

ชลบุรี ภาคต้น

พระยาศรีมหาเกษตร (ชวน สมุทรานนท์)

จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในงานประชุมเพลิงศพ

เทศ สมุทรานนท์ ผู้มารดา

จังหวัดชลบุรี

วันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์สมหมายสุราษฎร์วิทยาลัย

หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ

กรุงเทพฯ

ชลบุรี ภาคต้น

พระยาศรีมหาเกษตร (ชวน สมุทธานนท์)

จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในงานประชุมเพลิงศพ

เทศ สมุทธานนท์ ผู้มารดา

จังหวัดชลบุรี

วันที่ ๒๖ ตุลาคม พ. ศ. ๒๔๘๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย

หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ กรุงเทพฯ ฯ

คำปรารภ

ในการฉาปนกิจศพมารดาครั้งนี้ ข้าพเจ้ามีความประสงค์
อยากจะพิมพ์หนังสือเรื่องราวชาตบุรีเป็นพระดึก เพราะบิดามารดา
และตัวข้าพเจ้าเป็นชาวชาตบุรี แต่ตามประวัติศาสตร์จังหวัดชาตบุรี
มีเหตุการณ์สำคัญไม่มากนัก นอกจากครั้งกษัตริย์ชาติไทยใน พ. ศ. ๒๓๓๐
ถ้าจะรวบรวมข้อความต่าง ๆ พิมพ์ขึ้นให้หมด ก็เกรงไปว่าบางตอน
อ่านแล้วจะง่วงนอน แต่ถึงกระนั้น เมื่อนึกถึงยอดความสำคัญของ
เรื่อง ก็คืองานกษัตริย์ ซึ่งบรรพบุรุษของชาวชาตบุรีได้เสียสละชีวิต
เข้ากองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ช่วยกันปราบศัตรูจนกษัตริย์
ไทยดำรงค์ ไทยจึงเป็นชาติขึ้นกับอิสรดิบดีมาจนทุกวันนี้ ควรเป็น
เรื่องที่ชาวชาตบุรีทุกคนพึงดำเนิน และจดจำความดีของบรรพบุรุษ
ไว้สำหรับตน พร้อมทั้งจะอุทิศชีวิตเพื่อชาติ เจริญรอยตามเกียรติคุณ
ของบรรพบุรุษตลอดไป ข้าพเจ้าได้ปรารภถึงความมุ่งหมายนี้ กับ
ขุนวิพันธุ์วิทยาดำรง กองควบคุมเทศบาล กระทรวงมหาดไทย ช่วย
คำริศว่าจะหาหนังสือเรื่องราวชาตบุรีได้จากที่ใด ขุนวิพันธุ์วิทยาดำรงยินดี
รับระคิดต่อขอฉบับจากเจ้าคุณอนุমানราชชน ผู้ช่วยอธิบดีกรม
คดีปกครอง เจ้าคุณอนุমানราชชนก็กรุณาจัดหาต้นฉบับให้ตาม
ความประสงค์ ข้าพเจ้ารู้สึกขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้ออันดี
ของเจ้าคุณอนุমানราชชน และขุนวิพันธุ์วิทยาดำรง เป็นอันมาก
เรื่องราวชาตบุรีที่กรมคดีปกครองรวบรวมไว้ คือข้อความที่

ปรากฏในจดหมายเหตุหรือตำนาน ซึ่งมีฉบับอยู่ในหอสมุดแห่งชาติส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ยังได้ข้อความที่คณะกรรมการจังหวัดชลบุรีเรียบเรียงส่งให้ราชบัณฑิตยสถาน ว่าด้วยอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ของอำเภอต่าง ๆ (ยังขาดแต่อำเภอพานทอง) กรมศิลปากรขออนุญาตจากราชบัณฑิตยสถาน รับเอาข้อความเหล่านั้นมาพิมพ์ในเรื่องนี้ด้วย จะให้ประโยชน์แก่ผู้ต้องการสอบค้นเรื่องของชลบุรีเป็นอันมาก แต่ข้อความทั้งหมดนี้ หาได้ติดต่อเป็นเรื่องเดียวกันไม่ บางท่านที่ต้องการทราบความดังเชป จะไม่สะดวกในเบื้องต้น กรมศิลปากรจึงให้นายปรีดา ศรีษาดำย เจ้าหน้าที่ในกองวรรณคดี กรมศิลปากร ซึ่งมีชาติภูมิอยู่บางทราย ชลบุรี เรียบเรียงเรื่องชลบุรีโดยดังเชป เป็นทำนองเล่าเรื่องนำไว้ในตอนต้น ให้ผู้อ่านที่ประสงค์จะทราบเรื่องย่อ ๆ ของชลบุรี ได้ทราบโดยง่าย นายปรีดา ศรีษาดำยได้พยายามเรียบเรียงเสร็จทันความต้องการ ข้าพเจ้ารู้สึกพอใจมาก จึงขอขอบคุณไว้ในที่นี้ด้วยอีกผู้หนึ่ง

ขอขอบคุณพมพมที่ได้จากการพิมพ์หนังสือเรื่องชลบุรี แต่บิดามารดาซึ่งพมพักชบเคยข้าพเจ้ามา เค็มตามหน้าที่บรรพการดังเคราะห์เป็นอย่างดีที่สุด ตั้งแต่ต้นจนจบด้าน ซึ่งข้าพเจ้าจะหาอีกไม่ได้แล้ว

บ้านตลาดกลาง ชลบุรี.

พระยาศรีมหาเกษตร

๒๖ ตุลาคม ๒๔๗๓

(ชวน ตมูทรานนท์)

คำนำ

ศูนย์พันธุวิทยาสาร กองควบคุมเทศบาล กระทรวงมหาดไทย
รับฉันทะพระยาศรีมหาเกษตร (ชวน สุ่มทรานนท์) มาแจ้งข้อ
กรมคิดปากร ขอให้ช่วยหาต้นฉบับสำหรับพิมพ์เป็นที่ระลึก ใน
งานประชุมเพลิงศพมารดาพระยาศรีมหาเกษตร (ชวน สุ่มทรานนท์)
และแสดงความประสงค์ว่า ถ้าเรื่องที่จะได้พิมพ์นี้เกี่ยวกับชดบุรีด้วย
จะสมควรอย่างยิ่ง กรมคิดปากรเห็นว่าเรื่องชดบุรีที่รวบรวมไว้ มี
พอจะจัดขึ้นเป็นภาคหนึ่งได้ ทั้งผู้จัดทำชดบุรีที่เคยเป็นผู้สำเร็จ
ราชการเมืองชดบุรีมาหลายชนบคคค ถ้าได้พิมพ์เรื่องชดบุรีในครั้ง
นี้จะเหมาะสมที่สุด จึงตกลงอนุญาตให้พิมพ์เรื่องชดบุรีตามความ
ประสงค์

เรื่องชดบุรีที่จัดพิมพ์ในภาคนี้ มี ๓ ตอน คือ ตอนแรก
ว่าด้วยเรื่องชดบุรีโดยสังเขป กรมคิดปากรให้นายปรีดา ศรีษาดาย
เจ้าหน้าที่ในกองวรรณคดี เรียบเรียง เป็นเรื่องน่าสำหรับให้อ่าน
ทราบเค้าเงื่อนว่า ชดบุรีมีเรื่องราวเก่าแก่สืบมาอย่างไร ตอนที่ ๒
ว่าด้วยเรื่องเฉพาะอำเภอหนึ่ง ๆ (ยังขาดแต่อำเภอพานทอง) เรื่อง
ในตอนนี้ คณะกรรมการจังหวัดชดบุรี เรียบเรียงส่งมาให้ราช-
บัณฑิตยสถาน สำหรับคณะกรรมการชำระร้อยกรองทำเป็นอักษรรา-
นกรมภูมิศาสตร์ กรมคิดปากรขออนุญาตราชบัณฑิตยสถาน นำ
เรื่องของ ๕ อำเภอมารวมในที่นี้ด้วย เพราะเป็นข้อความมีประโยชน์

แก่ผู้สนใจในเรื่องชดบุรีเป็นอันมาก ตอนที่ ๓ เป็นข้อความเบ็ดเตล็ด
เก็บจากจดหมายเหตุเก่าบ้าง จากพระราชนิพนธ์บ้าง แต่ตัวนี้มีสาระ
ที่นักศึกษาวรรณคดีศาสตร์ชดบุรี ต้องการตอบส่วนแทบทั้งนั้น

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ชดบุรี หนังสือเล่มนี้จะให้ประโยชน์
แก่นักศึกษามากที่สุด เพราะฉะนั้นการพิมพ์เรื่องชดบุรีจึงนับเนื่องใน
กลุ่มวิทยาทานด้วยได้คนหนึ่ง

กรมศิลปากรขออนุโมทนามาตาศิขิฐานและการทำงานเพื่งกุศล
ต้นของคุณแต่มาธา ของพระยาศรีมหาเกษตร (ชวน ตมฺุทรานนท์)
พร้อมทั้งอนุชนในสกุลตมฺุทรานนท์ ตลอดจนบรรดาญาติมิตร ที่
แสดงไมตรีจิตต์ร่วมการกุศลด้วย จึงเป็นมณูญานิสงส์ดำเร้จแต่
มาธาพระยาศรีมหาเกษตร (ชวน ตมฺุทรานนท์) ตามควรแก่ฐาน
นิยม สัมตามปณิธานของผู้บำเพ็ญทุกประการ

กรมศิลปากร

วันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๓

สารบัญ

คำปรารภของเจ้าภาพ	หน้า ก
คำนำของกรมศิลปากร	” ค
เรื่องชุดบุรีโดยสังเขป	” ๑
เมืองศรีพระโร	” ๒
เมืองพระรถ	” ๓
ชุดบุรีสมัยโบราณ	” ๓
บางทราย	” ๔
บางปลาสร้อย	” ๕
บางพระเรือ	” ๕
บางตะมุง	” ๖
ชุดบุรีสมัยอยุธยา	” ๖
ชุดบุรีสมัยสุโขทัย	” ๗
ชุดบุรีสมัยรัตนโกสินทร์	” ๑๐
ลำดับเจ้าเมืองชุดบุรี	” ๑๑
สังกัดสมุทราธิบดีเป็นเจ้าเมือง & ฐานบุคคล	” ๑๒
ชุดบุรีแบ่งเป็น ๖ อำเภอ	” ๑๓
อำเภอเมืองชุดบุรี	” ๑๕
อำเภอพนัสนิคม	” ๒๔
อำเภอบ้านบึง	” ๔๗

๗

คำเภศวีราชา	หน้า ๕๖
คำเภศบางตะมุง	” ๖๒
เสด็จประพาสข้างสีดา ใน ร. ๔	” ๘๔
ที่ประพาสที่ข้างสีดา ใน ร. ๔	” ๘๔
เสด็จประพาสข้างสีดา ใน ร. ๕	” ๘๕
เสด็จประพาสชลบุรีและทรงทอดพระกฐินที่วัดเขาบางทราย ใน ร. ๕	” ๘๖
พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ว่าด้วยเรื่อง เสด็จประพาสตัดศหีบเป็นต้น	” ๘๘
ตั้งเมืองพนัสนิคม ใน ร. ๓	” ๑๑๐
ทำเนียบนามข้าราชการเมืองพนัสนิคม ใน ร. ๔	” ๑๑๐
ทรงปฏิสังขรณ์วัดบางพระ ใน ร. ๔	” ๑๑๔

ชลบุรี

ถ้าจะกล่าวถึงจังหวัดต่าง ๆ ตามภาคของประเทศไทยปัจจุบัน
ชลบุรีก็เป็นจังหวัดภาคกลาง เวลานี้ว่าการจังหวัดตั้งศาลากลางอยู่
ในบริเวณซึ่งเคยเป็นวัดโบราณ (เรียกว่าวัดสวนตาล)

เขตชลบุรี ทางทิศเหนือจดจังหวัดฉะเชิงเทรา ทิศตะวันออก
จดจังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดระยอง ทิศใต้จดจังหวัดระยอง ทิศ
ตะวันตก ติดทะเลอ่าวไทย

ภูมิประเทศ ด้านเหนือเป็นที่ราบ เหมาะแก่การทำนาทำไร่
ด้านตะวันออกทั้งเฉียงเหนือเฉียงใต้ตลอดถึงด้านใต้ ส่วนมากเป็นป่า
และภูเขา อาทาศีหนาวและร้อนพอสบาย ฤดูฝนมีฝนตกชุกทางแถบ
ตะวันออกและเฉียงเหนือเฉียงใต้ ตอนกลางฝนไม่ค่อยชุก กันดาร
น้ำโดยมาก

อาชีพทั่วไป มีการทำนา ทำสวนมะพร้าว ไร่แดง สวนผลไม้
ไม้ คัดซุง คัดฟัน เมาถ่าน คัดหวาย ทอผ้า จับปลาและหอย

ทำdejจังหวัดนี้เป็นเมืองท่า ทำการค้าขายติดต่อกับกรุงเทพ ฯ
และจังหวัดใกล้เคียง เช่นจังหวัดฉะเชิงเทรา ระยอง จันทบุรี นนทบุรี

๑. ไร่แดงโมบางละมุงเคยขึ้นชื่อลือนามในสมัยโบราณ ถึงกับมีผู้แต่งบทกล่อม
เด็กขอย่องแดงโมบางละมุงว่าผลขนาดใหญ่ในเวลานั้น ว่าดังนี้ นกกระทาทูตตุงๆ
นกกระทาจะไข่ สานพ้อมใหญ่ๆ ใส่ไข่นกกระทา ลูกมันโตเหลือโต เท่าแดงโม
บางละมุง

จากนั้นยังติดต่อกับจังหวัดห่างไกลออกไปอีกก็มี

ในชลบุรีมีวัดใหญ่และวัดสมณโกฏิ เหมือนจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่วัดใหญ่มีศาลาเก่าแก่ รูปทรงคล้ายกับศาลาวัดใหญ่ จังหวัดเพชรบุรี และมีพระพุทธรูปเก่าๆ อีกหลายองค์ มีบานประตูมุกดงามวิจิตร ส่วนวัดสมณโกฏิ (ตามตำนานเมืองเรียก วัดระฆฆโฆระโกฏิ) ร้างมาช้านาน ยังมีต้นตาลและโคกเหลือพอเป็นที่สังเกตได้ (สถานที่ว่าอยู่ข้างสำนักงานเดินรถบริษัทขนส่ง ท้ายจังหวัดด้านใต้)

มีซากเมืองโบราณ ๒ แห่ง เรียกว่าเมืองศรีพระโอรและเมืองพระรถ อยู่ต่างอำเภอกัน เป็นเมืองเก่าแก่มาก

เมืองศรีพระโอร อยู่ที่ตำบลหนองไม้แดง อำเภอเมืองชลบุรี มีผู้ขุดได้พระแก้วมรกต พระทองคำ พระดำริดและขันทองคำ ถ้วยชามสังคโลก (บางใบเป็นอย่างที่ว่า ได้กึ่งไม่เนาได้ข้าวไม่บูด) ดัชนีระคายถ้วยชามสมัยสุโขทัย โถสังคโลกบรรจุขี้ผึ้งตามฐานพระอุโบสถ กระเบื้องดินเผา หีบขี้เหล็กขนาดใหญ่มีรักเต็ม คีตาวัตถุคล้ายคดปดอกขนาดเท่าผลหมวกสุก มีजरเข็ญน มีก้นศิลาปรอยคันดินรัชของดาพราณบุญ และมีตำบลอ่างกุดาเหมือนจังหวัดสระบุรี นักนิทานได้แต่งเรื่องเมืองศรีพระโอรเป็นเรื่องเศรษฐีพาโต เต่าสู้กันพังในท้องถื่นนั้นนานมาแล้ว ใจความสำคัญว่า เมืองศรีพระโอรเป็นเมืองท่า เรือสำเภาต่างเมืองมาค้าขายติดต่อยู่เนืองนิจ แต่ถูก

ตาเศรษฐีพาโตเจ้าเมืองคดโกงบ่อย ๆ เศรษฐีพาโตมั่งมีสมบัติมาก
เกวียนนับพันบรรทุกพืชสมบัติของเศรษฐีพาโต เดินผ่านเขาช้างเขาพระ
พุทธรบาทตำบลบางทรายจนเขาขาด เรียกว่าคอเขาขาดมาจนทุกวันนี้
จากเมืองศรีพระโรมันถนนไปยังพนัสนิคม ขนาดกว้างของถนนเดิมคง
ไม่แคบกว่า ๘ เมตร แต่ที่ปรากฏเห็นคืออยู่บันไดเขาเป็นตอน ๆ พอ
เป็นเค้าให้ตรวจดูได้

เมืองพระรถ อยู่ที่ตำบลพนัสนิคมในอำเภอพนัสนิคม ถนนจาก
เมืองศรีพระโรติดต่อกับเมืองพระรถ เป็นทางยาวประมาณ ๒๐ ก. ม.
แต่ยังมีต่อไป จากเมืองพระรถถึงด่านมัยเขตต์ จากด่านมัย
เขตต์ถึงอำเภอพนมดงรักตามจังหวัดตะนาวศรี จากอำเภอพนม
ดงรักถึงอำเภอศรีมหาโพธิ์จังหวัดปราจีนบุรี มีผู้ได้พระศิวะเก่าใน
เมืองพระรถ เป็นพระพุทธรูปประทับบนตัวพนัสนิคม ลักษณะของ
พระพุทธรูปนั้น ตรงกับพระสมัยทวารวดี (อายุ ๑๐๐๐ ปีเศษดวง
มาแล้ว) พระพุทธรูปลักษณะเช่นเดียวกันนี้ ยังมีพบในจังหวัด
ฉะเชิงเทรา พิษณุโลก และขอนแก่น ดังแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่ง
ชาติ ๕ องค์

มีคำเล่าสืบกันมาว่า ครั้งโบราณเรียกขานกันว่าเมืองบางปลา
ดงน้อย เรียกตะนาวศรีว่าเมืองร้อยริ้ว ชอบเรียก ๒ เมืองควบ
กันว่า บางปลาสร้อยร้อยริ้ว (เหมือนกับเรียกหัวเมืองทางตอน
บน ๆ ควบกัน เช่น กำแพงเพชรตากันราว, พิษณุโลกโชนบุรี,

สวรรค์โลกโคกโชทัย) พิศราหัตถ์แผนที่ไตรภูมิโบราณของอยุธยา ซึ่งได้ฉบับเก่ามาจำลองอีกทอดหนึ่งในสมัยกรุงธนบุรี ระบุนาม เมืองโบราณต่าง ๆ ในภาคตะวันออก ไม่ปรากฏชื่อชลบุรีเลย แต่ ในท้องที่ซึ่งเป็นชลบุรีปัจจุบันมีแต่ชื่อ บางทราย, บางปลาสร้อย, บางพระเรือ, บางตะมุง

บางทราย มีวัดเก่าอยู่บนเขาพระพุทธรูป ตามคำเล่าว่าพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่าพระองค์หนึ่ง ที่ชอบเสวยเพดานปลากระโทงเตง ประพาสทางเรือ ไปประทับที่วัดปลาดุกหัวหิน (ในเขตตำบลบางทราย) โปรดให้สถาปนาวัดบนเขา เป็นที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ ๕ มีผู้สันนิษฐานว่าคงจะเป็นสมเด็จพระที่นั่งท้ายสระ วัดที่โปรดให้สถาปนาไว้นั้นยังมีโบราณสถานเหลือมา คือ พระอุโบสถ (มีช่างบางคนในจังหวัดชลบุรีเชื่อกันว่ารูปทรงพระอุโบสถนี้ ไม่มีโบสถ์วัดใดในจังหวัดชลบุรีงามเสมอเหมือน แต่มาถูกไฟเผาไหม้เสียครั้งรัชกาลที่ ๖ พระเชมที่เสด็จขุดมาขึ้นเกล้าว่าวัดวัดเขาบางทราย พยายามให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ แต่รูปทรงไม่เหมือนเก่า ส่วนกำแพงแก้วของเก้ายังเหลืออยู่), พระวิหาร (ชำรุดบางส่วน ได้รับการปฏิสังขรณ์ให้คืนดี รูปทรงของเก้ายังคง

๑. ต่อมาวัดนี้เลื่อนมาตั้งที่เชิงเขาเรียกว่าวัดเขาบางทราย เมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๐ สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเสด็จพระราชดำเนินทรงทอดพระธุณพระอารามนี้ และทางราชการได้ทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาสำหรับจังหวัดชลบุรี ที่พระอารามนี้ตลอดสมัยรัชกาลที่ ๕

อยู่), พระพุทธบาทมีพระมณฑปติดกรอบ และมีศาลาเคียงข้างพระมณฑป (เครื่องบนพระมณฑปชำรุด ได้ปฏิสังขรณ์ใหม่ แต่รักษาทรงเก่าไว้ ส่วนศาลาเคียงพระมณฑปนั้น เครื่องบนชำรุดเช่นเดียวกัน มีคำเต่าว่า ถ้าปฏิสังขรณ์ให้คั่นค้ำถูกฟ้าผ่าทุกคราว จนเรียกกันว่าศาลาฟ้าผ่า ได้รื้อออกเสียแล้วในสมัยรัชกาลที่ ๖ สร้างศาลาพักด้านหน้าพระมณฑปขึ้นแทน), พระเจดีย์ต้น (ชำรุดมาก ทำการปฏิสังขรณ์ใหม่ในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ พระยาวิชิตเขตต์ (ทต สมุทราธิบดี) จางวางกำกับเมืองชลบุรี เป็นผู้ปฏิสังขรณ์), พระจันทร์ครึ่งซีก เป็นศิลาทาบแผ่นกลมฝังในดินครึ่งหนึ่ง โผล่ขึ้นมาครึ่งหนึ่ง (แต่มีผู้สนใจขุดขึ้นทั้งแผ่น จึงทราบว่าเป็นศิลาแผ่นกลมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖), พระเจดีย์โพธิ์ และศิลาจารึก (เหลือแต่เศษหักเป็นชิ้นเล็ก มีหนึ่งตั้งขอมอ่านได้เพียงว่า ถิธายิ ฝังดินอยู่ที่ฐานพระมณฑป ขุดพบเมื่อคราวปฏิสังขรณ์พระมณฑปครั้งหลังในรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๘) สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นพระภิกษุ พ.ศ. ๒๔๔๗ เคยเสด็จประพาสทอดพระเนตรพระอารามหลวงบนเขาพระพุทธบาทบางทรายนั้นครั้งหนึ่ง

บางปลาสร้อย มีวัดสำคัญเก่าแก่คือวัดใหญ่และวัดสมณโกฏิ ตั้งก่อกำเนิด เป็นที่ตั้งจังหวัดสมัยปัจจุบัน

บางพระเรือ ในสมัยต่อมาเรียกแต่บางพระ มีบ่อน้ำร้อนที่ใคร ๆ ชอบไปชมกันมาก อยู่ในเขตอำเภอดุสิตราชธานี และ

ตำบลศรีราชานี้เคยปรากฏเป็นที่ได้ตั้งประพาศของพระมหากษัตริย์
บางองค์ในสมัยอยุธยา

บางตะมุง ยังเป็นเมืองมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ ผู้ว่าราชการเมือง
คนสุดท้ายเป็นที่พระยาตำรากรม ได้ยุบเมืองนี้ลงเป็นอำเภอ ขึ้น
อยู่ในจังหวัดชลบุรีในรัชกาลที่ ๕ นั้นเอง

ทำเนียบศักดินาหัวเมือง ตราเมื่อมหาศักราช ๑๒๘๘ ตรงกับ
พ.ศ. ๑๘๑๘ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพะงั่ว)
ออกชื่อเมืองชลบุรี จัดไว้ในชั้นเมืองจัตวา ผู้รักษามืองเป็นที่ ออก
เมืองชลบุรีศรีมหาสมุทร นาน ๒๔๐๐ ขึ้นประแดงอินทปัตถ์ญาชัย

ในระหว่าง พ.ศ. ๑๘๒๗ ถึง พ.ศ. ๑๘๒๘ รัชกาลสมเด็จพระ
ราเมศวร (ตามที่กล่าวในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรงชำระเรียบเรียง ดูประชุมพงศาวดารภาค
ที่ ๖๔ หน้า ๗ ว่า) พระยากัมพูชาก็เข้ามาถึงเมืองชลบุรี กวาด
เอาครัวอพยพหญิงชายเมืองชลบุรีและเมืองจันทบูร คนประมาณ
๖ พัน ๗ พัน กลับไปเมืองกัมพูชา

ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าเล่าว่า ชลบุรีตั้งด้วยไม้แดง
หมายความว่า ชลบุรีเก็บด้วยไม้แดงจัดตั้งไปยังพระนครศรีอยุธยา
ไม้แดงมีราคามากในสมัยอยุธยานั้น ไม้แดงเคยมีในท้องที่ถัด
จากบางทรายไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเรียกว่าตำบลหนองไม้
แดง และในท้องที่ใกล้เคียงนั้นยังเป็นอูเรือดำเภา เรือมาจนทุกวันนี้

ว่าอุตะเภา แต่บดินไม่แดงไม่มีเตี้ยแล้ว คงเนื่องจากการตัดโดยไม่
 เดียงพนธุไวด้บออก

ถ้ามีถอยร่อยความถึง กับไปพ้องรังคคดินที่กรุงศรีอยุธยา
 เมื่อพท่ามรงค์เกาะกุ่มคู้ความจากชดบุรีไปยังกรุง ก็เรียกค่าเชิง
 ดิน ๔.๕๐ บาท หรือต้องมีการเดินมะเข็ญเท้าคำพะยาน ก็เรียกค่า
 เดินมะเข็ญ ๔.๕๐ บาทเท่ากัน (เข้าใจว่าคงเรียกเป็นรายตัวบุคคลไป)

เมื่อกรุงศรีอยุธยาถูกกองทัพพม่าล้อมใน พ.ศ. ๒๓๐๘ กรม
 หมื่นเทพพิพิธพยายามเกลี้ยกล่อมชาวหัวเมืองตะวันออก ตั้งแต่
 จันทบุรีตลอดถึงปราจีนบุรีเข้ากองทัพ ด้วยหวังว่าจะยกไปช่วยกรุงศรี
 อยุธยารบพม่า ชาวชดบุรีก็เต็มใจสนับสนุน พาสั้ครพรรคพวกเข้า
 กองทัพกรมหมื่นเทพพิพิธเป็นอันมาก จนแทบจะทิ้งให้ชดบุรีเป็นเมือง
 ว่าง ขณะนั้นพระยาแม่กลอง (เดิม) เป็นข้าหลวงออกไปเร่งด้วย
 หัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก พักค้างอยู่ชดบุรี ไม่ยินดีเข้าร่วมมือ
 ในกรมหมื่นเทพพิพิธ พยายามรักษาเงินด้วยที่เก็บรวบรวมได้มานั้น
 แอบแฝงหลบภัยอยู่ในชดบุรี ครั้นกรมหมื่นเทพพิพิธยกกองทัพไปตั้ง
 มณฑปปราจีนบุรีบอกเข้าไปยังกรุงให้กราบบังคมทูลขออาษาเป็นผู้บ้อง
 กันพระนคร ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริเห็นว่า กรมหมื่น
 เทพพิพิธทำการช่องคู้มก้างโดยบังอาจ แล้วยังทวงเออมเข้าไปขอ
 บ้องกันกรุงด้วยความมักใหญ่ใฝ่สูง ปรอยจะมีความไม่ด้จริตเค็ดอบ

แฝงอยู่ด้วย จึงโปรดให้กองทัพออกไปปราบ กรมหมื่นเทพพิพิธ
 กัดบดต่อสู้กองทัพกรุง รบรบกันผลัดกันแพ้ชนะ จนกำลังย่อยยับลง
 ทั้งต้องฝ่าย ครั้นพระม้าวัดอมกรุงกระชั้นชิดมั่นคงแล้ว ได้ทราบว่
 กรมหมื่นเทพพิพิธยังตั้งทัพประจันอยู่ที่ปราจีนบุรี พระม้าวจึงสั่งกองทัพ
 ออกไปตีอีก เพราะทัพกรมหมื่นเทพพิพิธบอบอยู่แล้ว ถูกกองทัพ
 พระม้าวเข้าเค็มจึงพาดแตกเอวง่าย ๆ ผู้คนล้มตายมากต่อมาก ที่ยังเหลือ
 ก็กระจัดพรัดพรายไม่เป็นด้า เหตุการณ์ครั้งนั้น ได้ทำให้จังหวัด
 นครเข็รและชดบุรีต้องร้างอยู่ชั่วคราว

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าตากสิน เมือยังดำรงพระยศเป็น พระยา
 กำแพงเพชร ทรงพาพรรคพวกออกไปหากำลังทางหัวเมืองภาคตะวันออก
 ออก เดินทางผ่านชดบุรีซึ่งขณะนั้นว่างร้างเฉยแล้ว เล็ดลอดไป
 ประทับแรมบางตะมุง และเล็ดลอด ๆ ไปยังจังหวัดระยอง ใน
 ระหว่างประทับอยู่ที่ระยอง กรมการระยองมีขุนรามหมื่นช่องเป็น
 หัวหน้าคิดประทุษร้าย ยกพวกดอบมาปล้นค่ายในเวดากดางคืน
 สมเด็จพระเจ้าตากสินต่อสู้ป้องกัน ปราบพวกคิดร้ายแตกกระจายไป
 แต่พวกนั้นยังไม่เลิกพยายามที่จะคิดกำจัด จึงแยกออกเป็น ๒ หน่วย
 ขุนรามหมื่นช่องคุมหน่วยหนึ่ง ไปตั้งระหว่างทางจากระยองไป
 จันทบุรี นายทองอยู่นงเด็ก คุมหน่วยหนึ่ง เล็ดลอดมาตั้งช่องดุม
 อยู่บางปาดร์้อยชดบุรี ทั้งสองหน่วยนี้คงจะมุ่งหมายช่วยกันตีกระ-
 หนาบกองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสิน แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินรีบ

แต่ก็ไปทำลายกำลังขุนรามหมื่นช่องเดียวก่อน แล้วแต่จู่จกกลับมา
ชดบุรีเพื่อจะปราบนายทองอยู่ของเด็กให้สิ้นฤทธิ์ (บริเวณที่คงค่าย
ของสมเด็จพระเจ้าตากดินครั้งนั้น บดินก็ยังเรียกเป็นชื่อหมู่บ้านและ
ชื่อสะพาน คือบ้านโนนค่าย, สะพานหัวค่าย) ฝ่ายนายทองอยู่ของเด็ก
ยอมอ่อนน้อมโดยดี จึงโปรดให้ช่วยรักษาชดบุรี เพื่อราษฎรจะได้
คงทำมาหากินเป็นกำลังแก่บ้านเมืองต่อไป และคอยช่วยปราบพวก
ตัดตี่ซึ่งเวลานั้นชุกชุมที่สุด ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ถ้ามีใคร
ล้มครั้นจะไปเข้ากองทัพสมเด็จพระเจ้าตากดิน ให้นำนายทองอยู่ของเด็ก
ช่วยสนับสนุนอย่ากัดกันเป็นอันขาด เมื่อทรงจัดที่ชดบุรีเสร็จแล้ว
สมเด็จพระเจ้าตากดินก็เสด็จยกทัพไปยังจังหวัดระยอง แล้วต่อไปยัง
จันทบุรี จึงรวบรวมกำลังอยู่อย่างเรียบร้อย ฝ่ายนายทองอยู่ของเด็ก
ขึ้นต้นก็ปฏิบัติตามพระบัญชาตั้ง แต่ต่อมาดั้นเหตุวุ่นเหวี่ยงใจด้วย
พวกตัดตี่ และคอยขัดขวางมิให้ใคร ๆ ไปสมัครเข้ากองทัพสมเด็จพระ
เจ้าตากดินโดยสะดวก ครั้นสมเด็จพระเจ้าตากดินทรงตระเตรียม
กำลังได้เพียงพอสำหรับยกทัพไปปราบพม่าที่ยึดกรุงเก่าแล้ว ก็
เกิดอนอกกองทัพเรือออกจากจันทบุรี ตรวจกวาดล้างตัดตี่ทะเลฝั่งตะวันออก
ออกตลอดมาถึงชดบุรี ได้ความว่านายทองอยู่ของเด็กและพวกก่อกวน
ประพฤติการร้าย หากำลังโดยทุจริต มิได้คิดปลุกเลี้ยงชาวเมืองให้
เป็นปึกแผ่นตามสมควรแก่หน้าที่ซึ่งทรงมอบหมายไว้ จึงโปรดให้
ปลดนายทองอยู่ของเด็กและพวกออกหมด แต่จะทรงพระกรุณาให้

ผู้ใดรักษาเมืองแทนต่อจากนายทองอยู่หนักเด็ก ยังไม่ได้ความ มาปรากฏเมื่อตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินว่า พระยาชดบุรี (บุตรเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ต้นสกุลตมฺุทรวานนท์ ตมฺุทรวานนท์ อัครมหาเสนาบดีคนแรกสมัยกรุงธนบุรี) เป็นผู้รักษาเมือง

ข้อที่น่าย่นคิดสำหรับชาวชดบุรีครั้งนั้น ก็คือได้มีส่วนเข้าของทัพทำการรบกู้ชาติไทย เป็นประวัติดั้งเดิมพร้อมด้วยเกียรติยศอันสูงส่ง ที่บุตรหลานชาวชดบุรีจะพึงระลึกถึงด้วยความปลาบปลื้ม และช่วยกันรักษาไว้ให้เป็นคุณแก่ชาติบ้านเมืองทุกเมื่อ

ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ร. ๑ มีชดบุรีปรากฏในทำเนียบศักดินา เป็นเมืองชั้นจตุรนา ๓๐๐๐ ผู้รักษาเมืองเป็นที่พระชดบุรีตั้งกัศกรมหา แต่ตัวจริงในเวลานั้นเป็นพระยา คือพระยาชดบุรี บุตรเจ้าพระยาจักรี (หมุด ตมฺุทรวานนท์) ดังกล่าวมาแล้ว

พระยาชดบุรีผู้นี้ เข้มแข็งในการรักษาบ้านเมือง คอยออกลาดตระเวนปราบพวกลี้ภัยอยู่เสมอ ทำการร่วมมือติดต่อกับผู้รักษาเมืองระยอง ครั้นไปพบของเชียงตุง (พระเจ้าเวียงคานาม ยาดอง) ที่เกาะกระบือ ของเชียงตุงขอฝากตัวเป็นบุตรบุญธรรมพระยาชดบุรี ๆ จึงนำมาเฝ้าสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ต่อมารัชกาลที่ ๓ พระอินทราชา ต้นสกุลตมฺุทรวานนท์ เป็นชาวนครเวียงจันทน์ ไม่เข้าพวกกับเจ้าอนุวงศ์ที่กบฏต่อกรุงเทพฯ ได้พาพรรคพวกเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ที่กรุงเทพฯ สมเด็จพระ

ตำแหน่งเจ้าเมือง เดิมว่าเป็นผู้รักษามือง ต่อมาเป็นผู้สำเร็จ
ราชการเมือง, ผู้ว่าราชการเมือง, (เปลี่ยนเมืองเป็นจังหวัด) ผู้ว่า
ราชการจังหวัด บัดนี้เป็นข้าหลวงประจำจังหวัด

ผู้รักษาเมือง ในสมัยอยุธยายังไม่ทราบว่ามีใครบ้าง ที่ทราบแน่นอน คือสมัยกรุงธนบุรี ได้แก่พระยาชลบุรี สมุทธานนท์ บุตรเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ดังกล่าวมาแล้ว สมเด็จพระราชปิตุดาบรมพงศาภิมุข ทรงตั้งนิษฐานว่า คงจะชื่อ หวัง ครั้นพระยาชลบุรี (หวัง สมุทธานนท์) ได้เลื่อนเป็นพระยาราชวังสันในสมัย ร. ๑ เข้ามารับราชการณกรุงเทพ ฯ จะโปรดให้ใครเป็นผู้รักษาเมืองต่อมายังไม่ทราบแน่ ถึง ร. ๓ ปรากฏนามผู้รักษาเมืองชลบุรี คือ พระยา

ชลบุรี (ทองอิน) ใน ร. ๔ พระยาชลบุรี (ทศ สมุทรานนท์) ถึง
ร. ๕ โปรดให้เลื่อนพระยาชลบุรี (ทศ สมุทรานนท์) เป็น พระยาวิจิตร
ชลเขตร วิเศษศักดิ์านนท์ พหุภักดี จางวางผู้กำกับเมืองชลบุรี

พระยาวิจิตรชลเขตร (ทศ สมุทรานนท์) จางวางเมืองชลบุรีผู้
ได้เอาใจใส่ปฏิสังขรณ์วัดบนเขาพระพุทธบาท ตำบลบางทราย (ซึ่ง
เป็นพระอารามหลวงครั้งอยุธยา ดังเดิมาแล้ว) โบราณวัตถุที่ท่าน
ปฏิสังขรณ์ยังปรากฏมาจนทุกวันนี้ คือบันไดแก้ว, ศำดาราย (แก้ว
ห้อง), หอระฆัง (คล้ายกับหอระฆังวัดมเหยงคณ์พาราม), พระปาง
พุทธไสยาสน์, พระเจดีย์คัน

เมื่อโปรดให้พระยาวิจิตรชลเขตร (ทศ สมุทรานนท์) เป็นพระยา
จางวางแล้ว โปรดให้หลวงสิทธิเดชชันธ์ (หนู สมุทรานนท์)
ยกربัตเมืองชลบุรี น้องพระยาวิจิตรชลเขตร (ทศ สมุทรานนท์)
เป็นผู้ว่าราชการเมือง ได้รับพระราชทานบันดาศักดิ์เป็นพระยาชลบุรา
นุรักษ์ และโปรดให้นายชั้น สมุทรานนท์ มหาดเล็ก บุตรพระยาชล
บุรานุรักษ์ (หนู สมุทรานนท์) เป็นหลวงสิทธิเดชชันธ์ ยกربัต
เมือง ครั้นพระยาชลบุรานุรักษ์ (หนู สมุทรานนท์) ถึงอนิจกรรม
แล้ว โปรดให้หลวงสิทธิเดชชันธ์ (ชั้น สมุทรานนท์) ผู้บุตร
เป็นพระยาชลบุรานุรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองชลบุรีสืบมา นับว่าสกุล
สมุทรานนท์ ได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองชลบุรีถึง ๔ ชั่วบ่คคด คือ

๓. พระยาชลบุรี (ทอง สมุทรานนท์) เป็นผู้ว่าราชการเมือง

ชดบุรี ส้มยกรงชนบุรีถึงส้มยกรงรัตนโกสินทร ร. ๓

๒. พระยาวิจิตรเขต (ทศ สุมุทรานนท์) ส้มย ร. ๔ และ
ร. ๕ ตอนต้น

๓. พระยาชดบุรีรักษ์ (หนู สุมุทรานนท์) ส้มย ร. ๕ ต่อ
จากพระยาวิจิตรเขต (ทศ สุมุทรานนท์)

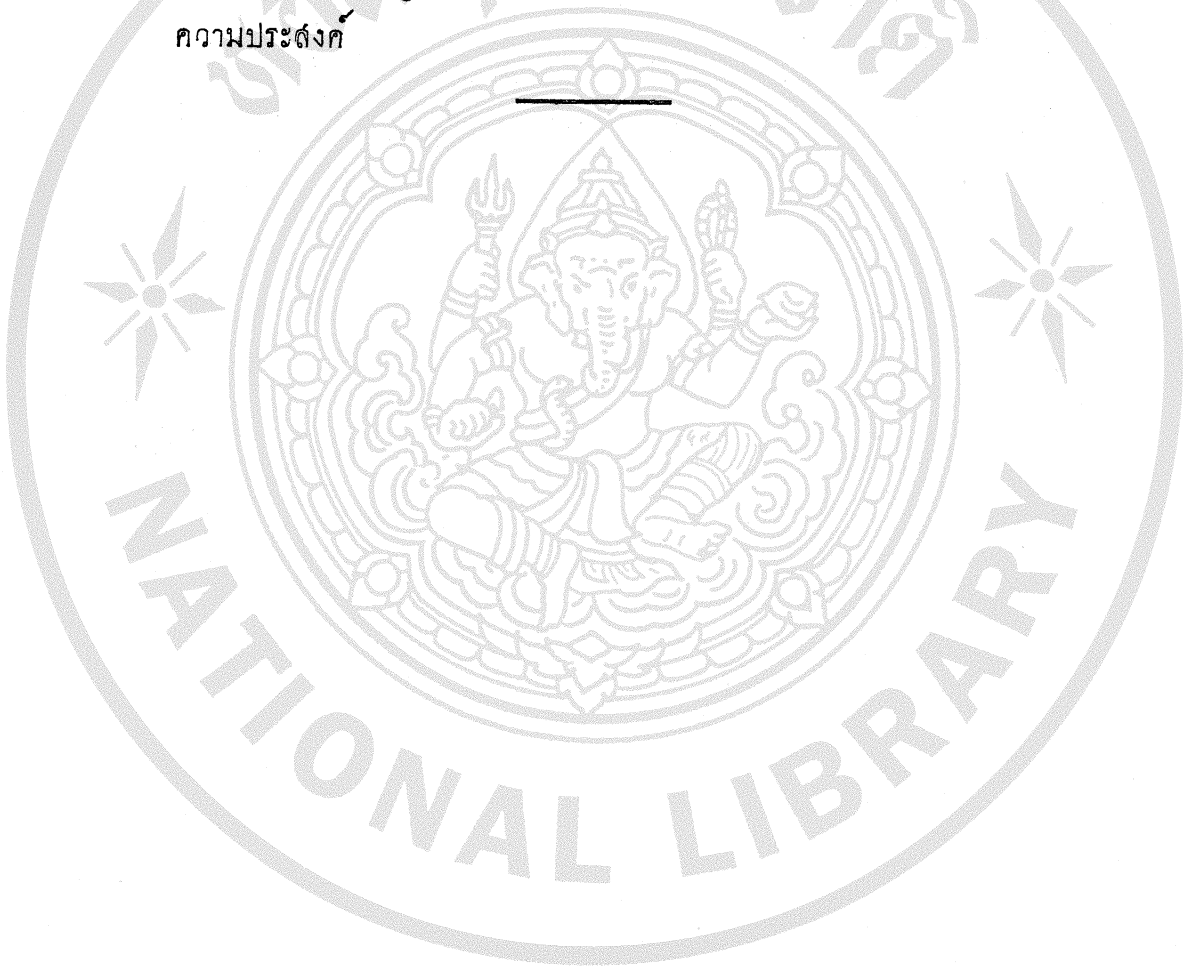
๔. พระยาชดบุรีรักษ์ (ชื่น สุมุทรานนท์) ส้มย ร. ๕ ต่อ
จากพระยาชดบุรีรักษ์ (หนู สุมุทรานนท์)

ต่อจากพระยาชดบุรีรักษ์ (ชื่น สุมุทรานนท์) โปรดให้ผู้ว่า
ราชการจังหวัดเดิมเปลี่ยนกัน ๓ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ไม่ต้องอยู่ประจำ
จนตลอดชีพดังแต่ก่อน จึงมีรายนามผู้ว่าราชการจังหวัด และข้าหลวง
ประจำจังหวัดเป็นจำนวนมาก ในจำนวนนี้ พระยาศรีมหาเกษตร
(ชวน สุมุทรานนท์) บุตรพระยาชดบุรีรักษ์ (ชื่น สุมุทรานนท์)
ก็เคยเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดชดบุรีอยู่คราวหนึ่ง

ที่ตั้งเมืองชดบุรี ส้มยโบราณจะตั้งอยู่ตรงไหนยังไม่ทราบแน่
ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีว่า ที่ตั้งเมืองไกลจากวัดหลวง
ประมาณ ๔ ก.ม. ดังนั้นฐานว่าวัดหลวงนั้นได้แก่วัดใหญ่อินทาราม
แต่ที่ว่าการจังหวัดปัจจุบันนี้ ตั้งอยู่ใกล้วัดใหญ่อินทาราม ห่างกัน
ไม่ถึงกิโลเมตร

ชดบุรีแบ่งออกเป็น ๖ อำเภอคือ ๑. อำเภอเมืองชดบุรี ๒. พันธ์-
นิคม ๓. พานทอง ๔. บ้านบึง ๕. ศรีราชา ๖. บางตะมุง ข้อความ

พิสดารเป็นเรื่องของอำเภอต่าง ๆ ซึ่งคณะกรรมการจังหวัดชลบุรี ตั้ง
 มาให้ราชบัณฑิตยสถาน (ยังขาดแต่เรื่องราวอำเภอพานทอง) และ
 เอกสารบางเรื่องซึ่งมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ได้รวบรวมพิมพ์ไว้ใน
 เล่มนี้ด้วยแล้ว ผู้ต้องการทราบความละเอียดอีกอ่านได้ต่อไปตาม
 ความประสงค์

อำเภอเมืองชลบุรี

ข้อ ๑. อำเภอเมืองชลบุรี

ก. อำเภอเมืองชลบุรี นามเดิมว่าอำเภอบางปลาสร้อย ได้เปลี่ยนเป็นอำเภอเมืองชลบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ และที่คำบดนี้ได้นำมาว่าตำบลบางปลาสร้อย เพราะอยู่ใกล้คลองบางปลาสร้อย

ข. อำเภอมีชื่อเต็มๆ คำนี้ คือ เป็นอำเภอที่ตั้งศาลากลางจังหวัดชลบุรี ทั้งเป็นอำเภอที่มีท่าเรือที่สำคัญที่สุดในจังหวัดชลบุรี มีเรือกลไฟวิ่งส่งคนโดยสาร ดินค้าต่าง ๆ ระหว่างกรุงเทพ ฯ กับชลบุรี กับมีเรือใบวิ่งส่งสินค้าต่าง ๆ ตามจังหวัดชายทะเลในอ่าวไทยแทบทุกจังหวัด ทั้งเป็นอำเภอย่านกลางที่รวมรถยนต์โดยสาร และรถยนต์บรรทุกทุกสินค้าที่เดินระหว่างจังหวัดชลบุรี กับจังหวัดฉะเชิงเทรา และระหว่างอำเภอต่าง ๆ ทุกอำเภอในจังหวัดนี้ คือ อำเภอพนัสนิคม อำเภอศรีราชา อำเภอพานทอง อำเภอบางละมุง และอำเภอนนทบุรี เป็นอำเภอที่มีสินค้าสำคัญของประเทศหลายอย่าง เช่น น้ำตาลทรายแดง หอยแห้ง ปลาแห้ง ข้าว ฟองเบ็ด และผลไม้ต่าง ๆ

ข้อ ๒. อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอศรีราชา

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอพานทอง และอำเภอบ้านบึง

ทิศตะวันตก ติดต่อกับฝั่งทะเลตะวันออกของอำเภอไทย

ข้อ ๓. อำเภอนี้แบ่งออกเป็น ๑๗ ตำบล คือ

๑. ตำบลคลองคำหรู ๒. ตำบลดอนหัวพ้อ ๓. ตำบลนาเขื่อน
๔. ตำบลนาป่า ๕. ตำบลบางทราย ๖. ตำบลบางปลาสร้อย ๗. ตำบลบ้านโคก
๘. ตำบลบ้านปึก ๙. ตำบลบ้านดง ๑๐. ตำบลมะขามหย่ง
๑๑. ตำบลเดม็ด ๑๒. ตำบลบ้านกุ่ม ๑๓. ตำบลหนองช้างคอก
๑๔. ตำบลหนองไม้แดง ๑๕. ตำบลหนองรี ๑๖. ตำบลห้วยกระบี่
๑๗. ตำบลอ่างศิลา

ข้อ ๔. จำนวนพลเมือง

ในอำเภอนี้ มีพลเมืองตามที่ได้สำรวจใน พ.ศ. ๒๔๗๓ รวม ๓๗๘๕๓ คน แยกเป็นรายตำบล (ลำดับตามอักษร) ดังนี้ คือ

๑. ตำบลคลองคำหรู	มีพลเมือง	๑๓๗๔ คน
๒. ตำบลดอนหัวพ้อ	„	๖๓๘ „
๓. ตำบลนาเขื่อน	„	๒๓๓๘ „
๔. ตำบลนาป่า	„	๓๓๓๓ „
๕. ตำบลบางทราย	„	๓๓๓๓ „
๖. ตำบลบางปลาสร้อย	„	๗๔๒๗ „
๗. ตำบลบ้านโคก	„	๒๙๔๓ „
๘. ตำบลบ้านปึก	„	๓๓๕๖ „
๙. ตำบลบ้านดง	„	๒๕๖๐ „

๓๐. ตำบลมะขามหย่ง	มีพุดเมือง	๓๓๗๔ คน
๓๑. ตำบลเสม็ด	”	๑๕๗๐ ”
๓๒. ตำบลจันทะนุกะบก	”	๑๖๐๕ ”
๓๓. ตำบลหนองช้างคอก	”	๑๖๘๐ ”
๓๔. ตำบลหนองไม้แดง	”	๑๓๘๐ ”
๓๕. ตำบลหนองรี	”	๑๓๗๒ ”
๓๖. ตำบลห้วยกระปี	”	๑๖๑๖ ”
๓๗. ตำบลช้างค้ำ	”	๑๓๓๕ ”

ข้อ ๕. ลักษณะภูมิประเทศ

ทางทิศใต้ของอำเภอ เป็นตำบลที่มีป่าเต็งรังมาก เช่นใน
ตำบลหนองรี ตำบลหนองช้างคอก ตำบลห้วยกระปี พื้นที่ตามหุบเขา
ของตำบลเหล่านี้ มีดินอันสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำไร่ ทำนา ทำสวน
ทางทิศเหนือของอำเภอ เป็นที่ลุ่ม มีน้ำทะเลท่วมถึงเสมอ
เหมาะแก่การทำนาเกลือ คือในตำบลคลองคำหร
ส่วนพื้นที่ทางทิศนอกจากที่กล่าวมาแล้ว โดยมากเป็นที่ราบสูง
พื้นที่เหล่านี้หากมีน้ำฝนตกตามฤดูกาลแล้ว การกสิกรรม เช่นการ
ทำไร่ ทำนา ทำสวน ก็มีผลเจริญดีแทบทุกแห่ง

ข้อ ๖. ดินฟ้าอากาศ

ตามปกติในท้องที่อำเภอ ฝนเริ่มตกในเดือนพฤษภาคม เวลา
ที่ฝนตกมากแต่ละฤดูนั้น อยู่ในระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงเดือนกันยายน

อัตราฝนตกอย่างมากอยู่ในราว ๑,๖๐๐ ม.ม. อย่างน้อยไม่ต่ำกว่า ๑,๐๐๐ ม.ม. ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ฝนตก ๑,๒๐๔ ม.ม. ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ฝนตก ๑,๕๗๗ ม.ม. ทางทิศตะวันออกซึ่งมีพื้นที่ป่าเต็งรังเขาหมากฝนตกชุก ส่วนทางทิศตะวันตกซึ่งโดยมากเป็นทุ่งที่ราบต่ำกว่าฝนตกน้อยกว่าทางแถบภูเขา ในเขตชลประทาน นอกจากที่ที่เป็นลำรางหรือห้วยหนองแล้วไม่มีน้ำท่วมเลย แต่เนื่องจากชาวนายกคันนาขึ้นมาได้ใช้ไถจึงมีน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าวในฤดูทำนาได้ ถ้าไม่ยกน้ำไว้ใช้แล้ว น้ำฝนที่ตกในป่าเต็งรังเขาซึ่งเป็นที่สูงจะไหลผ่านที่ราบต่ำ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก และจะเคยไหลลงสู่ทะเลหมด ในระหว่างฤดูฝนนี้ ตามบ่อ สระ ห้วย หนอง คลอง บึง บาง มีน้ำเต็มเปี่ยมเกือบทั้งหมด ต้นฤดูฝนอยู่ในราวเดือนตุลาคม พฤศจิกายน

อากาศเริ่มหนาวตั้งแต่เดือนธันวาคมไปจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ เวลาที่หนาวที่สุดสำหรับฤดูหนาวเดือนมกราคม สถิติของความหนาวในท้องที่อำเภอพบที่หนาวที่สุดปรอทขึ้น ๕๙ ฟ. แต่บางปีมีความหนาวลดลงปรอทขึ้นถึง ๘๒ ฟ. ความหนาวนี้ผู้ที่อยู่ทางแถบป่าเต็งรังเขาหมากมากกว่าผู้ที่อยู่ทางแถบชายทะเล บางที่ถึงกับทำงานไม่ได้เพราะความหนาว และในเวลาดังนั้นก็หนาวไม่หวั่น เพราะความอดทนอดกลั้น ไม่มีผ้าห่มผ้าห่มเครื่องกันหนาวพอเพียง ต้องหาหญ้าฟางและไม้แห้งมาก่อไฟผิงกันหนาว ส่วนผู้ที่อยู่ทางแถบชายทะเล ไม่ใคร่จะได้รับความเดือดร้อนจากความหนาวนัก ในฤดูนี้เป็นฤดูที่ข้าวในนากำลัง

ตึก ชาวนาต้องออกเกี่ยวข้าวกันแต่เช้าจนเย็น พวกชาวนา^{นี้}โดยมาก
เป็นชาวทุ่งอยู่ห่างจากป่าตะรุเขา จึงไม่ปรากฏว่าความหนาวทำให้
ชาวนาเหล่านั้น มีสภาพและอาการแปรเปลี่ยนไปอย่างไร นอกจาก
ความรู้สึกหนาวซึ่งเกิดจากธรรมชาติเล็กน้อยเท่านั้น

ฤดูหนาวในสระ ห้วย หนอง คลอง บึง เริ่มตดลงเป็นลำดับ
ความหนาวเด่นชัดได้ชัดอยู่ในราวเดือนมกราคม

หนาวเริ่มแต่เดือนมกราคม อากาศเริ่มร้อนจัดขึ้นทุกที ในราว
เดือนพฤษภาคม มิถุนายน เป็นร้อนที่สุด ปรอทเคยขึ้นถึง ๘๘ ฟ.
ฤดูหนาวในบ่อ สระ ห้วย หนอง บึงบาง ตดลงเป็นลำดับ นอกจาก
บ่อที่มีตาน้ำ แดงน้ำจะแห้งขาดในราวเดือน เมษายน พฤษภาคม บ่อ
ที่มีตาน้ำน้อยอยู่ ๒ สระนิด ๆ หนึ่งใช้บริโภคได้เพราะรดจัดสนิท สระ
หนึ่งใช้บริโภคไม่ได้ เพราะมีรดก่อยเปรี้ยวตามรสของพืชน้ำ ฤดู
ชาวบ้านได้รับความลำบากในเรื่องหาน้ำรับประทานกันมาก บางแห่ง
ต้องไปหาน้ำบริโภคในระยะทางครึ่งชั่วโมง ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านชาย
ทะเลและชาวบ้านที่มั่งมีที่อยู่ใกล้บ่อน้ำจืด จึงนิยมสร้างบ่อน้ำฝนไว้กับ
บ้าน หรือหาภาชนะซึ่งน้ำฝนไว้ใช้บริโภคจนตดอดปี

ข้อ ๑. ทางคมนาคม

อำเภอเป็นท่งของจังหวัดสตูล ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของ
กรุงเทพ ฯ มีทางไปมาระหว่างกรุงเทพ ฯ กับอำเภออยู่ ๔ ทาง คือ

๑. ทางเข้าอำเภอแม่น้ำเจ้าพระยา มีเรือกลไฟเดินทะเลรับส่งคน

โดยสารแต่ละสินค้าต่าง ๆ ระหว่างกรุงเทพ ฯ กับอำเภอเมืองชลบุรีทุกวัน
ระยะทางที่เรือเดินสั้นเวลาดำรง ๖ ถึง ๘ ชั่วโมง แต่ด้วยทวนน้ำตาม
น้ำ ทางนี้ไปมาสะดวกตลอดปี นอกจากจะมีคลื่นจัดบ้างเล็กน้อยใน
ราวเดือนมิถุนายนถึงสิงหาคม ทางนี้เรือออกเดินจากท่าในกรุงเทพ ฯ
ไปออกปากอ่าวแม่น้ำเจ้าพระยา โดยทางชายทะเลฝั่งตะวันออกของ
แม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงท่าจังหวัดชลบุรี

๒. ทางเข้าอ่าวแม่น้ำบางปะกง มีเรือยนต์รับส่งคนโดยสาร
ระหว่างอำเภอบางปะกงจังหวัดฉะเชิงเทรา กับอำเภอนี้ แล้วโดยสาร
เรือนยนต์ที่คลองลำโรง อำเภอบางปะกง ไปขึ้นรถไฟสายปากน้ำไป
กรุงเทพ ฯ ได้อีกทางหนึ่ง ทางนี้ต้องค้างคืนที่อำเภอบางปะกง ๑ คืน
รวมระยะเดินทางไม่คิดในเวลาที่พัก ประมาณ ๑๒ ชั่วโมง ทางนี้ไม่
สู้สะดวกก็จริงแต่เดินได้ตลอดปี

๓. ไปทางแปดริ้ว โดยสารรถยนต์จากอำเภอเมืองชลบุรี ไป
ตามถนนของกรมทาง ผ่านอำเภอบ้านโพธิ์ อำเภอพนัสนิคม จังหวัด
ชลบุรี และผ่านเขตอำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา ถึงแปดริ้ว
โดยสารรถไฟสายแปดริ้วไปถึงกรุงเทพ ฯ ได้อีกทางหนึ่ง ทางนี้นับว่า
สะดวกมาก เพราะมีรถเมย์ของบริษัทขนส่งเดินประจำทางทุกวัน ระยะ
ทางรถยนต์แต่อำเภอเมืองชลบุรีถึงแปดริ้ว ๕๒ กิโลเมตร และระยะ
ทางรถไฟจากแปดริ้วถึงกรุงเทพ ฯ ๖๑ กิโลเมตร รวมเวลาเดินทาง
ไม่คิดเวลาที่พักประมาณ ๔ ชั่วโมง ๔๕ นาที

๔. ไปทางอำเภอพานทอง โดยสารรถยนต์จากอำเภอเมืองชลบุรีไปตามถนนของกรมทาง แล้วเดินเข้าทางสาธารณะที่บ้านปูนเก่า-ม้าไปอำเภอพานทอง แล้วโดยสารรถยนต์จากอำเภอพานทองตามคลองพานทองไปอำเภอบางปะกง แล้วโดยสารรถยนต์เข้าคลองดำโรงไปขึ้นรถรางไปกรุงเทพ ฯ ทำนองเดียวกับทางที่ ๒ หรือมิฉะนั้นจะโดยสารเรือเมดของบริษัทยามลัดติมเป็กเกิดไปแปดริ้ว และโดยสารรถไฟสายแปดริ้วไปกรุงเทพ ฯ ก็ได้ แต่ทางนี้ไปไม่ได้ตลอดปี เพราะในฤดูฝนหรือในฤดูน้ำ ทางรถยนต์ระหว่างอำเภอเมืองชลบุรีกับอำเภอพานทองชำรุดรถเดินไม่ได้

นอกจากทางไปกรุงเทพ ฯ ที่กล่าวแล้ว อำเภอยังมีเรือใบรับส่งสินค้าตามจังหวัดชายทะเล ทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออกของอ่าวไทย นอกจากทางน้ำยังมีทางบกซึ่งกรมทางกำลังทำทางเพื่อเชื่อมการคมนาคมระหว่าง แปดริ้ว ชลบุรี ระยอง และจันทบุรี ให้ติดต่อกันด้วย เวทีทางยังทำไม่เสร็จ แต่กำลังเร่งมือดำเนินการจัดทำอยู่

ข้อ ๘. สิ่งสำคัญ

ก. ของเกิดตามธรรมชาติ มีภูเขากันทั่วทั้งไปว่า "เขาเขียว" เขาเป็นหิน และมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุมทั่วไป ซึ่งประกอบด้วยเขาเล็ก ๆ หลายลูกด้วยกัน

ข้อ ๙. การทำมาหากิน

ในแถบตำบลชายทะเลมีการทำมาหากินแยกเป็นหลายประเภทคือ

ก. การประมง มีการจับปลาหาหอยปูกันด้วยเครื่องมือต่าง ๆ
ดังต่อไปนี้ คือ

๑. โป๊ะ

๒. อวน มีหลายชนิดเช่น อวนรั้ง อวนดอย อวนลาก อวนตัก

๓. รว มีรวกอวนชน รวอวนถ่วง

๔. เบ็ด มีเบ็ดราวอย่างเกี่ยวเหยื่อ เบ็ดราวอย่างไม่เกี่ยวเหยื่อ

(สำหรับตกปลาตะเพียน) เบ็ดตก เบ็ดตก

๕. ฝ่อกรัง

๖. จัน สำหรับตกปู ตกปู ใช้ได้ทั้งปูม้าและปูทะเล

๗. การทำนาเกลือ

๘. การทำกระป๋องปลา

ในแถบตำบลทางบก การทำมาหากินก็มีหลายประเภทด้วยกัน

คือ

ก. การเกษตรกรรม มีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ คือ

๑. ทำนาข้าว

๒. ทำไร่พืชต่าง ๆ มีไร่อ้อย ไร่มัน ไร่ถั่วลิสง ไร่หญ้าหนำ

ไร่ขุ่น เป็นต้น

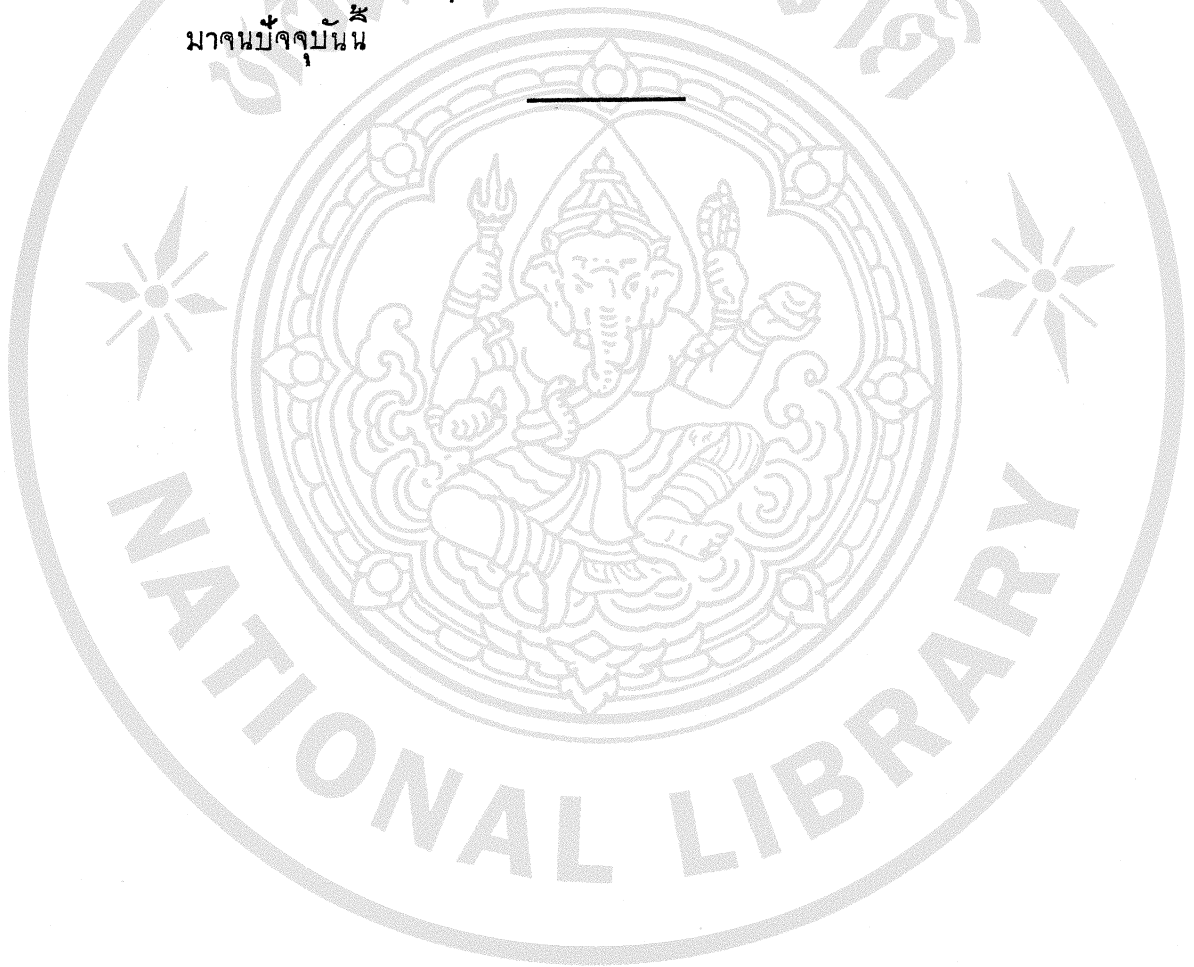
๓. เลี้ยงเป็ด

๔. ทำนาตาล มีโรงหีบอ้อย

๕. การค้าขาย

ข้อ ๑๑. ประวัติ

ราษฎรในท้องที่เป็นชาติไทยและชาติจีน ส่วนชาติอื่นมีเป็น
จำนวนน้อย ราษฎรนับถือศาสนาพุทธ การปกครองเป็นอำเภอที่ตั้ง
ศาลากลางจังหวัดชลบุรี ดำเนินตามระบอบปกครองตามลำดับสมัย
มาจนปัจจุบัน

อำเภอพนัสนิคม

ก. คำว่า “พนัสนิคม” บัดนี้เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดชลบุรี เรียกนามเต็มว่า อำเภอพนัสนิคม เหตุที่ได้ชื่อว่าพนัสนิคม พอค้นพื้นฐานได้ตามศัพท์ “พนัส” แปลว่า “ป่า” “นิคม” แปลว่า “หมู่บ้านใหญ่, ตำบล” เมื่อรวมความตามศัพท์ พนัสนิคม ก็คงแปลได้ใจความว่า “หมู่บ้านใหญ่หรือตำบลที่มีพญามิประเทศเป็นป่า” นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเหตุตามลักษณะของพญามิประเทศจริงๆ แล้ว เห็นได้ว่า พญามิประเทศอุดมไปด้วยป่าไม้มาก เมื่อเทียบเคียงตามศัพท์กับความจริงของพญามิประเทศแล้ว พนัสนิคม ก็สมควรตามที่ตั้งไว้

อำเภอพนัสนิคม ซึ่งเป็นนามเรียกที่ใช้ในทางราชการทุกวันนี้ ชาวบ้านราษฎรมักเรียกไปอีกอย่างหนึ่งว่า “เมืองเก่า” การที่เรียกเช่นนั้นเพราะว่า ที่ตั้งอำเภอพนัสนิคมเคยเป็นเมืองมาแต่ก่อน ชาวบ้านราษฎรเคยเรียกกันติดปากเรื่อยมา

ข. อำเภอพนัสนิคม เป็นอำเภอที่มีอาณาเขตที่ใหญ่กว่าอำเภออื่น ๆ ในจังหวัดชลบุรี แบ่งออกเป็น ๒๓ ตำบล ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ตำบลพนัส มีตลาดจำหน่ายสินค้าต่าง ๆ อยู่ใกล้ที่ว่าการอำเภอ ด้วยเหตุนี้เองตำบลพนัสจึงเป็นศูนย์กลางของการค้าขายในอำเภอพนัสนิคมได้ สินค้าต่าง ๆ เป็นต้นว่า ผัก ผลไม้ น้ำมัน

ยาง ไม้ ซึ่งส่งมาจากตำบลต่าง ๆ ในอำเภอเดียวกัน ก็มารวมส่ง
ที่ตลาดตำบลพนัสนิคม แล้วส่งต่อไปตามท้องอื่น ๆ สินค้าที่นับว่าขึ้นหน้า
ขึ้นตาของอำเภอพนัสนิคม มีได้ น้ำมันยาง ข้าว เครื่องจักสาน
ผลไม้ต่าง ๆ เพราะในท้องที่อำเภอพนัสนิคมทำกันมาก สินค้าเหล่านี้
เมื่อมารวมที่ตลาดพนัสนิคมแล้ว ก็ส่งโดยทางรถยนต์ไปตามอำเภอ
อื่น ๆ ในท้องที่จังหวัดชลบุรี และส่งไปจำหน่ายตามจังหวัดต่าง ๆ อีก

อำเภอพนัสนิคม จัดเป็นศูนย์กลางอย่างดีของการคมนาคม
ระหว่างจังหวัดชลบุรีกับจังหวัดฉะเชิงเทราได้แห่งหนึ่ง มีรถยนต์
รับส่งคนโดยสารและสินค้าต่าง ๆ ส่งไปมาถึงกันทุกวัน รถยนต์ที่
จากจังหวัดชลบุรีจะไปจังหวัดฉะเชิงเทรา หรือจากจังหวัดฉะเชิงเทรา
ไปจังหวัดชลบุรี จะต้องหยุดพักที่อำเภอพนัสนิคมเสมอ เพื่อรับ
ส่งคนโดยสาร รับส่งสินค้าต่าง ๆ และรับส่งถุงเมล็ดไปรษณีย์ นอก
จากเป็นศูนย์กลางของทางรถยนต์ ระหว่างจังหวัดชลบุรีกับจังหวัด
ฉะเชิงเทราแล้ว ยังมีรถยนต์รับส่งคนโดยสาร รับส่งถุงเมล็ด
ไปรษณีย์ และนับทุกสินค้าติดต่อแลกเปลี่ยนกับอำเภอต่าง ๆ ใน
จังหวัดเดียวกันอีก โดยมีถนนของกรมทางทำติดต่อถึงกัน มี
โทรศัพท์ติดต่อกับอำเภออื่น ๆ ในจังหวัดเดียวกัน เพิ่มความสะดวก
แก่การงานต่าง ๆ ที่ต้องใช้ในการเร็ว และสะดวกแก่พ่อค้าที่จะได้
ทำการติดต่อถึงกันยิ่งขึ้นอีกด้วย

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว อำเภอพนัสนิคมยังเคยเป็นที่ตั้ง

เมืองมาครงหนึ่ง เรียกว่า เมืองพนัสนิคม บัดนี้ยังมีโบราณวัตถุ
เหลือบ้างเล็กน้อย เป็นอำเภอที่อุดมไปด้วยไม้หนานาประการ ซึ่ง
รัฐบาลได้หวงห้ามและจำกัดขนาดการโค่นชักหักไว้ ทั้งนี้เพื่อสงวน
พันธุ์ไม้นั้นเอง ในปีหนึ่ง ๆ มีจำนวนซุงที่รัฐบาลอนุญาตให้โค่นชัก
หักได้เป็นจำนวนมาก

ทิศเหนือ ติดต่อกับ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา

ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อำเภอพนมดงรัก อำเภอบางคล้า

จังหวัดฉะเชิงเทรา อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอบางปะกง อำเภอพาน

ทอง จังหวัดชลบุรี

แบ่งออกเป็นตำบล มี ๒๓ ตำบล

๑. ตำบลกุฉินารายณ์

๒. ตำบลโคกเพลาะ

๓. „ คลองพยุ

๔. „ ท่าข้าม

๕. „ ท่าบุญมี

๖. „ ท่าขวาง

๗. „ นามะตุ้ม

๘. „ นาเว็ก

๙. „ นาวังหิน

๑๐. „ หน้าพระธาตุ

๑๑. „ หนองขยาด

๑๒. „ หนองปรือ

๑๓. „ หนองเหียง

๑๔. „ หนองอิรุณ

๑๕. „ บ้านเข็ด

๑๖. „ บ่อทอง

๑๗. ตำบลพนัสนิคม (ที่ว่าการอำเภอตั้งที่ตำบล)

๑๘. ,, หมอนนาง ๑๙. ,, ไร่หลักทอง

๒๐. ,, วัดโบสถ์ ๒๑. ,, วัดหลวง

๒๒. ,, ดัรตต์เห็ดยม ๒๓. ,, หักถนน

พลเมืองอำเภอพนัสนิคม ตามสำมะโนครัวที่สำรวจเมื่อปี
พ. ศ. ๒๔๗๒ มีพลเมืองรวม ๔๒,๕๐๐ คน เป็นชาย ๒๑,๓๙๖ คน
หญิง ๒๑,๑๐๔ คน

อำเภอพนัสนิคม มีเนื้อที่ทั้งหมด ๓๕๒๒.๘๗๖๐ ไร่ ๑๐๐ ตารางวา
ตารางเห็ดยม

ทางตอนเหนือ เป็นพื้นที่ ๆ ดุ่ม มีการทำนาเป็นส่วนใหญ่
นอกจากนี้มีการจับปลา แต่เป็นจำนวนน้อย

ทางตอนกลาง เป็นที่ดอนและดุ่มปนกัน มีการทำนาและทำ
สวนเป็นส่วนใหญ่

ทางตอนใต้ เป็นที่ดอนและป่า ภูเขา การทำนามีเป็นจำนวนน้อย
มีการทำสวนเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ก็เป็นป่าไม้

รวมความว่า ในจำนวนเนื้อที่ ๓๕๒๒.๘๗๖๐ ไร่ ๑๐๐ ตารางวา
มีการทำนา ๓๕๕.๗๔๗๘ ไร่ ๑๐๐ ตารางวา ทำสวนและไร่ ๕.๘๓๓๔
ไร่ ๑๐๐ ตารางวา เป็นป่าไม้ ๓๐๔๘.๘๘๕๖ ไร่ ๑๐๐ ตารางวา
เป็นป่าหวายป่าดงของ ๔๐.๓๓๖ ไร่ ๑๐๐ ตารางวา เป็นที่ว่างเปล่า
๓๘๖.๕๕๐ ไร่ ๑๐๐ ตารางวา เป็นที่สวนอื่น ๆ ๔๕.๘๖๗๖ ไร่ ๑๐๐ ตารางวา

ตารางเทียบ

รวบรวมจากแผนกเกษตรอำเภอพนัสนิคม ปี พ. ศ. ๒๔๗๖
ฝนตกในเวลายาวเป็น ๕๓.๘๒ เซนติเมตร ตกในเวลายาวเป็น ๔๔.๘๓
เซนติเมตร เมื่อเทียบกันแล้ว ฝนตกในเวลายาวมากกว่าเวลายาว

ในปี พ. ศ. ๒๔๗๖ ฝนเริ่มตกตอนปลายเดือนเมษายนกับต้น
เดือนพฤษภาคม ต่อจากนั้นในเดือนมิถุนายนก็มีตกประปราย ไป
ตกชุกในเดือนกรกฎาคม, เดือนสิงหาคมแดงไป และตกชุกอีกครั้ง
หนึ่งในเดือนกันยายนและต้นเดือนตุลาคม

ฝน ตกชุกทางทิศใต้ และทิศตะวันออกของอำเภอ พนัสนิคม
เพราะทางทิศที่ตกด้านนี้เป็นดงป่าใหญ่และมีภูเขามาก ที่แดง ๆ มาก
ก็คือทางทิศตะวันตกและทิศเหนือ แต่อาศัยด้วยที่ทางตอนนี้เป็นที่
ต่ำ การทำนาจึงไม่ค่อยได้ผลเท่าใดนัก

เมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๖ น้ำท่วมทั่วทุกตำบลในท้องที่อำเภอพนัสนิคม
แต่ทางตอนใต้เป็นที่ดอนมากนาจึงท่วมอยู่เพียงวันสองวันก็ลด ส่วน
ทางตอนกลางและทางตอนเหนือน้ำท่วมอยู่ประมาณ ๔ ถึง ๖ วัน แต่ปี
ก่อน ๆ มากี่เช่นเดียวกัน น้ำท่วมนี้เป็นน้ำฝนที่ตกทางป่าแล้วไหล
บ่าลงมาตามพนทคำ พนทนามีท่วมถึงมันอยเค็มที่ ยกเว้นแต่พื้นที่
เป็นเนินสูงเท่านั้น

ฤดูร้อน เป็นเวลาที่กินดรนอย่างที่สุด เพราะไม่มีน้ำหรือ

หมายเหตุ:- ถัดจากรายงานประจำปี แผนกมหาดไทย

ถ้าคลองที่พอจะขึงน้ำไว้ได้ตลอดปี ทุก ๆ หมู่บ้านจะต้องมีบ่อน้ำประ
จําอย่างน้อย ๒-๓ บ่อ โดยแยกไว้ให้สัตว์ที่เลี้ยง มีโค กระบือ ฯลฯ
ใช้ส่วนหนึ่ง สำหรับผู้คนใช้ส่วนหนึ่ง เพราะคกถึงฤดูนี้ น้ำตาม
ลำห้วย ถ้าคลองแห้งหมด ว่าถึงอากาศ ฤดูร้อน ๆ จัด ทั้งกลาง
วันและกลางคืน จะค่อยยังชั่วกว่ากันเล็กน้อยเท่านั้น

ฤดูหนาว ทางตอนใต้หนาวมากที่สุด เพราะอยู่ใกล้ป่าใหญ่
และภูเขาในตอนนี้มีอากาศชุ่มชื้นอยู่เสมอ เพราะมีต้นไม้ใหญ่ ๆ ปก
คลุมพื้นที่เต็มไปหมด แสงแดดตามวันธรรมดาส่องไม่ได้ทั่ว ฉะนั้น
ยิ่งพอคกถึงฤดูหนาว ทางตอนนี้มีอากาศหนาวจัดกว่าตอนอื่น ๆ
ทางตอนกลางและตอนเหนืออากาศหนาวปานกลาง เวลากลางคืน
อากาศเย็นมากที่สุด กลางวันอบอุ่น ชาวบ้านราษฎรที่อดิคคิขิตสัน
ใช้ไฟนํ้าแข็ง ๆ บ้าง ฟางข้าวบ้าง สุมไฟเพื่ออาศัยความอบอุ่น บาง
วันที่อากาศหนาวจัด ถึงกับนั่งผิงไฟอยู่เช่นนี้โดยไม่ต้องนอนตลอด
คืน ถ้าสอบถามจะได้คำตอบว่า นอนไม่หลับเพราะหนาวจัด ผู้ที่
นั่งผิงไฟพอค่อยซาความหนาวได้ ส่วนผู้ที่มือนั่นจะกินหรือผู้ว่ารว
ก็อาศัยเสื้อผ้าเป็นเครื่องป้องกันความหนาว

อำเภอพนัสนิคม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงเทพฯ
มีหนทางไปมาได้ ๕ ทาง คือ

๑. ทางน้ำ จากกรุงเทพฯ โดยทางเรือรถไฟออกปากแม่น้ำเจ้า
พระยา เต็มชายฝั่งทะเลทางทิศตะวันออกของอ่าวไทย จนกระทั่ง

ถึงท่าเรืออำเภอบางปลาร้อย จังหวัดชัยภูมิ แล้วชนรยนครจาก
อำเภอบางปลาร้อยไปตามถนนของกรมทางทางทิศเหนือถึงอำเภอ
พนัสนิคม ระยะทางจากอำเภอบางปลาร้อยถึงอำเภอพนัสนิคม
ประมาณ ๒๔ กิโลเมตร

การคมนาคมทางน้ำ สะดวกดีทุกฤดู จะเป็นบ้างโดยเฉพาะใน
ฤดูฝน คือน้ำท่วมทางทะเลจืด และส่วนถนนเป็นหลุมเป็นบ่อ แต่ถึง
กระนั้นการคมนาคมก็หาหยุดชะงักไม่ คงทำการติดต่อกันเรื่อยไป

๒. ทางบก จากกรุงเทพฯ โดยรถไฟสายตะวันออกถึงสถานี
แปดริ้ว จังหวัดฉะเชิงเทรา ระยะทางตอนนั้นประมาณ ๖๑ กิโลเมตร
จากจังหวัดฉะเชิงเทราโดยตำรวจนครตามถนนกรมทาง ไปทางทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้ ถึงอำเภอพนัสนิคม ระยะทางประมาณ ๒๘
กิโลเมตร

การคมนาคมทางน้ำ ถ้าไม่มีอุปสรรคซึ่งเกิดขึ้นจากถนนของ
กรมทางแล้ว นับว่าเป็นทางที่สะดวกและสบายทุกอย่าง พร้อมทั้ง
การไปมาก็เร็วกว่าทางอื่น สำหรับในฤดูแล้ง รยนครเดินจาก
อำเภอพนัสนิคม ถึงจังหวัดฉะเชิงเทราได้สะดวกดี พอถึงฤดูฝนหรือ
หน้าน้ำมาก ถนนระหว่างอำเภอพนัสนิคมกับจังหวัดฉะเชิงเทราทร
เดินไม่ได้ เพราะเป็นหลุมเป็นบ่อ และน้ำท่วมถนน ๆ ชาติ ทั้งนี้เป็น
ด้วยถนนของกรมทางยังทำไม่เสร็จเรียบร้อยนั่นเอง ถ้าถนนด้าน
ทำเสร็จเรียบร้อยเมื่อใด การคมนาคมทางน้ำนับว่าสำคัญที่สุด

๓. ทางน้ำ จากกรุงเทพ ฯ โดยทางรถไฟสายปากน้ำ ถึงสถานี
คลองตำโรง จากสถานีคลองตำโรงโดยรถยนต์ตามคลองตำโรง
และคลองอื่น ๆ อีกหลายคลองซึ่งอยู่ติดต่อกัน ระหว่างทางที่มานี้
ผ่านที่ว่าการอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทราปรากฏประตุน้ำท่าสะพาน
ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำบางปะกง จากประตุน้ำท่าสะพาน เข้า
คลองพานทอง ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำบางปะกง ถึงอำเภอพาน
ทอง จากอำเภอพานทองโดยรถยนต์ตามถนนตัดผ่านทุ่งนา ซึ่ง
ใช้เป็นทางเกวียนและทางรถยนต์เดินปะปนกัน ถนนด้านนี้กว้าง ๕
เมตรเท่านั้น ยาวประมาณ ๓๐ กิโลเมตร ติดต่อกับถนนของกรม
ทางที่บ้านปูนเก่ามา คับคดหนองกะเซ อำเภอพานทองถึงอำเภอ
พนัสนิคม ระยะทางจากบ้านปูนเก่ามา ถึงอำเภอพนัสนิคมยาว
ประมาณ ๓๐ กิโลเมตร

จากประตุน้ำท่าสะพาน มีเรือคอยรับส่งคนโดยสารอีกต่อ
หนึ่ง ซึ่งอยู่ภายนอกประตุน้ำ รับจ้างเลี้ยงส่งต่อไปที่ต่าง ๆ บางครั้ง
เรือจะแวะไปที่อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทราเสียก่อน แล้วจึง
พามาเข้าคลองพานทอง เพราะที่ตลาดอำเภอบางปะกงกับคลอง
พานทองอยู่ใกล้กันแต่คนละฝั่งแม่น้ำ บางครั้งก็ตรงเข้าคลองพานทอง
ทีเดียว จะกำหนดให้แน่นอนไม่ได้ สุดแล้วแต่คนโดยสารเท่านั้น

การคมนาคมด้วยน้ำ จะนับว่าสะดวกสบายไม่ได้ทีเดียวนัก
เพราะต้องถ่ายถอดกันหลายครั้ง และอีกประการหนึ่ง เมื่อถึงฤดูน้ำ

น้ำในลำคลองแห่งนี้เรือเดินไม่ได้สะดวก ชักช้าเสียเวลามาก ต้อง
รอจนน้ำขึ้น เป็นการเสียเวลาแก่ผู้ที่จะไปมากทั้งบ้านเรือนทางที่
เรือจะผ่านไปมาทางนี้ก็อยู่เป็นจำนวนน้อย เป็นที่เบียดจุกมาก แต่
ก่อน ๆ นี้โจรผู้ร้ายชุกชุม เกิดการปล้นดัดมลักกันบ่อย ๆ ฉะนั้น
การคมนาคมทางน้ำจึงไม่ค่อยเจริญขึ้นได้ นอกจากผู้ที่อยู่ใกล้ริศทาง
จึงจำเป็นต้องไปมา เพราะถ้าจะไปทางอื่นก็จะเป็นการเปิดช่องให้
และเสียเวลาโดยใช้เหตุ แต่ถ้าเป็นฤดูน้ำมาก การคมนาคมทางน้ำก็
นับว่าสะดวกสบายดีเหมือนกัน เพราะน้ำเต็มคลองเรือเดินได้สะดวก

๔-๕. จากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสายตะวันออกถึงสถานี
แปดริ้ว จังหวัดฉะเชิงเทรา หรือโดยรถยนต์ ที่ประตูน้ำระบม
จังหวัดพระนคร มาตามลำคลองแสนแสบ คลองท่าไข่ (คลอง ๒
คลองนี้อยู่ติดต่อกับลำคลองอื่นเดียวกัน แต่แบ่งเรียกกันคนละคน)
ถึงประตูน้ำท่าไข่ จังหวัดฉะเชิงเทรา ริมแม่น้ำบางปะกง ห่างแม่น้ำ
ประมาณ ๓ กิโลเมตร กับห่างที่ ๆ ตั้งศาลากลางจังหวัดฉะเชิงเทรา
ประมาณ ๔ กิโลเมตร หนทางจากกรุงเทพ ฯ ถึงจังหวัดฉะเชิงเทรา
มีทางมารวมกันได้ ๒ ทางตามที่ได้อธิบายมาข้างบนนี้ เมื่อมารวมกัน
ที่จังหวัดฉะเชิงเทราแล้ว หนทางที่จะต่อไปยังอำเภอพนัสนิคม แยก
ไปได้อีก ๒ ทาง คือ:-

ก. ทางบก โดยรถยนต์ไปตามถนนกรมทาง ทางทิศตะวันออก
จนถึงอำเภอพนัสนิคมทางหนึ่ง

จ. ทางน้ำ โดยเรือเมดตามลำน้ำบางปะกงไปทางปากน้ำ เข้า
คลองพานทอง ถึงอำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี แล้วต่อจากอำเภอ
พานทองโดยรถยนต์ไปอำเภอนนทบุรี ทางหนึ่ง

การคมนาคม คอนนี้ ไปมาสะดวกสบายอย่างไรนั้น ปรากฏ
ในข้อ ๒ ข้อ ๓ คดอดแล้ว

สำหรับในจังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นจังหวัดเดียวกัน การคมนาคม
ระหว่างอำเภอต่ออำเภอ ไปมาถึงกันสะดวกดีทุกฤดู จะฤดูชดกบ้าง
ก็เฉพาะในฤดูฝนและฤดูน้ำมาก แต่ก็ทำให้การคมนาคมขาดตอน
ลงไม่

เฉพาะอำเภอพานทอง ในฤดูน้ำมากรถยนต์เดินไปมาถึงกัน
ไม่ได้ เพราะท้องที่อำเภอพานทองเป็นพื้นที่ ๆ ดุ่ม น้ำท่วมทุกปี การ
คมนาคมในฤดูนี้จึงต้องใช้เรือไปมา ส่วนอำเภออื่น ๆ การคมนาคม
โดยรถยนต์ ไปมาสะดวกดีตลอดทุกฤดู

การคมนาคม ในระหว่างอำเภอต่ออำเภอในจังหวัดเดียวกัน
ยานพาหนะที่ใช้มีรถยนต์ (ทั้งรับคนโดยสารและบรรทุกสินค้า), รถ
จักรยาน, เกวียน

การคมนาคมระหว่างอำเภอต่าง ๆ กับอำเภอนนทบุรี

๑. อำเภอบางปลาสร้อย ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลากลางจังหวัดชลบุรี
ตั้งอยู่ริมชายทะเล ภูมิประเทศมีภูเขาล้อมรอบเป็นรูปพระจันทร์ครึ่ง
ซีก อีกด้านหนึ่งจดทะเล อยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอนนทบุรี

การคมนาคมมีรถยนต์เดินติดต่อถึงกัน ระยะทางห่างกันประมาณ ๒๔ กิโลเมตร มีโทรศัพท์ติดต่อถึงกัน สะดวกแก่การซื้อขายสินค้า ตลอดจนกิจการงานต่าง ๆ ที่ใช้เป็นการเร็ว มีรถยนต์เดินรับส่งสินค้าและรับส่งคนโดยสารทุกวัน สินค้าระหว่าง ๒ อำเภอนี้ มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันทุกวัน เป็นต้นว่า ของทะเล มีปลา ปู ซึ่งเป็นของอำเภอบางปลาสร้อยส่งมาอำเภอพนัสนิคม สินค้าผักสดต่าง ๆ หรือผลไม้ต่าง ๆ ปลาน้ำจืด มีปลาตุก ปลาช่อน ฯลฯ ของอำเภอพนัสนิคม ส่งไปอำเภอบางปลาสร้อย แล้วยกเปลี่ยนกันเช่นนี้เสมอ มีรถเมล์ไปรษณีย์รับส่งตามปกติทุกวัน

อัตราค่าโดยสารระหว่างนี้ จากอำเภอพนัสนิคม ถึงอำเภอบางปลาสร้อย คนละ ๕๐ สตางค์ ถ้าเป็นของบรรทุกบรรจุกระสอบ เช่น ข้าวสาร ไร่ ฯลฯ คิดกระสอบละ ๒๕ สตางค์ บรรจุตะกร้า หรือหิ้ว คิดตะกร้าละ ๓๐-๓๕ สตางค์ แต่ราคาคาตามนี้อาจขึ้นลงได้ ไม่จำกัดแน่นอนลงไป

ในวันหนึ่ง ๆ มีรถยนต์รับคนโดยสารและรถบรรทุกเดินไปมา ประมาณ ๕๐ เที่ยว

๒. อำเภอพานทอง อยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอพนัสนิคม ห่างกันคิดตามทางตรงประมาณ ๑๕ กิโลเมตร การคมนาคมระหว่างอำเภอพานทองกับอำเภอพนัสนิคมนี้ มีรถยนต์เดินตามถนนหลวงทางเดียวกับไปอำเภอบางปลาสร้อย แต่ไปแยกที่บ้านปูนเกล้ามา คำนวณ

หนองกระชะ ในท้องที่อำเภอพานทอง คัดลงตามทางเกวียน (ที่ก่อดำ
น้ำเพราะในฤดูแห้งและฤดูฝน) พอถึงฤดูน้ำมาก การคมนาคมทาง
รถยนต์ต้องชะงักไปได้เพียงบ้านปูนเท่านั้น แต่มีทางไปได้
อีก คือไปทางเรือ โดยมีเรือชาวบ้านรับจ้าง (เป็นเรือแจวเรือพาย)
ไปลงเรือที่สะพานตำบลบ้านเข็ด ท้องที่อำเภอนันทนิคม

การติดต่อระหว่างอำเภอพานทองกับอำเภอนันทนิคมนี้ เช่น
เดียวกับอำเภอบางปะดาศรีชัย เพราะมีอาณาเขตติดต่อถึงกัน พด-
เมืองอำเภอนันทนิคมไปซื้อขายทางอำเภอพานทอง พดเมืองทาง
อำเภอพานทองซื้อขายทางอำเภอนันทนิคม ดับเปลี่ยนกันเช่นนี้

๓-๔. อำเภอศรีราชา อำเภอบางละมุง อยู่ทางทิศใต้ของ
อำเภอนันทนิคม ทั้ง ๒ อำเภอตั้งอยู่ริมชายทะเล การติดต่อไปมา
ถึงกันโดยรถยนต์เช่นเดียวกับอำเภออื่นๆ ตลอดจนการรับส่งสินค้า
และรับส่งคนโดยสาร เดินได้ตลอดปี

๕. ถึงอำเภอบึง เป็นถึงอำเภอที่แยกจากอำเภอบางปะดาศรีชัย
อยู่ทางทิศใต้ของอำเภอนันทนิคม การคมนาคม มีรถยนต์เดินถึงกัน
อำเภอพนัสนิคม มีทางคมนาคมที่ติดต่อกับจังหวัดอื่น ๆ ที่นับ
ว่าใกล้ชิดที่สุด ก็คือ

จังหวัดฉะเชิงเทรา อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอ
พนัสนิคม การคมนาคมระหว่างจังหวัดฉะเชิงเทรากับอำเภอนันทนิคม
ทำการติดต่อถึงกันโดยทางรถยนต์ มีถนนกรมทางยาวแต่ตำบลพนัสนิคม

ซึ่งเป็นที่ ๆ ตั้งอำเภอพนัสนิคม ถึงถนนตก จังหวัดฉะเชิงเทรา จด
ริมแม่น้ำบางปะกง ๒๘ กิโลเมตร กว้าง ๘ เมตร สองข้างถนนขุดคู
ลึกประมาณ ๑-๒ เมตร กว้างประมาณ ๒-๓ เมตร ในฤดูที่น้ำมาก
รถยนต์เดินตามถนนไม่ได้ มีรถยนต์ (ใช้เครื่องยนต์ขับเคลื่อน) เดิน
ตามลำคูข้างถนนจนถึงจังหวัดฉะเชิงเทราเหมือนกัน ถนนกรมทาง
ตัดผ่านเขตต์ของอำเภอ ๓ อำเภอ คือ

๑. อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี
๒. อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา
๓. อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา

รถยนต์ที่เดินติดต่อ ระหว่างอำเภอพนัสนิคมกับจังหวัดฉะเชิง-
เทรา มีทั้งรถยนต์รับคนโดยสารและรถบรรทุกสินค้า ระหว่างทาง
มีที่หยุดตามตำบลและหมู่บ้านเป็นระยะ ๆ เพื่อรับคนโดยสาร คือ

นับจากอำเภอพนัสนิคมตามลำดับ ตำบลพนัสนิคม ตำบลวัดโบสถ์
ตำบลวัดหนอง ตำบลโคกเพาะ ตำบลท่าข้าม ซึ่งเป็นเขตต์ของ
อำเภอพนัสนิคม ส่วนในเขตต์ของจังหวัดฉะเชิงเทราไม่ทราบแน่นอน

สินค้าต่าง ๆ ที่ส่งไปจังหวัดฉะเชิงเทรา มีเครื่องจักรกลต่างชนิด
ต่าง ๆ ผักสดต่าง ๆ ผลไม้ ส่วนสินค้าของจังหวัดฉะเชิงเทราที่ส่ง
มาอำเภอพนัสนิคม มีปลาสดและปลาเค็ม เป็นปลาน้ำจืด มีปลาช่อน
ปลาดุก ปลาหมอ ฯลฯ

ส่วนจังหวัดอื่น ๆ เป็นจังหวัดที่อยู่ไกล เกินความสามารถที่

จะบอกได้

สำหรับในอำเภอพนัสนิคม แบ่งออกได้ดังนี้

๑. การหัตถกรรม แบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

ก. การช่างต่าง ๆ ได้แก่ ช่างแกะ ช่างตัดกั ช่างกลึง ช่างไม้
พดเมืองของอำเภอนี้ทำได้พอแก่ความต้องการเท่านั้น ไม่ค่อยมีชื่อ
เลื่องเท่าใดนัก

ข. การทอผ้า มีทอผ้าห่ม ผ้าลิน ผ้าขาวม้า ผ้าเช็ดปาก มี
ทำพอใช้กันสำหรับบ้านเท่านั้น

ค. การจักสาน มีกระบุง ตะกร้า ตะมูก กระจาด กระโถ
ตะแกรง และเครื่องจักสานทุกชนิด ชายหญิงทำกันได้เป็นส่วนมาก
แทบทุกตำบล

๒. การกสิกรรม แบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

ก. การทำนา นาที่ทำแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ นาดำ และ
นาหว่าน มีทำกันทั่วทั้งอำเภอ มากบ้างน้อยบ้างแต่จะเหมาะแก่
ภูมิประเทศและกำลังของพดเมือง

ข. ทำสวน แยกได้เป็น ๒ คือ

๑. ส่วนไม้ยืนต้น ได้แก่ ส่วนหมาก มะพร้าว มะม่วง ขนุน
มีทำกันมากในคอนกลางและคอนใต้

๒. ส่วนไม้ล้มลุก ได้แก่ ส่วนพริก มะเขือ ฯลฯ

จำพวกพืชเหล่านี้เป็นสินค้าที่จำหน่ายได้ดีมาก ทั้งในและนอก

อำเภอ ตลอดจนจังหวัดต่าง ๆ อีก

ค. ทำไร่ มีไร่อยู่อย่างมากที่สุด เพราะใช้ทำนาขาด นอก
จากก็มีเล็กน้อย เช่น ไร่ยาสูบ เผือก มัน ถั่ว ข้าวโพด

๓. การค้าขาย แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

ก. การค้าขายภายในอำเภอ ได้แก่การค้าขายซื้อขายแลกเปลี่ยน
ของที่ทำขึ้น หรือเพาะปลูกขึ้นเองเฉพาะในอำเภอของตน
และสิ่งของที่ส่งมาจากที่อื่น ๆ อย่างหนึ่ง

ข. การค้าขายภายนอกอำเภอ คือส่งสินค้าออกไปขายภาย
นอกอำเภอ มีทางติดต่อกับอำเภอและจังหวัดต่าง ๆ โดยอาศัย
พาหนะทางเรือ ทางรถ ทางเกวียนบ้าง ตามแต่จะสะดวก

๔. การเลี้ยงสัตว์ จับสัตว์ป่าและสัตว์น้ำ แบ่งออกได้เป็น
๓ ประเภท คือ

ก. การเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ เป็ด ไก่ สุนัข โค กระบือ แพะ
มีเลี้ยงกันทั่วไปทุกหนทุกแห่ง เว้นแต่แพะกับโคเท่านั้นมีเลี้ยงกันน้อย

ข. การจับสัตว์ป่า มีหมูป่า กวาง ไก่ป่า กระต่าย เต่า
หมี ฯลฯ ประเภทนี้จับด้วยเครื่องมือของพื้นเมือง และใช้ปืน
ยิง เมื่อได้เนื้อแล้วก็นำออกขายในท้องตลาด ส่วนหนัง กระดูก ก็
ขายให้พ่อค้าจีนต่อไป

ค. การจับปลา เป็นการหากินของพลเมืองซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่
ใกล้ริม ลำห้วย ลำคลอง เท่านั้น เมื่อจับได้แล้วก็นำออกซื้อขาย

กันภายในอำเภอ และเก็บไว้รับประทาน วิธีจับไข่ ขอ แห เบ็ด
ดุ่ม ดอบ ปลาที่จับเป็นปลาน้ำจืด มีปลาช่อน ปลาดุก ปลา
หมอ ฯลฯ นอกจากนี้ มีชาวจันทบุรีนำปลาเมืองจันทบุรีมาขายเหมือนกัน

๕. การอุตสาหกรรม มี

ก. โรงทำน้ำตาล (น้ำตาลทรายแดง) หรือเรียกว่าโรงหีบ

ข. โรงสีข้าว

ค. โรงเลื่อย (ใช้กำลังแรงคน)

ง. โรงไฟฟ้า

การทำมาหากินของอำเภอพนัสนิคม มีอยู่เช่นนี้แต่ก็จริง ก็
จำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนกันเสมอ ด้วยเหตุนี้เอง จึงต้องมีสินค้า
เข้าออก

สินค้าเข้า ของอำเภอพนัสนิคม มีสินค้าต่าง ๆ เครื่องคอง
ของเค็มต่าง ๆ เครื่องดื่มต่าง ๆ น้ำมันก๊าด

สินค้าออก มีข้าว ไร่ น้ำมันยาง เครื่องจักสาน ผักสด
ต่าง ๆ ผักไม้ต่าง ๆ น้ำมัน ไม้ต่าง ๆ

๖. ข้างข้อความชื่อภูมิศาสตร์ (ต่อ)

ข้อ ๖. สิ่งที่สำคัญ

ก. ของเกิดตามธรรมชาติ

๑. ภูเขา เป็นภูเขาเตี้ย ๆ มีเขาตึกประพาศ เขาเจ้า เขากระแบก
อยู่ในท้องที่ตำบลบ่อทอง เขาป่าแดง อยู่ในท้องที่ตำบลหนองจิตรณ

๒. บึง มีบึงกระซัง อยู่ในท้องที่ตำบลท่าบุญมี บึงเล็อกวน หรือบึงด้งวน อยู่ในท้องที่ตำบลทุ่งขวาง บึงกู่ บึงดาร์บัน บึงกุดม อยู่ในท้องที่ตำบลทุ่งขวาง บึงกระบาก บึงไม้แก่น อยู่ในท้องที่ตำบลหนองอิรุณ บึงบัว อยู่ในท้องที่ตำบลบ่อทอง บึงเหล่านี้นราษฏรอาศัยเป็นที่หาปลา และเป็นที่อาศัยของสัตว์พาหนะใช้กินใช้อาบในฤดูแล้ง

๓. ดง มีดงห้วยปอ ดงดอกฟ้า ดงหนองเบ็ด ดงรากไม้ อยู่ในท้องที่ตำบลท่าบุญมี ดงหนองไก่อเคียน ดงต้นตาน อยู่ในท้องที่ตำบลหนองปรือ ดงทบรัง ดงบึงกระเบา ดงพังราก อยู่ในท้องที่ตำบลบ่อทอง ไม้ในดงเหล่านี้นเป็นไม้ที่ทางรัฐบาลได้หวงห้าม ต้องได้รับอนุญาตจึงทำการโค่นชักลากได้

๔. หนอง มีหนองตาควง หนองตาเพชร หนองตานาก หนองตาแดง อยู่ในท้องที่ตำบลวัดหวง หนองกระหมอยู่ในท้องที่ตำบลท่าบุญมี หนองซองแมว หนองน้ำอ้อน หนองยาง อยู่ในท้องที่ตำบลทุ่งขวาง หนองคำตากู อยู่ในท้องที่ตำบลนาวังหิน หนองคู อยู่ในท้องที่ตำบลหัวถนน หนองเหียง หนองโพธิ์ อยู่ในท้องที่ตำบลหนองเหียง บรรดาหนองเหล่านี้น ชาวบ้านราษฎรได้ใช้เป็นที่หาผักหาปลา และเป็นที่อาศัยของสัตว์พาหนะใช้กินใช้อาบในฤดูแล้ง นอกจากที่ได้บอกชื่อมาแล้ว ยังมีหนองเล็ก ๆ อีกหลายหนอง เป็นหนองที่ไม่สำคัญ บางแห่งกั้นเขิน ถึงหน้าแดงน้ำแห้ง จึงไม่นำมากกล่าวไว้

ข. ของก่อสร้าง ที่เป็นโบราณวัตถุ ในท้องที่อำเภอพนัสนิคม
ไม่มีโบราณวัตถุอะไรที่เป็นชั้นเป็นอัน เท่าที่ได้ทำการสอบสวนมาแล้ว

ข้อ ๑ ข. สถานที่นอกจากข้างบนนี้มี

๑. เนินพระธาตุ เป็นเนินที่ก่อด้วยอิฐแผ่นใหญ่ ๆ สูง
ประมาณ ๓ วาเศษ มีรูปคล้ายฝ่ามือ เวลานี้เหลือเป็นโคกดินอยู่เท่านั้น
เป็นที่เคารพนับถือของราษฎร ถึงกลางเดือน ๖ ราษฎรได้ประชุมกัน
ทำบุญสัสมโฆสแห่บั้งไฟจุดที่เนินทุกปี แต่เดิมนั้นการแห่บั้งไฟไม่
มีใครทำกันแล้ว เนิบึงเป็นแต่เพียงเป็นที่เคารพนับถือของราษฎร
เท่านั้น

๒. โลกพนมดี เป็นโคกดินใหญ่อยู่ในท้องที่ตำบลท่าข้าม สูง
ประมาณ ๑๒ เมตร บริเวณโคกทั้งหมดมีเนื้อที่ประมาณ ๒๗ ไร่เศษ

๓. วังหิน เป็นสระเวกหินอยู่ในตำบลทองหลางคองหนึ่ง ใน
ท้องที่ตำบลนาหวังหิน ชาวบ้านราษฎรเรียกกันว่า วังหิน ตรงที่เรียก
ว่าวังหินนี้ มีน้ำขังอยู่ตลอดปี

๔. วัดเนินช้าง หรือเดิมนั้นเรียกว่า วัดโพธาราม อยู่ใน
ท้องที่ตำบลหนองเหียง ตำบลที่คงวัดนี้เมื่อประมาณ ๔๐ ปีล่วงมาแล้ว
เคยเป็นที่สำหรับคดองช้างป่า รอบ ๆ บริเวณวัดเป็นป่าใหญ่ เป็นที่
อาศัยของช้างป่าและสัตว์ป่าต่าง ๆ

ข้อ ๑ ค.

๑. พระพุทธรูป เป็นพระพุทธรูปโบราณ สูงประมาณ ๓ คืบ

เศษ ชุกได้ในท้องที่ตำบลหน้าพระธาตุ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ เดียวกัน
ประดิษฐานไว้ที่วัดหน้าพระธาตุ ตำบลหน้าพระธาตุ เป็นที่เคารพ
นับถือของราษฎร ถึงหน้าเทศกาลประชุมกันทำการสมโภช มีการ
นำพระออกแห่ไปในที่ต่าง ๆ ทุกปี

๒. หลักหิน หรือเรียกกันว่าหลักเมือง เป็นหลักดีเยี่ยม สูง
พื้นดินประมาณ ๓ เมตร อยู่ศูนย์กลางตลาดนัด ภายใต้ต้นไทร
แต่เจดีย์ต้นไทรชนโอบรอบเดี่ยมิคมองไม่เห็น มีผู้กล่าวว่า หลักหิน
นี้มีผู้นำมาปักไว้แต่แรกตั้งเมืองใหม่ ๆ ใด ๆ กับเล่าหินนี้ ชาวบ้าน
ราษฎรได้ปลูกศาลเล็กๆ ไว้เพื่อทำการสักการบูชาประจำปี และเรียก
กันว่าศาลเจ้าพ่อหลักเมือง การเคารพนับถือของชาวบ้านราษฎรคง
นับถือกันเรื่อย ๆ มาจนบัดนี้

๓. พระแก้ว เป็นพระพุทธรูปทำด้วยไม้ ประดิษฐานไว้ณวัด
หัวถนน ตำบลหัวถนน นัยว่าจำลองมาจากเมืองเวียงจันทน์ สมัย
พระเจ้าอนุ ประมาณ ๓๐๐ ปีเศษ มีราษฎรในพื้นตำบลและใกล้เคียง
นับถือกันมาก ถึงเทศกาลตรุษสงกรานต์ นำพระแก้วของคณออกแห่ไป
ในที่ต่าง ๆ มีการฉลองและสมโภชกันเป็นการครึกครื้นทุกปี

๔. วิ่งควาย คือราษฎรต่างนำกระบือซึ่งตนแต่งด้วยดอกไม้
ต่าง ๆ ด้วยผ้าสีฉูดฉาด ตามคอตามเขา ตลอดจนเจ้าของผู้นำกระบือ
มากี่แต่งกายต่าง ๆ กัน ซึ่งกระบือวิ่งไปวิ่งมาเที่ยวละ ๓ ตัว ๔ ตัว
เห็นอย่งหักคึกคักเสียงดัง วันเต็ม ๆ วันวิ่งควายนี้ทำกันในกลาง

เดือน ๓๑ ทุกปี ในท้องที่อำเภอพนัสนิคม มีวงกนณะเพราะที่ตลาด
หนองยาง ท้องที่ตำบลทุ่งขวางแห่งเดียวเท่านั้น

๕. แอ่ว เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “หมอรำ” จำนวนผู้เดิน
อย่างน้อย ๓ คน คือผู้ร้องหรือแอ่ว ๒ คน เป้าแคนคนหนึ่ง เรียกว่า
“หมอแคน” ถ้าจะให้สนุกยิ่งขึ้นไป ต้องเพิ่มคนเดินอีก เรียกว่า
“หมอด้อย” การเดินคล้ายเพลงน้อยนั่นเอง ผู้คนที่ผู้เดินหมอรำ
ร้องเป็นภาษาไทยทางเหนือ ไม่มีลูกครึ่ง แต่มีแคนเป้าคดเคี้ยวคน
ร้องเรื่อยไป เนื้อที่ร้องไปในทำนองเกี้ยวกัน ผลัดกันร้องคนละครึ่ง
คือหญิงร้องครึ่งหนึ่ง แอ่วชายก็ร้องครึ่งหนึ่ง เมื่อร้องจบแล้ว มีการ
รำไธ้ไธ้กัน เมื่อถึงตอนต้นๆ “หมอด้อย” (หมายความว่าคนคอย
สอดคอดขยับนั่นเอง) ก็ร้องขุดจังหวะสอดแทรกขึ้นมาดังกั้น คำ
สอดหรือคำขุดของหมอด้อยนี้ โดยมากหยาบคาย แต่สำหรับประเพณี
ถิ่นนี้ไม่ถือ เห็นเป็นของขบขันสนุกสนาน

๖. แข่งนางแมว หรือแห่นางแมว การเดินระนาดคนชาวพน
เมืองนิยมเดินกัน เพื่อทำพิธีขอฝน ไม่จำกัดจำนวนผู้เดิน ยิ่งมาก
เท่าไยยิ่งดี เพราะน้อยๆ คนไม่สนุก ผู้เดินทุกคนแต่งกายอย่างคดก
ขบขันต่าง ๆ กัน ในจำนวนผู้เดินทั้งหมดมีหัวหน้านคนหนึ่ง คนที่เป็น
หัวหน้านักจะเป็นผู้ที่มีอายุมากกว่าคนอื่น ๆ การแต่งตัวแปลกกว่าคน
อื่น คือ นุ่งกางเกงขั้นในด้วยผ้าขนน้อยที่สุด ใส่วางแห่หนึ่งทับ ไม่
ได้เสื้อ และเขาไม่มาทำเป็นรูปองค์ชาติเล็ก ๆ แว่นไว้วัยบ ๆ เขา

ในจำนวนเด็ก ๆ นั้น มีอย่างใหญ่อันหนึ่ง แขนงไวกายในร่างแหที่หนึ่ง
 แล้วทำให้้องคชาตเหตานั้นกระดกได้ หัวหน้าคนนั้นเวลาดั้นจะต้อง
 ออกหน้า บรรดาผู้เดินทั้งหลายเดินตาม หัวหน้าจะร้องเพลงทำนอง
 ทางเหนือเป็นประโยคสั้น ๆ ในขณะที่จะเดิน เมื่อร้องจบครั้งหนึ่งบรรดา
 ผู้เดินทั้งหลาย หรือเรียกว่าลูกคู่ จะร้องตามที่หัวหน้าร้อง ในระบอบ
 ที่เห็นมีแนวเมยตัวหนึ่ง ผู้เดินจับได้ตะกร้าแล้วหามไปในระบอบ
 ด้วย ระบอบนี้จะแห่และร้องไปตามหมู่บ้าน เมื่อถึงบ้านใด เป็น
 ชนนิยมประเพณีของเขา ชาวบ้านนั้น ๆ จะต้องคักน้ามารดและ
 ลาดผู้เดิน ตลอดจนกระทั่งแนวในตะกร้าที่หามไปด้วย และบาง
 ที่ก็ให้สิ่งของต่าง ๆ แล้วผู้เดินก็ร้องให้พร ค่ะ ๆ ไปเช่นนั้นทุกบ้าน
 ถ้าบ้านใดไม่ลادن้าหรือให้สิ่งของ ผู้เดินจะไม่ไปจากบ้านนั้น สิ่งของ
 ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านให้ เมื่อเลิกแล้วผู้เดินจะนำไปถวายพระ เนื้อเพลง
 ที่ร้องในขณะที่จะแห่ไปนี้ ใจความก็คือร้องขอฝน และถือคติกัน
 ว่า ผู้ที่คักน้ามารดหรือลادن้า คือเทวดา ซึ่งเขาดมดชื่น จะ
 มีการแห่กันในเดือนฝนไม่ตกหรือฝนแล้งไปนาน ๆ ชาวบ้านจึงชวน
 กันกระทำ

๓. แข่งบั้งไฟ การเล่นชนิดนี้ เล่นคล้าย ๆ กับการแห่แนว
 แนว คือตามประเพณีแต่เดิมมาถือกันว่า ถ้าไม่มีการแห่บั้งไฟแล้ว
 บ้านเมืองจะแห้งแล้งได้รับความเดือดร้อน

ในสมัยก่อน การแห่บั้งไฟนี้ เจ้าเมืองจะประกาศให้ชาวบ้าน

ทำบ้องไฟกัน แล้วนำมารวมไว้ที่วัดหรือที่ใดที่หนึ่งแล้วแต่จะกำหนด การที่ประกาศให้ทำเช่นนั้น เพื่อประกวดประชันกันในเรื่องที่ทำบ้องไฟ มาดูว่าของใครจะดีกว่าใคร ครั้นเมื่อนำบ้องไฟมาพร้อมกันแล้ว ในตอนกลางคืนมีการประชุมกัน เรียกว่า “งานชุมนุมบ้องไฟ” หมู่ มั่วสุมจับคู่คุยกันเชิงขู่ว่า ในคืนนี้เป็นคืนที่สมโภชบ้องไฟที่ทำมา

รุ่งขึ้นให้ไปกลางทุ่งนา ซึ่งห่างจากบ้านคน ในขณะที่แห่กันไป นั้น ต่างก็ร้องชมเชยบ้องไฟของตนที่ทำขึ้นบ้าง ร้องกระทบกระเทียบ บ้องไฟของผู้อื่นบ้าง และเจ้าเมืองจะชวนคนหาบไปในพิธีด้วย เพื่อ เป็นประธานในการจุดบ้องไฟ เมื่อจุดบ้องไฟเสร็จแล้ว ก็เป็นอันเสร็จ พิธีแห่บ้องไฟ

มาในสมัยปัจจุบันนี้ ประเพณีอย่างที่ ذکرทำกันดังได้กล่าว มาแต่เดิณขาด จนไม่มีกระทำกัน

๘. เพลงป้าหรือระบำ มีฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย แบ่งกันเป็น ๒ พวก คือ หญิงพวกหนึ่ง ชายพวกหนึ่ง ในระหว่างพวกหญิงพวก ชายนี้ มีหัวหน้าพวกข้างละคน เรียกว่า “คนคันเคียง หรือคนเพลง” มีข้อที่ถกกันในหมู่เดิ่นว่า คนคันเคียงหรือคนเพลงทางพวกหญิงจะ ต้องเป็นหญิงที่มีดำมั่วแล้ว มิฉะนั้นจะเป็นคนคันเคียงหรือคนเพลง ไม่ได้ ส่วนหัวหน้าทางพวกชายไม่จำกัดว่าจะเป็นชายโสดหรือไม่โสด แต่ที่เดิ่น ๆ กันมักจะเป็นชายโสด ๆ เดี่ยวเหาะมาก ข้อถกเถียงที่ว่า คันเคียงทางฝ่ายหญิงจะต้องใช้คนมีดำมั่วนี้ ได้สอบถามตามพวกชาว

บ้านได้ความว่า ถ้าจะใช้หญิงสาว หรือหญิงไม่มีสามี ตอนลงท้าย
หัวหน้าต่อหัวหน้ามักจะไต่เตี้ยเป็นสามีภรรยา กัน จะจริงเท็จอย่างไร
ไม่ทราบ ด้วยเหตุนี้ ผู้เฒ่าผู้แก่จึงไม่ยอมให้หญิงสาวไปเล่น การ
ถือกันเช่นนั้น จึงตกทอดสืบเนื่องกันเรื่อยมาจนปัจจุบันนี้ การแต่ง
กายในขณะเล่น แต่งกันอย่างที่เรียกว่า สดงามของพินบ้าน วิถี
เล่น คือหัวหน้าฝ่ายชายกับหัวหน้าฝ่ายหญิงร้องเกวกันไปเกวกัน
มา เมื่อหัวหน้าทางฝ่ายใดร้องขึ้น ลูกคู่ทางฝ่ายนั้นก็ร้องรับ ฝ่าย
หนึ่ง ๆ จำนวนผู้เล่นเจ็ดแปดคน บางทีก็มากกว่านั้น ในขณะที่ร้องกัน
หนุ่มสาวควมไปด้วย

๕. แม่สี คือให้หญิงสาวคนหนึ่งนั่งอยู่บนครกซึ่งคว่ำเอาปาก
ตง ใช้ผ้าผูกตา พนมมือ ในมือมีธูปจุด และยังมีหญิงอีกดีห้าคน
เป็นคนร้องอัญเชิญแม่สี ให้มาเข้าสิงสู่หญิงสาวผู้หนึ่งพนมมือบนครก
นั้น (ตามความเข้าใจว่า แม่สีที่กล่าวถึงนี้เป็นวิญญาณของใครผู้
หนึ่ง) เมื่อแม่สีมาเข้าสิงสู่แล้ว หญิงสาวนั้นจะทิ้งธูป ผู้หนึ่งหรือ
ร้องเชิญก็อุ้มหญิงผู้แม่สีเข้าอุกขนขึ้น แล้วถามว่า “แม่สีมาแต่ไหน”
“ชอบเด่นอะไร” แม่สีจะบอกว่ามาแต่ไหนแต่ไหน และชอบเด่นอย่าง
นั้นอย่างนี้ เป็นต้นว่าเด่นติเก ๆ ต ๆ ครั้นแล้วผู้เด่นหลาย ๆ คนก็
ร้องติเกให้แม่สีว่า การเด่นอย่างนี้ เรียกว่าเด่นแม่สี ชาวบ้านนิยม
เล่นกันในเทศกาลตรุษสงกรานต์ เวลากลางคืน เนื้อเพลงที่ร้องเชิญ
แม่สี นำมาไว้ในที่นี้ คือ “แม่สีเอ๋ย แม่สีสาวสะ ยกมือไหว้พระ

จะมีคนชม สนทนากับต่อ ทั้งคอเจ้าก็กดม ชักผ้าปิดนม ยายก็จะ
ชมแม่เต๋อ ” ที่น่านี่ บางทีก็มีผู้ร้องแตกต่างออกไป ไม่ใคร่
เหมือนกัน

๑๐. ช่วงนี้ นิยมเล่นกันในประเทศกาดตรุษสงกรานต์ วิถีเล่น คือ
หญิงพวกหนึ่ง ชายพวกหนึ่ง จำนวนผู้เล่นไม่จำกัด ยิ่งมากยิ่งสนุก
เมื่อแบ่งพวกแล้ว ใช้ผ้าขาวผืนหนึ่งให้เป็นกั้นกอดมโตขนาดผดส้มโอ
ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะเป็นฝ่ายรับหรือฝ่ายโยนก็ได้ แต่ว่าแต่ละคนจะตกถึงกัน
เมื่อฝ่ายหนึ่งโยน (ใช้ผ้าที่ม้วนโยน) อีกฝ่ายหนึ่งจะต้องคอยรับผ้า
นั้นไว้ให้ได้ ถ้ารับไว้ได้แล้วก็ปาทางฝ่ายที่โยน อีกพวกหนึ่งต้องคอย
หลบอย่าให้ถูก ถ้าปาถูกคนใดเข้า คนที่ถูกปาจะต้องออกมาว่า และ
ฝ่ายที่ปาจะเป็นผู้ต้องให้ว่า เมื่อร้องจบแล้ว ก็เริ่มต้นกันต่อไปใหม่
โดยมากผู้เล่นมักเป็นพวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ ทั้งนั้น

อำเภอบ้านบึง

อำเภอบ้านบึง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของศาลากลางจังหวัด ชลบุรี ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ห่างจากศาลากลางจังหวัด ๓๗ กิโลเมตร เหตุที่อำเภอมีชื่อนานมาแล้วว่า “อำเภอบ้านบึง” เนื่องจากแต่เดิมมี บึงอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ บึงนั้นบึงนั้นได้ต้นเขินหมดแล้ว อำเภอบ้านบึงเป็นอำเภอที่มีชื่อเสียงในการทำน้ำตาลทรายแดง มากที่ สุดในประเทศไทย และไม้ศรีราชาที่มีชื่อเสียงมานาน ได้มา จากอำเภอบ้านบึงเป็นส่วนใหญ่

อาณาเขต ทิศเหนือจดอำเภอยะนิงและอำเภอนนทบุรี ทิศใต้จดอำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง ทิศตะวันออกจดอำเภอ พนัสนิคม ทิศตะวันตกจดอำเภอเมืองชลบุรีและอำเภอศรีราชา อำเภอบ้านบึงแบ่งออกเป็น ๘ ตำบล คือ ตำบลบึง ตำบลหนองซาก ตำบลหนองบอนแดง ตำบลมาบไผ่ ตำบลหนองขี้ซาก ตำบล หนองอีรุณ ตำบลคุดองแก้ว ตำบลคุดองพุด

พดเมือง การสำรวจสำมะโนครัว พ.ศ. ๒๔๗๐ มีพดเมือง ๒๕๕ ๒๖๒๒๕ คน

ภูมิประเทศ ทิศใต้เป็นภูเขา ป่า และเนินสูง แล้วลาดต่ำลง ไปทางเหนือ ทิศเหนือเป็นที่ราบต่ำ พื้นที่เป็นดินทราย น้ำซับคน เหมาะแก่การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ลักษณะภูมิประเทศแบ่งได้

เป็น ๓ ตอน คือ ตอนใต้ เป็นภูเขาและป่าไม้กระยาเลย ราษฎร
ทำมาหากินในทางตัดไม้ หาของป่า และดำดักสัตว์ สัตว์ป่ามี กวาง
อีเก้ง หมูป่า วัว เม่น ตอนกลางเป็นที่ราบสูง เหมาะแก่การ
ทำไร่และเลี้ยงสัตว์ ตอนเหนือเป็นที่ราบต่ำ เหมาะแก่การทำนา

ดังสำคัญ ภูเขา ทางทิศใต้มีทิวเขาบางปลาร้อย ยอด
ที่สูงที่สุดชื่อว่ายอดเขาเขียว นอกจากนั้น เขาคันทรง เขาชมัญ
เขากะทะ เขาป่าแดง

น้ำตก จากทิศใต้ของที่ว่าการอำเภอ ๘ กิโลเมตร มีน้ำตกชื่อ
ว่า อ่างช้างน้ำ

โรงงาน ในอำเภอบ้านบึงมีโรงงานทำน้ำตาลทรายแดงมากที่
สุดในจังหวัดชลบุรี ทั้งที่ใช้แรงเครื่องจักรและใช้แรงควายมี ๘๒ โรง
นอกจากนี้โรงทำแป้งมันสำปะหลังและสาบ

ดินฟ้าอากาศ เนื่องจากอำเภอบ้านบึงมีลมทิศตะวันตกเฉียงใต้
พัดผ่านตลอดปี จึงทำให้อากาศเย็นสบายดี มีฝนตกตลอดปีและ
ฝนตกชุกในเดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม

การคมนาคม ไม่มีแม่น้ำลำคลองที่ใช้เป็นการคมนาคมได้โดย
มีทางรถยนต์และทางเกวียน คิดต่อระหว่างอำเภอกับจังหวัดและ
หมู่บ้าน ทางรถยนต์ทุกสายเป็นของเอกชนจึงนับว่ายังไม่สะดวก

การทำมาหากิน มีการทำน้ำตาลทรายแดง ทำไร่ ทำนา
เลี้ยงสัตว์ ทำป่าไม้ หาของป่า

ประวัติ อำเภอบ้านบึงแต่เดิมเป็นกิ่งอำเภอขึ้นอยู่กับอำเภอเมืองชลบุรี ได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ และยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ แต่เดิมเป็นป่าดง แต่เป็นด้วยพมทอคุมดมบุรณจึงทำให้ราษฎรเข้าไปตั้งถิ่นฐานทำมาหากินขึ้นโดยรวดเร็ว พดเมืองโดยมากเป็นจันรวาร้อยละ ๗๐ นบรือคำดนำพุทและขงจุ

ตำบลในอำเภอบ้านบึง

ตำบลบึง เป็นตำบลที่ตั้งว่าการอำเภอ มีชื่อเดิมในการทำน้ำตาลทรายแดงและแบ่งมันดำประหัง อาณาเขตทิศเหนือจดตำบลหนองบอนแดง* ตำบลหนองซาก ทิศใต้จดตำบลคลองกือ ตำบลหนองซาก ทิศตะวันออกจดตำบลหนองซาก ทิศตะวันตกจดตำบลหนองชำซากและตำบลมาบไม้ มีพดเมืองทั้งด้นตามรายการสำรวจ พ.ศ. ๒๔๘๐ ๑๑๘๕๓ คน ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงเนิน เหมาะแก่การทำไร่และเลี้ยงสัตว์ ดินฟ้าอากาศ มีฝนตกในระหว่างมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม การคมนาคมมีทางรถยนต์ของเอกชน ๓ สาย คือ คอระหว่งตำบลและจังหวัด ๓ สาย และคิตต่อกับตลาดหนองซากและตลาดหัวกุญแจ ๓ สาย นอกจากนั้นใช้ทางเกวียนคิตต่อและขงดั่ง การทำมาหากิน มีการทำนา ทำไร่ ทำน้ำตาลทรายแดง ทำแบ่งมันดำประหัง

ตำบลหนองซาก มีชื่อเดิมในการทำน้ำตาลทรายแดง อาณาเขตทิศเหนือจดตำบลหนองอ้อรุณ ทิศใต้จดตำบลหนองอ้อรุณและ

ตำบลคลองกิ่ว ทิศตะวันออกจดตำบลหนองฮีรุณ ทิศตะวันตก
จดตำบลบึง พดเมืองตามรายการสำรวจ พ.ศ. ๒๔๘๐ รวมทั้งสิ้น
๓๖๐๓ คน ภูมิประเทศเป็นที่ราบเนินสูง เหมาะแก่การทำไร่และเลี้ยง
สัตว์ การทำมาหากิน มีการทำนาทำไร่อ้อย ปศุสัตว์เลี้ยง ทำนาขาด
ทรายแดง

ตำบลหนองบอนแดง อาณาเขตทิศเหนือจดตำบลหนองหงส์
อำเภอพานทอง ทิศใต้จดตำบลบึง ทิศตะวันตกจดตำบลนาไผ่ ทิศ
ตะวันออกจดตำบลหนองซำก มีพดเมือง ๓๖๘๖ คน ภูมิประเทศ
เป็นที่ราบต่ำ เหมาะแก่การทำนา ทำไร่ การทำมาหากินมีการ
ทำนาทำไร่อ้อย ดินฟ้าอากาศเหมือนตำบลบึง การคมนาคมมี
ถนนรถยนต์ของเอกชนติดต่อกับจังหวัดชลบุรี ๓ สาย นอกนั้น
ใช้ทางเกวียน

ตำบลนาไผ่ อาณาเขตทิศเหนือจดตำบลนาป่า อำเภอเมือง
ชลบุรี ทิศใต้จดตำบลหนองซำซำก ทิศตะวันออกจดตำบลหนอง
บอนแดง ตำบลบึง ทิศตะวันตกจดตำบลสำนักกระบก อำเภอเมือง
ชลบุรี มีพดเมืองทั้งสิ้น ๓๘๒๓ คน ภูมิประเทศเป็นที่ราบต่ำ เหมาะ
แก่การทำนา ทำไร่ ดินฟ้าอากาศเหมือนตำบลบึง การทำมาหากินมี
การทำไร่อ้อย การทำนา

ตำบลหนองซำซำก อาณาเขตทิศเหนือจดตำบลนาไผ่ ทิศ
ใต้จดตำบลหนองฮีรุณ ทิศตะวันออกจดตำบลหนองซำก ทิศตะวันตก

ตกจดตำบลหนองรี อำเภอเมืองชลบุรี มีพลเมืองทั้งสิ้น ๑๖๘๗ คน
ภูมิประเทศทิศใต้เป็นภูเขาและที่เนินสูงและค่อยลาดต่ำไปทางทิศเหนือ
เหมาะแก่การทำไร่ ทำนา เติบโตดี ดินฟ้าอากาศเหมือนตำบล
มาบฝั่ม การทำมาหากินมีการทำนา ทำไร่อ้อย ทำน้ำตาลทรายแดง
ทำเบิ้งมันสำปะหลัง

ตำบลหนองอีรุณ อาณาเขตทิศเหนือจดตำบลทุ่งขวาง
อำเภอพนัสนิคม ทิศใต้จดตำบลคลองพญา ทิศตะวันออกจดตำบล
คลองพญา ทิศตะวันตกจดตำบลหนองซาก มีพลเมือง ๑๘๕๒ คน
ภูมิประเทศเป็นป่าและเขา มีที่ราบบางแห่ง เหมาะแก่การทำป่าไม้
น้ำมันยาง ถั่วดี และทำไร่ ดินฟ้าอากาศเหมือนตำบลบึง การ
คมนาคมยังไม่สะดวก การทำมาหากินมีการทำป่าไม้กระยาเลย ทำ
น้ำมันยาง หาของป่า ทำนา ทำไร่ ทำน้ำตาลทรายแดง

ตำบลคลองกวด อาณาเขตทิศเหนือจดตำบลหนองซาก
ตำบลบึง ทิศใต้จดตำบลหนองอีรุณ ทิศตะวันออกจดตำบลหนอง
อีรุณ ทิศตะวันตกจดตำบลหนองขามอำเภอศรีราชา พดเมืองทั้ง
สิ้น ๑๑๘๗ คน ภูมิประเทศเป็นที่เนินเขา และมีภูเขา มีป่าไม้กระยา
เลย เหมาะแก่การทำป่าไม้ น้ำมันยาง ดินฟ้าอากาศ เนื่องจากมี
ป่าและเขามาก อากาศชื้นและเปลี่ยนแปลงมาก ฤดูร้อนหรือหน้า
ฤดูหนาวหนาวจัด การทำมาหากิน มีการทำป่าไม้ ทำไร่อ้อย ทำ
น้ำมันยาง

ตำบลคลองพุด อานาเขตต์ ทิศเหนือจดตำบลหนองอีรุณ
ทิศใต้จดอำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง ทิศตะวันออกจดตำบลบ่อ
ทอง ทิศตะวันตกจดตำบลหนองอีรุณ มีพลเมือง ๑๘๖ คน ภูมิ
ประเทศเป็นป่าแทบทั้งตำบล เหมาะแก่การทำป่าไม้และน้ำมันยาง
ดำดีดี การคมนาคมยังไม่สะดวก การทำมาหากิน มีการทำน้ำมัน
ยาง ไม้ และทำป่าไม้

อักษรานุกรม ในเรื่องอำเภอบ้านบึง

กระทะ เป็นเขาอยู่ทิศเขาเขียว ทางทิศใต้ของอำเภอบ้านบึง
เขียว เป็นทิศเขาอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอบ้านบึง
คงคาดี เป็นวัดอยู่ในตำบลหนองซาก
คลองกวด เป็นตำบลอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอบ้านบึง มีป่าไม้
กระยาเดย และการทำนาข้าวทรายแดง
คลองพุด เป็นตำบลอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอบ้านบึง มี
ป่าไม้กระยาเดย เหมาะแก่การดำดีดี ดีดีป่ามีวัว กวาง ช้าง
และหมูป่า
คันทร่ง เป็นภูเขาติดต่อกับทิวเขาบางปลาร้อย
ชมภู เป็นภูเขาติดต่อกันเป็นพิคของภูเขาบางปลาร้อย
ใต้ น้ำมันยางผสมกับไม้ผุเช่นไม้ยาง เคี้ยวให้ชันห่อด้วยใบ

ไม้เช่นใบคันทร่ง ไม้จัดต่างตะเกียง มีมากในตำบลคลองพญา ตำบล
หนองอีรุณ ตำบลคลองกัว

น้ำคาวทรายแดง ทำจากอ้อย เมื่อปดอ้อยแก่พอจะทำน้ำคาว
ได้ เจ้าของจุดไฟเผาทั้งไร เพื่อให้ไฟเผาใบที่แห้งทั้งหมด แล้วจึง
มัดอ้อยรวมกันเป็นกอง ๆ เอาเกวียนไปบรรทุกมาไว้ที่โรงหีบ
ระหว่างที่ควายหมุนตุ๊กหีบมีคนบ่อนอ้อยเข้าตุ๊กหีบ บ่อน้ำอ้อยไหล
ไปตามท่อไปลงบ่อพัก แล้วคนนำอ้อยขึ้นเคียวจนเคียวต ข้อนฟอง
สิ่งโสโครกทิ้ง แล้วเอาปูนขาวใส่ลงในกะทะที่กำลังเคียว เคียวจน
ขึ้น แล้วคนได้กะทะ ใช้ไม้คนให้แห้งแล้วใช้ไม้กดม ๆ กดให้น้ำคาว
แดงเป็นผง ได้กระสอบ มีมากในตำบลหนองซาก ตำบลบึง

น้ำมันยาง เป็นน้ำที่ได้จากต้นยาง วิธีทำเมื่อเด็ดต้นยาง
ที่ได้ขนาดแล้ว เจาะต้นยาง ตั้งจากพื้นดินประมาณ ๓.๒๐ เมตร
ให้เป็นโพรง กว้าง ๒๐ ซม. ข้างในทำเป็นโพรงติดลงไป แล้วเอา
ไฟตุ้มที่โพรงนั้น จะมีน้ำมันไหลลงไปนอนในโพรง แล้วไปคักน้ำ
มันมากรองให้ได้ การไปคักน้ำมันมีกำหนด ๓ วันต่อครั้งหนึ่ง ทำ
กันมากในตำบลคลองพญา ตำบลหนองอีรุณ และตำบลคลองกัว

บ้านบึง เป็นอำเภอที่มีชื่อเสียงในการทำน้ำคาวทรายแดง และ
ป่าไม้

บึง เป็นตำบลที่ตั้งว่าการอำเภอบ้านบึง มีการทำน้ำคาว
ทรายแดงและแป้งมันดำประหาร

เบ้งมันดำประหวัง เป็นเบ้งที่ทำจากคันทันมันดำประหวัง วิธีทำ เมื่อปลูกคันทันมันดำประหวังในก่อนฤดูฝน ไร่ใด ๆ ที่คั่วแล้ว เอาคันทันมันดำประหวังที่จะใช้ทำพันธุ์คันทันขนาดยาว ๘ นิ้วฟุต บักในไร่ที่ทำไว้แล้ว เมื่อมันออกหัวที่จะใช้ทำเบ้งได้ ขุดขึ้นล้างน้ำให้สะอาดคดให้เหตง เอาดงแช่น้ำจะมีเบ้ง เอาไปกรองเอากากออกแล้วแช่เบ้งไว้ ถ่ายน้ำดีกล่อมดีครั้ง เพื่อให้รสขมหมดไป เอาขึ้นตากให้แห้ง

ป่าแดง เป็นเขา อยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอบ้านบึง มีวัดป่ามาก

ป่าแดง เป็นชื่อหมู่บ้านที่มีไม้แดงมากที่สุด ในอำเภอบ้านบึง มาบไฟ เป็นตำบล ขึ้นอยู่ในท้องที่อำเภอบ้านบึง มันดำประหวัง คั่วเบ้งมันดำประหวัง

ไร่บ้านบึง เป็นวัดที่ตั้งอยู่ใกล้ที่ว่าการอำเภอบ้านบึง

วังควาย เป็นประเพณีของราษฎรอำเภอบ้านบึง ในวันออกพรรษาราชราษฎรที่มีควายคือนำควายไปวิ่งในวันนั้นตลอดวัน วิ่งไปวิ่งมาเพื่อให้ควายเหนื่อย และถือกันว่าถ้าไม่นำควายไปวิ่งในวันนั้น จะเกิดอันเป็นแก่ตัวควายเช่นเกิดโรคต่าง ๆ

๑. เป็นประเพณีรื่นเริงสนุกสนานที่สุด ชาวนาได้แสดงความสามารถ ในการขี่ควายอย่างโลดโผนต่าง ๆ ในวันนี้ ในอำเภอมืองชลบุรีนี้มีเช่นเดียวกัน

อำเภอศรีราชา

๑. อำเภอศรีราชา ตั้งอยู่บนชายฝั่งทะเลทางทิศตะวันออกของ
อ่าวไทย มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ ๔๘๓.๖๐๐๐ ตารางกิโลเมตร แบ่ง
ออกเป็น ๗ ตำบล คือ ตำบลศรีราชา บางพระ หนองมน
เหมือง ท่าสุขลา บึง หนองขาม มีพลเมืองประมาณ ๑๖๐๐๐ คน
เศษ ในจำนวนนี้เป็นชนชาติจีนเดียประมาณ ๓๕๐๐ คน

๒. อาณาเขตอำเภอศรีราชา ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอเมือง
ชลบุรีที่ตำบลหนองมน ตำบลเหมือง มีห้วยวังตะโกเป็นเขตกั้น
ระหว่างศรีราชากับอำเภอเมืองชลบุรี ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอบางละมุง
จังหวัดชลบุรีที่บ้านนา ตำบลท่าสุขลา โดยมีห้วยบ้านนาเป็นเขต
ทิศตะวันออกติดต่อกับเขตอำเภอบ้านค่ายจังหวัดระยอง และอำเภอ
บ้านบึง ทิศตะวันตกกั้นทะเลอ่าวไทย ห่างหมู่เกาะดีช้างประมาณ
๒๐ กิโลเมตร

๓. โดยฉะเพาะตำบลศรีราชา ซึ่งเป็นตำบลที่ตั้งว่าการอำเภอ
เป็นที่ราบดอนชายฝั่งทะเล ถัดเข้าไปเป็นที่สูงเป็นบางแห่งและมีเขา
เตี้ยเตี้ยใหญ่หลายลูกตั้งอยู่เกือบรอบ เป็นที่ทราบกันอยู่ทั่วแล้วว่า
ตำบลศรีราชาอากาศดี เหมาะสำหรับพักตากอากาศในฤดูร้อน และ
ในการพักตากอากาศนี้ จะได้อากาศที่พักจากบ้านเช่าของโรงพยาบาล
สมเด็จพระศรีราชา ในบริเวณโรงพยาบาลศรีราชา ๕ หัก และ

บ้านเช่าของเอกชนที่เหตมความ ๕ ห้าง และของบริษัทศรีราชา จำกัดอีก ๒ ห้าง โดยเสียค่าเช่าวันละ ๒ ถึง ๖ บาท ตามลักษณะของบ้านพัก

๔. สถานที่ราชการ ในตำบลศรีราชานอกจากที่ว่าการอำเภอ ตำบลตำรวจแล้ว ยังมีที่ทำการป่าไม้บริเวณจังหวัดชลบุรี ที่ทำการไปรษณีย์ซึ่งมีฐานะขึ้นตรงต่อกรมไปรษณีย์ รับทำการขนานคดี และคดียอมคืนได้โดยเฉพาะ นอกจากนี้ยังมีโรงพยาบาลสมเด็จพระราชาซึ่งเป็นตำรวจของสภากาชาดไทย

๕. พื้นที่ แถบชายทะเลโดยตลอดเป็นที่ราบและมีราษฎรอยู่หนาแน่น ทางทิศตะวันออกยังเป็นป่ามากไม่มีใครมีราษฎรอาศัยอยู่ เพราะการอาชีพแถบนั้นอึดคัก การคมนาคมไม่สะดวก และใช้ซุก (โดยมากเป็นไข้มาเดเรีย)

๖. การอาชีพ มีการทำนา ทำไร่ จับปลา ทอผ้า ตัดไม้ เฝารถ่าน

(ก.) การทำนา การทำนามีทุกตำบลแต่มีมากในตำบลเหมืองหนองมน บางพระ ศรีราชา ท่งศรีดา เพราะตอนนี้เป็นที่ราบชายฝั่งทะเล แต่การทำนาไม่เป็นอาชีพสำคัญ เนื่องจากพื้นที่เป็นดอน ไม่มีแม่น้ำลำธารพออาศัยน้ำในการทำนาได้ นอกจากน้ำฝน ผดที่รับจากการทำนา ก็เพียงแต่พอรับประทานและเหลือขายบ้างเล็กน้อย ไม่มากพอที่จะจัดเป็นสินค้าและอาชีพที่สำคัญของราษฎรได้

(ข.) การทำไร่ การทำไร่มีทุกตำบล มีไร่กด้วย อ้อย มัน ฝักต่าง ๆ แต่มีทำกันมากและจัดเป็นอาชีพสำคัญคือไร่อ้อย แต่หน้าเดี่ยยที่ผู้ทำไร่อ้อยเป็นคนจีนเดี่ยวประมาณร้อยละ ๖๐

(ค.) การจับปลา หมู่บ้านชายทะเลทุกแห่ง บ้านแหลมตะบิ้ง บ้านอ่าวกระดี่ ตำบลทุ่งคุดา บ้านศรีราชาตำบลศรีราชา บ้านบางพระตำบลบางพระ บ้านบางแค้น บ้านด้ามมุขตำบลหนองมน ทั้งหมคนมีอาชีพในการจับปลาโดยทำโป๊ะ อวน แห เบ็ด ฯลฯ การจับปลานับว่าเป็นอาชีพสำคัญ เพราะรู้ดีกว่าราษฎรที่มีอาชีพในการจับปลาทุกแห่งมีฐานะดีกว่าชาวนาชาวไร่

(ง.) การทอผ้า ราษฎรตำบลหนองมนตำบลเดี่ยวที่นิยมการทอผ้าในเวดาด่างงาน วิธีทอ ทอแบบโบราณใช้ฝั่มกระทบ คนทอเป็นหญิง ทอผ้าฝั่ม ผ้าขาวม้า ไต้รัง ผ้าเช็ดปาก

(จ.) การตัดไม้ ทางทิศตะวันออกของอำเภอศรีราชามีป่ามาก ราษฎรแถบนั้นหาอาชีพในการตัดฟันขาย เผล่าถ่านและคันท้ามันยาง

๗. งานอุตสาหกรรม มีโรงเดี่ยวจักรสำหรับทำการเดี่ยวไม้ ๒ โรง

(๑) โรงเดี่ยวของบริษัทศรีราชา เป็นบริษัทของคนไทยเดี่ยวไม้กระดานขายและขายไม้ท่อน โรงเดี่ยวตั้งอยู่ในตำบลศรีราชา และจากตำบลศรีราชามีถนนและรางรถขนาดกว้าง ๗๐ ซม. ติดต่อกับ

ไปยังตำบลป่ายู่งท้องที่อำเภอบ้านบึง ทางสายยาว ๕๒ กิโลเมตร
สำนักงานคดีไม้ตั้งอยู่ที่ป่ายู่ง

วิธีการตัดไม้ใช้กรรมกรตัด เมื่อถึงตอนดึกใช้ช้างลากออก
หาทางใช้เครื่องจักรกว้านยกขึ้นรถลากออกมาโดยรถไฟ บริษัท
เตียงกรรมกรได้ประมาณ ๓๐๐ คนเศษ

(๒.) โรงเลื่อยจักรที่ตำบลบางพระ โรงเลื่อยแห่งนี้เป็น
ของคนจีน ตั้งขึ้นเพื่อทำการเลื่อยไม้ขาย การขนลากไม้ออกจาก
ป่าใช้รถยนต์บรรทุก

(๓.) โรงหีบน้ำตาลอ้อย ในอำเภอสรีราชามีประมาณ ๕ โรง
รับหีบอ้อยจากลูกค้า แบ่งผลน้ำตาลที่ได้คนละครึ่ง

๘. การคมนาคม ในอำเภอสรีราชาดูแลทั้งทางบกและ
ทางน้ำ

(๑) จากศรีราชาไปกรุงเทพฯ ดัดตหีบ ระยอง จันทบุรี ฯลฯ
ได้โดยเรือเมตของบริษัทยักษ์เอเซียติกไปกรุงเทพฯ ได้ทุกวันอาทิตย์
และวันพุธ (เวลาประมาณ ๒๔ น.เศษ) โดยเสียค่าโดยสารคน
ละ ๓ บาท

ไปดัดตหีบ ระยอง จันทบุรี ฯลฯ ได้ทุกวันพุธและวันเสาร์
(เวลาประมาณ ๓๘ น.เศษ) โดยเสียค่าโดยสารไปถึงดัดตหีบคน
ละ ๓ บาท ระยอง ๓ บาท จันทบุรี ๕ บาท

(๒.) จากศรีราชาไปอำเภอเมืองชลบุรี พนัศ ฉะเชิงเทราได้

โดยรถยนต์ตามถนนสาย ๒๒ ค่าโดยสารจากศรีราชาถึงตำบล
บางพระ ๓๐ สต. จากศรีราชาถึงหนองมน ๓๐ สต. จากศรี-
ราชาถึงตลาดขมิ้น ๒๐ สต. และจากศรีราชาไปอำเภอบางละมุง
ตัดคหีบ ค่าโดยสารจากตำบลศรีราชาถึงอำเภอบางละมุง ๓๕ สต.
ถึงตัดคหีบ ๔๐ สต. ทางบกนี้ไปได้ทุกวันเวลา แต่เวลา ๖.๐๐ น. ถึง
๑๗.๐๐ น.

(๓.) จากศรีราชาไปเกาะสีชัง ทุกวันเวลาเช้ามีเรือใบขนาด
ยาว ๕ วา ออกจากศรีราชาไปยังเกาะสีชังและกลับในเย็นวันเดียวกัน
ค่าโดยสารคนละ ๓๐ สต. เวลาปกติประมาณ ๔๐ นาที แต่การไป
กลับจะถือเป็นภาระแน่นอนไม่ได้ตั้งแล้วแต่คืนลม

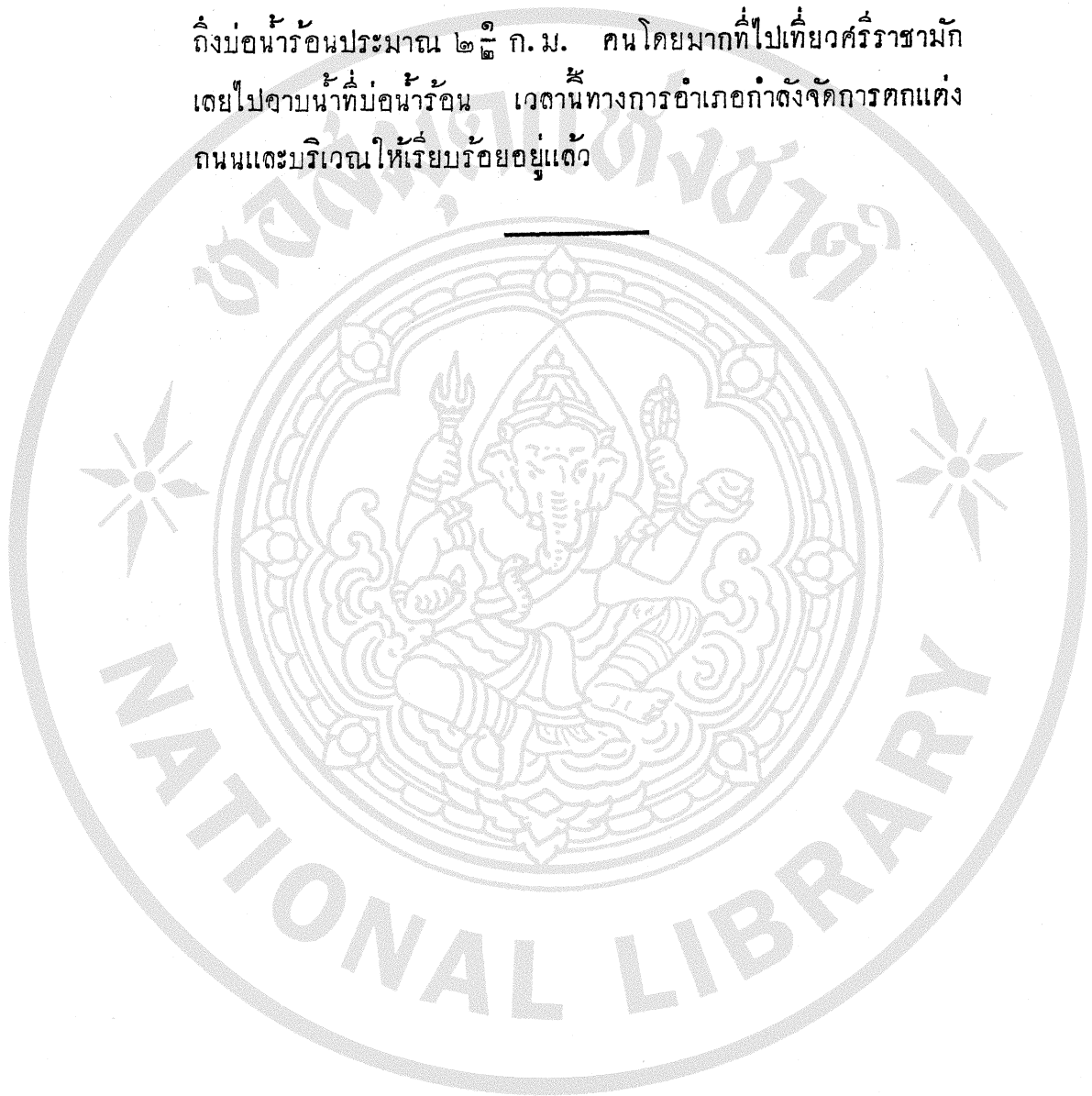
(๔) จากศรีราชาไปบ้านบ้ายุง อาจขอความช่วยเหลือจาก
บริษัทศรีราชาได้เป็นครั้งคราว ฉะเพาะถนนรถไฟของบริษัทศรีราชา
มีสายโทรศัพท์ติดต่อถึงกันได้สะดวกตลอดถึงบ้ายุง

(๕) การติดต่อทางโทรเลข โทรศัพท์ของราชการนั้น จาก
อำเภอศรีราชาจะติดต่อได้โดยโทรศัพท์ของราชการได้ ทุกอำเภอ
(เว้นอำเภอบางละมุง)

โทรเลขโทรศัพท์ของที่ทำการไปรษณีย์ ติดต่อได้ทุกแห่งโดย
เสียค่าธรรมเนียมตามอัตรา

๕. บ่อน้ำร้อน บ่อน้ำร้อนอยู่ในตำบล บางพระ มีถนนแยก
จากถนนใหญ่รถยนต์เข้าไปได้ถึงบ่อน้ำร้อน ระยะทางจากถนนใหญ่

ถึงบ่อน้ำร้อนประมาณ ๒๕ ก.ม. คนโดยมากที่ไปเที่ยวศรีราชามัก
เคยไปอาบน้ำที่บ่อน้ำร้อน เว้นแต่ทางการอำเภอกำลังจัดการตกแต่ง
ถนนและบริเวณให้เรียบร้อยอยู่แล้ว

อำเภอบางตะมุง

ที่ว่าอำเภอบางตะมุง ตั้งอยู่ที่ตำบลนาเกลือ การที่ทาง
ราชการเรียกนามเช่นนั้น ก็เนื่องด้วยแต่เดิมมา ที่ตำบลบางตะมุงเป็น
ที่ตั้งเมือง เรียกว่า “เมืองบางตะมุง” ต่อมาทางราชการยุบเมือง
บางตะมุง และตั้งเป็นอำเภอขึ้นที่ตำบลนาเกลือ เพื่อรักษานามของ
เก่าไว้ จึงเอานามของเมืองบางตะมุงมาเรียกชื่อว่าการอำเภอใหม่
ในตำบลนาเกลือว่า “ที่ว่าอำเภอบางตะมุง” นามนี้ จึงใช้เรียก
ชื่อว่าการอำเภอมาตราบเท่าทุกวันนี้

บางตะมุง เป็นอำเภอที่สำคัญอำเภอหนึ่ง ในการทำการประมง
และเป็นเมืองเก่า ดัดดหีบอันเป็นฐานทัพเรือ และสถานีทหารเรือ ก็
ตั้งอยู่ในอำเภอนี้ ทั้งเป็นชุมทางหลวงจากแปดริ้ว พนมสนิม ชดบุรี
และจากระยอง ดัดดหีบ ถนนนี้ คือทางหลวงสาย ๒๒

อาณาเขตต์ อำเภอบางตะมุงตั้งอยู่ชายทะเลทางทิศใต้ของ
จังหวัดชลบุรี จากชลบุรีมาบางตะมุงระยะทางห่างกัน ๔๘ กิโลเมตร
มีอาณาเขตต์ติดต่อกันดังนี้

ทิศเหนือ จดอำเภอสัตหีบ

ทิศใต้ ตกทะเลอ่าวไทย

ทิศตะวันออก จดอำเภอบ้านค่ายจังหวัดระยอง

ทิศตะวันตก ตกทะเลอ่าวไทย

อำเภอบางตะมุง มีกิ่งอำเภอขึ้น ๑ กิ่ง เรียกว่า กิ่งอำเภอ
 ดัดดหีบ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอบางตะมุง มีระยะห่างกัน ๓๔
 กิโลเมตร กิ่งอำเภอดัดดหีบแบ่งออกเป็น ๒ ตำบลคือ ๑. ตำบลดัดดหีบ
 (เป็นที่ตั้งกิ่ง) ๒. ตำบลจอมเทียน ส่วนท้องที่อำเภอบางตะมุงแบ่ง
 ออกเป็น ๙ ตำบลคือ ๑. ตำบลนาเกลือ (เป็นที่ตั้งว่าการอำเภอ)
 ๒. ตำบลบางตะมุง ๓. ตำบลหนองปลาไหล ๔. ตำบลตะเคียนเตี้ย
 ๕. ตำบลโป่ง ๖. ตำบลเขาไม้แก้ว ๗. ตำบลหนองปรือ ๘. ตำบล
 ห้วยใหญ่ ๙. ตำบลเกาะล้าน

จำนวนพลเมือง พดเมืองของอำเภอนี้ รวมทั้งภักด้วย มี
 รวมประมาณ ๓๓๒๗๕ คน

ลักษณะภูมิประเทศ กล่าวโดยทั่วไป อำเภอนี้ตั้งอยู่ชาย
 ทะเล มีเกาะ ภูเขา และป่าไม้ เป็นส่วนมาก ตำบลที่ห่างไกลจาก
 ทะเลในอำเภอนี้ คือ ตำบลตะเคียนเตี้ย, โป่ง, เขาไม้แก้ว, และ
 ห้วยใหญ่เท่านั้น มีที่ราบสำหรับทำการเพาะปลูก ทำนา ทำสวน
 ทำไร่ ประมาณครึ่งหนึ่ง ตอนชายทะเลมีการทำโป๊ะ คักดอบ เก็บ
 ใช้จาร์เม็ด โดยมีนายอากรฟองเต่าเป็นผู้รับผูกขาด รัฐบาลได้ภาษี
 ค่าอากรฟองเต่าปีละ ๒๐๐๐ บาท การเก็บใช้จาร์เม็ดนี้ทำที่เกาะคราม
 เกาะล้าน เกาะแสมสาร เกาะไผ่ ส่วนที่มากที่สุดคือที่เกาะคราม
 ตอนที่ขึ้นที่ราบ ป่าและเขา ก็มีการทำสวนทำไร่ คัดไม้ เลาถ่าน
 และถ่านดี

สิ่งสำคัญ ของเกิดตามธรรมชาติ มีภูเขาทรงรถ ภูเขาดีดตหีบ
ภูเขาบางเต้ ภูเขาซากแก้ว ภูเขาหินใหญ่ ภูเขาเม็ดเคียว ภูเขาหวาย
ภูเขาไผ่ เกาะคราม (น้อยใหญ่) เกาะนก เกาะครก เกาะดาก
เกาะจุ่น เกาะพระ เกาะเณร เกาะแมว เกาะหมู

สิ่งก่อสร้าง ที่อำเภอดีดตหีบ มีฐานทัพเรือตั้งอยู่เรียกว่าสถาน
ทหารเรือดีดตหีบ ซึ่งกำลังขยายบริเวณให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ฐาน
ทัพเรือมีเกาะห้อมล้อมเป็นที่กำบังอย่างดี อำเภอหน้าตึกมาก และไม่มี
หินไค้หน้า เรือกลไฟที่จะผ่านไปมาระหว่างกรุงเทพ ฯ กับเมืองท่าทาง
ตะวันออกของอำเภอไทย จำต้องผ่านที่ตั้งแห่งฐานทัพเรือนี้ นอกจาก
นั้นยังมี ประภาคาร ๓ แห่ง ซึ่งตั้งอยู่ที่เกาะไผ่ เกาะจวง เกาะจุ่น
กับมีโรงเดี่ยวจักรตั้งที่หมู่บ้านหินดวง ๓ โรง ทำการเดี่ยวไม้ และทำ
กำปั่นไม้ขีดไฟ อนึ่งเกาะไผ่นี้ แต่เดิมทางรัฐบาลใช้เป็นที่ตั้งสำหรับทำการ
กักกันนักโทษ แต่บัดนี้ไม่ใช่แล้ว

ดินฟ้าอากาศ อำเภอบางตะมุ้ง มีฝนตกมากตั้งแต่เดือน
มิถุนายน ถึงเดือนตุลาคม แต่ไม่ถึงแกว่นมอยู่นานวัน เพราะเหตุว่า
ที่ดินเป็นทราย เมื่อฝนตกน้ำซึมหายไปหมด หน้าร้อนปรอทชน ๓๔
องศาเซนติเกรดเท่านั้น เพราะอยู่ริมทะเล ฤดูแล้งไม่เกิดปัญหาใน
เรื่องน้ำกินน้ำใช้ เพราะพื้นดินเป็นทรายมีน้ำซึมอยู่เป็นอันมาก พื้นที่
บางแห่งซุดตึกเพียง ๓ ศอกก็ถึงตาน้ำ น้ำจัดสนิทแทบทุกแห่ง เว้น
แต่ที่ตำบลดีดตหีบ ออกจะกั้นดรวน้ำจัด ถ้าฝนไม่ตก หน้าหนาว

ปรอทขึ้นเพียง ๒๕ องศาเซนติเกรด ส่วนอยู่ริมทะเลได้รับลมทะเล
อบอุ่น ส่วนใกล้ทะเลที่เป็นป่าเขาก็หนาวจัดกว่าปกติ ราษฎรส่วน
มากยากจน แม้จะมีเสื้อผ้าห่มห่ม ก็จะต้องผิงไฟในหน้าหนาว

การคมนาคม อำเภอบางตะมุ้ง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียง
ใต้ของกรุงเทพ ฯ มีทางไปมาระหว่างกรุงเทพ ฯ กับอำเภอบางตะมุ้ง
ได้ ๖ ทาง และทุกทางไปมาได้สะดวกตลอดปี คือ

๑. ทางเรือใบ จากบางตะมุ้งโดยเรือใบไปปากน้ำเจ้าพระยา
แล้วเลยตรงไปกรุงเทพ ฯ หรือจะขึ้นที่ปากน้ำจังหวัดสมุทรปราการ
แล้วขึ้นรถยนต์ หรือรถไฟไปกรุงเทพ ฯ

๒. โดยทางเรือกลไฟ จากอำเภอสัตหีบ ซึ่งมีสะพานข้าม
ในชั้นต้นของขึ้นรถยนต์ จากอำเภอบางตะมุ้งไปอำเภอสัตหีบ แล้ว
ลงเรือกลไฟไปกรุงเทพ ฯ

๓. โดยทางเรือกลไฟที่สะพานศาลเจ้า อำเภอบางปะกง
ขึ้นโดยขึ้นรถยนต์ไปลงที่จังหวัดชลบุรี แล้วลงเรือกลไฟที่ท่าสะพาน
ศาลเจ้า ถึงกรุงเทพ ฯ ที่ท่าราชวงศ์

๔. โดยรถยนต์จากสะพานศาลเจ้า ขึ้นขึ้นขึ้นรถยนต์จาก
อำเภอบางตะมุ้งไปลงที่จังหวัด และลงรถยนต์ที่สะพานศาลเจ้า ขึ้น
อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ต่อจากนั้นลงรถยนต์ที่ประตู
น้ำปากกระคลอง ไปขึ้นรถไฟที่สำโรง จังหวัดสมุทรปราการ แล้ว
ขึ้นรถยนต์ต่อไปกรุงเทพ ฯ หรือจะโดยรถเรือจากบางปะกง ไป

ชั้นรถไฟที่แปดริ้ว หรือจะไปทางเรือที่ประตูน้ำแปดริ้ว ตรงไปยัง
กรุงเทพ ฯ ก็ได้

๕. โดยตำรวจนครจากนาเกลือไปแปดริ้ว แล้วชั้นรถไฟหรือ
เรือนคร ต่อไปกรุงเทพ ฯ ก็ได้

๖. โดยตำรวจนครจากนาเกลือไปตัดคหีบ จากตัดคหีบขึ้นเรือ
กุดไฟไปกรุงเทพ ฯ ได้อีกทางหนึ่ง

อำเภอบางตะมุงติดต่อกับจังหวัดอื่น ๆ ได้หลายทาง จากบาง
ตะมุงโดยเรือใบ หรือเรือกุดไฟไปจังหวัดระยอง จันทบุรี ตราด ซึ่ง
มีเรือกุดไฟโดยสารเป็นประจำ และไปจังหวัดเพชรบุรี ประจวบ หัวหิน
และจังหวัดต่าง ๆ ทางใต้ของประเทศไทย โดยทางเรือ และไป
จังหวัดสมุทรปราการ ฉะเชิงเทรา อำเภอบางตะมุงตั้งสินค้าพื้นเมือง
มีไม้กะดาน ไม้ปึกป๊ะ กอด้วย ชนุน แดงโม ๑๓๑ ไปจำหน่าย
ยังจังหวัดดังกล่าวแล้ว และได้รับสินค้าจากจังหวัดอื่น คือ จาก
จังหวัดพระนคร ตั้งเครื่องเหล็ก เครื่องนุ่งห่ม อาหาร และผลไม้
จังหวัดฉะเชิงเทรา ตั้งข้าว จากจังหวัดจันทบุรี ตั้งผลไม้ จังหวัด
ระยอง ตั้งทุเรียน เงาะ มังคุด ข้าว และของใช้ มีเตือกก เป็น
ต้น จังหวัดตราด ตั้งผลไม้ เช่น แดงโม กะปิ จังหวัดเพชรบุรี ตั้ง
น้ำตาล ข้าวเกรียบ ข้าวสาร ยาสูบ ๑๓๒

ทางบก ติดต่อกับจังหวัดระยอง ฉะเชิงเทรา และกรุงเทพ ฯ
ได้โดยรถยนต์และต่อรถไฟ โดยทางถนนสาย ๒๒ จากนาเกลือผ่าน

ศรีราชา ชลบุรี พนัสนิคม แพร่ศรีว ส่วนการไปจังหวัดระยองนั้น
มีทางแยกจากถนนสาย ๒๒ กำดังสร้าง แยกที่ตัดคืบ

การทำมาหากิน พดเมืองริมทะเลหากินทางจับสัตว์น้ำ ทำดอม
ทำโป๊ะ ตกเบ็ด เก็บไข่เต่า ทางบก ส่วนหมาก มะพร้าว ทุเรียน
ถั่วลิสง มันต่าง ๆ กตัญญู และคัตไม้เต่า เต๋อยไม้กะดาน คัตไม้
ทำปึกโป๊ะ ไม้หลักหอย มีโรงเต๋อยจักรเต๋อยไม้กะดานและทำก้าน
ไม้ขีดไฟที่ตำบลหินดวง นาจอมเทียน ๑ โรง และโรงไม้ขีดไฟอีก
๑ โรง กำดังตั้งชนใหม่ที่ตำบลนาเกลืออีก ๑ โรง มีโรงสีไฟที่ตำบล
บางตะมุง ๑ โรง

ตำบลเกาะล้าน เกาะล้านหรือเกาะไร่หญ้า ที่มีนามเช่นนี้ก็
เนื่องจากมีพื้นที่เป็นหิน โดยมากชาวบ้านได้ถากต้นไม้ต้นหญ้า ทำ
สวน ไร่ได้ปรด เกาะนี้จึงเตียน จึงเรียกว่าเกาะล้าน หรือไร่หญ้า
มีราษฎรอาศัยอยู่ประมาณ ๓๐๐ หลังคาเรือน เกาะนี้ตั้งอยู่ในอ่าวไทย
ทิศตะวันตกของอำเภอบางตะมุง ห่างจากที่ว่าการอำเภอบางตะมุง
ประมาณ ๓๕๐ เส้น การไปมาระหว่างอำเภอ กับตำบลเกาะล้าน มี
อยู่ทางเดียว คือทางเรือใบเท่านั้น ซึ่งใช้เวลาเดินทางราว ๑ ชั่วโมง
เศษ ในฤดูที่คลื่นลมสงบ ถ้าเป็นฤดูที่คลื่นลมไม่สงบ ก็ต้องใช้เวลา
อาจถึง ๒ วัน ราษฎรหากินทางการประมง ทำโป๊ะ ตกเบ็ด และ
ทำสวน ทำไร่ได้ปรด น้อยหน้า ชนุน

ทางทิศตะวันตกของเกาะนี้ มี ถ้ำแร่ ปากถ้ำกว้างประมาณ

๓ วา ๒ ศอก สูง ๓ ศอกเศษ ยาวประมาณ ๓ วาเศษ ในถ้ำมีแก้วก้อนใหญ่หน่อยเป็นจำนวนมาก แร่น้ำมีสีดำเกิดขุ่นเป็นมัน มีวัตถุขุ่นที่เกาะหนึ่งวัด เรียกว่าวัดเกาะด้าน หรือวัดใหม่ดำราย นอกจากยังมีเกาะที่อยู่ทางทิศตะวันตกของเกาะด้าน ในตำบลเกาะด้านเอง มีขนาดโตกว่าเกาะด้านอีก เรียกว่าเกาะไผ่ ซึ่งเป็นที่คุมขังนักโทษ แต่เดิมนั้นมีประชากร ที่เรียกว่าเกาะไผ่นั่น เพราะว่าทั้งเกาะมีต้นไผ่ขึ้นเต็มไปทั้งหมด และมีไม้เกด ไม้ลำโรงอยู่บ้างเล็กน้อย เกาะนี้มีแพะป่าอยู่ฝูงใหญ่ เดิมเป็นแพะที่ผู้นำไปเลี้ยง ภายหลังหนีเข้าป่าไป เคยกลายเป็นแพะป่า ทางด้านหน้าของเกาะด้าน ยังมีเกาะครก เกาะสาก ทางทิศใต้มีเกาะอื่น มีแต่ต้นไม้ ไม่มีคนอยู่ มีเตาและกระทะเตาขึ้นไว้บ้างตามชายหาดเพียงเล็กน้อย

การทำมาหากินที่สำคัญ คือการประมง ไข่ เบ็ด ขวน ทำปลาเค็มขายส่งเป็นสินค้า ปลาที่จับได้มากที่สุดคือปลาอินทรี และปลาดู๊ต ซึ่งมีรสดีและราคาแพง การจับปลาชนิดนี้ ชาวพื้นเมืองใช้วิธีที่เรียกว่าดักเบ็ด ซึ่งมีกระทำกันในระหว่างฤดูหนาว รวด ๆ เดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนมกราคม ใช้เรือใบ เตรียมอาหารและเบ็ดไปพร้อม แล่นไปในทะเลจนสิ้นฤดูกับปลา การดักเบ็ดนั้น ขณะที่เรือแล่นไป ก็ทิ้งสายเบ็ด ซึ่งเป็นสายทองเหลืองขนาดโต ยาวประมาณ ๒๐ วา ตัวเบ็ดโค้งใหญ่กว้าง ๒ ซม. ยาว ๔ ซม. เกี้ยวด้วยเหล็ก ปลาดตามหน้า แล้วหย่อนสายเบ็ดลงทะเล เรือก็แล่นเรื่อย ๆ ไป ฝูง

ปลาอินทรีและปลาสดตามชยุบเหียบ แต่อันตรายก็มีบ้าง คือปลาอินทรี มีน้ำหนักตัวมาก บางตัวยาวถึง ๓ ฟุต ปากแหลมคม ขณะที่พวก ตัวเบ็ดขึ้นมา ถ้าปลายังไม่คิดเบ็ด ฝูงปลาจะวิ่งชิงกันจับเหียบ และ กระโดดพ่นน้ำในระยะสูง ๆ ปรากฏว่าปลาเคยกระโดดพุ่งถูกหลังผู้ ถือท้ายเรือ ทำให้ผู้ถือท้ายถูกปลาแทงทะลุถึงหน้าอกตายไปก็มี การ ตกเบ็ดนั้นได้กระทำในน้ำน่านระหว่างเกาะล้าน เกาะคราม เกาะไม้ ผู้ตกเบ็ดทำเงินได้ราวฤดูละ ๓๐๐-๔๐๐ บาท พ่อค้าปลาดังกล่าวรับซื้อ ปลาเหล่านี้ที่เกาะไม้ โดยเอาเรือบรรทุกหน้าแข็งมาพร้อม เมื่อซื้อปลา ได้ก็เอาปลาแช่น้ำแข็งดังไปขายอีกต่อหนึ่ง ถ้าปลาไม่สด ก็ทำเป็นปลา เค็ม โดยแรมเป็นร่อยอย่างปลาหาง นอกจากนี้มีการจับปลาทราย เรียก ว่าตอยปลาทราย ทำกันในเดือนกันยายน ถึงตุลาคม อันจัดว่าเป็น ชาติสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งโรงเรียนประชาบาลในตำบลนี้ ถึงแก่ต้อง ปิดภาคเรียนในฤดูเพื่อให้เด็กช่วยผู้ปกครองตกปลาทราย การตกปลา ทรายก็กระทำด้ายกับการตกเบ็ด ต่างกันอยู่ที่ใช้เบ็ดคู่ และด้าย ต้องยาวถึงพันดิน ปลาทรายมีขนาดกว้างประมาณ ๓ นิ้ว ยาว ประมาณ ๘ นิ้ว ในวันหนึ่ง ๆ พวกตกปลาทราย ขายปลาได้อย่าง น้อย ๓ ถึง ๔ บาท

นอกจากการจับปลา ยังมีการทำสวนดีปรด น้อยหน้า และ ชนุนซึ่งกระทำบนเขาสูง ๆ เวลามาผลไม้ ออกผลแก่จัด ต้องเก็บโดยใช้ ระแทะเด็กบรรจุมดไม้ แล้วหย่อนเชือกกลงมาให้คนข้างล่างรับ ดีปรด

เหตุนั้นจึงไปขายตามจังหวัดต่าง ๆ ได้ราคาดี เป็นอาชีพที่มีชื่อเสียงอย่างหนึ่ง

ตำบลเขาไม้แก้ว ตำบลนี้อยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอบางตะมุง ห่างจากที่ว่าการอำเภอประมาณ ๗๐๐ เส้น ทิศเหนือจดตำบลตะเคียนเตี้ย ทิศใต้จดตำบลโป่ง ทิศตะวันออกจดอำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง ทิศตะวันตกจดตำบลโป่ง

ตำบลนี้เป็นตำบลที่อุดมด้วยป่าไม้ มีป่าไม้ใหญ่ ๆ การไปมาระหว่างอำเภอกับตำบลนี้ต้องเดินเท้า ไม่อาจจะไปโดยยานพาหนะใดได้ นอกจากเกวียน ซึ่งกินเวลาเดินทางราว ๔ ชั่วโมง มีวัดตั้งอยู่ที่ตำบลนี้ ๓ วัด เรียกว่าวัดเขาไม้แก้ว และมีเขาหลายลูกตั้งลำดับซับซ้อนกัน มีเขาที่เดียวที่เขาขึ้นออกดูหนึ่ง เรียกว่าเขางรงถวิล การไปมาต้องผ่านเขา เขากรังถวิลมีรอยทางเกวียนผ่านกลางเขา มีเรื่องเล่าเป็นนิยายว่า ท้าวอู่ทอง ขณะหนีหามาจากเมืองอู่ทอง เขาเกวียนบรรทุกเงินหนีหามาผ่านเขากรังถวิลไปได้ ท้าวอู่ทองไปถึงตำบลลัดตัดหีบ ท้าวอู่ทอง (ไม่ใช่อู่ทอง) จึงลัดหีบได้เงินและได้ตัวเองด้วย รวม ๗ หีบ แต่หนีหามาพ้นไม้ ในที่สุดหีบจับตัวได้ และท้าวอู่ทองตาย เขากรังถวิลจึงปรากฏว่าขาดมาจนตรวนท้าวเท่าทุกวันนี้

สินค้าในตำบลนี้ มีไม้กระดาน ไม้พื้น ไม้ซีกโป๊ะ และหัดกหยอย น้ำมันยาง ไข่ หวาย หนังกัดัว ผลไม้ มีส้มโอ มะพร้าว ทุเรียน ขนุน

การทำมาหากินที่สำคัญก็คือ การตัดไม้ขาย และทำน้ำมันยาง
ทำได้ ตำลึงค์ ทำสวนและทำไร่

ตำบลตะเคียนเตี้ย ตำบลนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
ของอำเภอบางละมุง ห่างจากอำเภอบางละมุง ๕๕๐ เส้น ทิศเหนือ
ท้องที่ของอำเภอสัตหีบ ทิศใต้จดตำบลหนองปลาไหล ทิศตะวันออก
จดอำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง ทิศตะวันตกจดตำบลบางละมุง
เหตุที่ตำบลนี้มีลักษณะเป็นป่าไม้ย้อม ๆ มีต้นตะเคียนขนาดโต
เป็นจำนวนมาก จึงได้เรียกว่าตำบลตะเคียนเตี้ย การไปมาระหว่าง
อำเภอกับตำบลนี้ อาจไปได้โดยทางรถยนต์ แต่ไปไม่ถึงที่ตรง
เดินจากปากทางไปอีกประมาณ ๔๕ นาที จึงจะถึง มีวัดอยู่ที่ตำบล
๓ วัด เรียกว่าวัดตะเคียนเตี้ย มีโรงเรียนประชาบาล ๒ โรง ตำบล
นี้มีเขาหลายลูก คือเขาตะเคียนเตี้ย และเขาที่ไม่ชื่ออีก ๓-๔ ลูก
สินค้าของตำบลนี้ มีไม้กระดาน ไม้ฟืน ไม้หักหักหอย และไม้
ปักโป๊ะ น้ำมันยาง ไข่ หวาย ถ่าน ผลไม้ มีส้มโอ มะพร้าว
ดิบปรด ฯลฯ

การทำมาหากินที่สำคัญ คือ ตัดและเลื่อยไม้ขาย ทำน้ำมันยาง
ได้ หวาย เผาถ่าน และตำลึงค์ ทำสวน และไร่

ตำบลหนองปลาไหล ตำบลนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของ
อำเภอบางละมุง ห่างจากอำเภอบางละมุงประมาณ ๒๒๕ เส้น มี
อาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือจดตำบลตะเคียนเคียว ทิศใต้จดตำบลหนองปรือ ทิศ
ตะวันออกจดตำบลโป่ง ทิศตะวันตกจดทะเล และตำบลนาเกลือ

ตำบลนี้มีปลาไหลมาก และมีหนองน้ำอยู่ ๓ แห่ง ดั้งเดิมฐาน
ว่า เดิมคงมีปลาไหลชุม จึงเรียกว่าตำบลหนองปลาไหล การไปมา
ระหว่างตำบลกับอำเภอเจ้าตั้งกัฏ นอกจากเดินเท้ายังสามารถไปมา
ได้โดยทางรถยนต์ ไปดงที่ปากทาง แล้วเดินค่อจากปากทางไปตำบล
หนองปลาไหลราว ๓๐ นาที จึงถึง มีวัดตั้งอยู่ตำบล ๒ วัด เรียก
ว่าวัดหนองเกตุน้อย กับวัดหนองเกตุใหญ่ การที่เรียกชื่ออย่างนี้
เพราะเอานามของหมู่บ้านมาเรียก มีโรงเรียนประชาบาล ๒ โรง โรง
หนึ่งเป็นโรงเรียนถาวร

สินค้าในตำบล มีไม้กระดาน ไม้ฝืน ไม้หักหอย ไม้ปัก
โป๊ะ น้ำมันยาง ใต้ หวาย ถ่าน และผลไม้ มีมะพร้าว กดย
อ้อย ขนุน ลำปุด ลำโ

การทำมาหากินที่สำคัญก็คือ การตัดไม้เตยไม้ซาย ทำน้ำมัน
ยาง ใต้ เผาถ่าน ทำสวน ทำไร่

ตำบลหนองปรือ ตำบลหนองปรือตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
เฉียงใต้ของอำเภอบางละมุง ห่างจากอำเภอประมาณ ๕๐๐ เส้น มี
อาณาเขต คือ ทิศเหนือจดตำบลหนองปลาไหล ทิศใต้จดตำบล
ห้วยใหญ่ ทิศตะวันออกจดตำบลโป่ง ทิศตะวันตกจดทะเล ตำบล
มีที่ราบมาก มีหนองน้ำใหญ่อยู่ ๓ แห่ง มีต้นปรือมาก จึงเรียกว่า

ตำบลหนองปรือ การไปมาระหว่างอำเภอบางตะมุงกับตำบลนี้ ใช้
รถยนต์ได้แค่ปากทาง ต้องเดินต่อไปอีกประมาณ ๓ ชั่วโมงจึงจะ
ถึง มีวัดตั้งอยู่ ๓ วัด เรียกว่าวัดหนองปรือ วัดมาบยายเดี่ยว และ
วัดหนองใหญ่ มีโรงเรียนประชาบาล ๖ โรงเรียน

สินค้าในตำบลนี้มีไม้กระดาน ไม้ฟืน ไม้หัดกหยอ ปักโปะ
น้ำมันยาง ใต้ หวาย ถ่าน ปลาสด ปลาเค็ม ผดไม้ มะพร้าว
กล้วย ชุน ด้ปลีปรด ด้มโอ ทุเรียน

การทำมาหากินที่สำคัญก็คือการเลี้ยงไม้ซาย ทำน้ำมันยาง ใต้
เผ่าถ่าน และทำการประมง ทำสวน และไร่

ตำบลนาจอมเทียน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของ
อำเภอบางตะมุง และทางเหนือของกิ่งอำเภอด้ดตหีบ อยู่ริมอ่าวไทย
ตำบลนี้ อยู่ในปกครองของกิ่งอำเภอ ด้ดตหีบ ระยะทางห่างจาก
ด้ดตหีบประมาณ ๓๕ กิโลเมตร และห่างจากที่ว่าการอำเภอบางตะมุง ๓๕
กิโลเมตรเช่นเดียวกัน มีอาณาเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือจดตำบลห้วย
ใหญ่และตำบลหนองปรือ ทิศใต้จดตำบลด้ดตหีบ ทิศตะวันออกจด
ตำบลห้วยใหญ่ ทิศตะวันตกจดทะเล

ตำบลนี้ราษฎรเรียกกันหลายชื่อ เช่นเรียกว่าบ้านอำเภอบ้าง
บ้านนาจอมเทียน บ้านบางเดวี และบ้านหนองคืบเต่า กับบ้านเบ็ด
แก้ว เป็นต้น ที่เรียกว่าบ้านอำเภอนั้น เพราะมีห้วยหนึ่งเรียกว่า
ห้วยบ้านอำเภอ ไหลลงทะเล ที่อำเภอชื่อว่าบางเดวี ราษฎรเรียกกัน

ตามใจชอบ มีวัดในตำบลนี้ ๓ วัดคือ วัดบางเสร์ วัดหนองคัมเค่า
วัดนาจอมเทียนพิกุลแก้วชดวามสว่างโตก และโรงเรียนประชาบาล ๔
แห่ง มีโรงเรียนจักรโรงหนึ่งที่บ้านหินวง มีเนื้อที่ราว ๑๐๐ ไร่ เรียก
ว่าโรงเรียนจักรตั้งชัว ทำการเคื่อยไม้ทุกชนิด เช่นไม้ซุงแปรง
ตะแบก ยาง ชัน เป็นต้น กับทำก้านไม้ขีดไฟส่งไปจำหน่ายยัง
จังหวัดพระนคร การขนส่งใช้เรือใบเป็นส่วนใหญ่ ส่วนภายใน
จังหวัดมีรถยนต์วิ่งถึงที่ มีคนงานประมาณ ๕๐ คน

สินค้าสำคัญตำบลนี้ มีไม้หัดกหยอ ไม้ปักโป๊ะ น้ำมันยาง
ได้ หวาย ถ่าน ปลาเค็ม มะพร้าว ชุนน ดับปรด การทำมาหา
กินที่สำคัญ ก็คือการตัดไม้เคื่อยไม้ ทั้งแรงคนและแรงเครื่องจักร
ทำน้ำมันยาง เผลถ่าน ทำการประมง ทำสวนและไร่

ตำบลนาเกลือ ตั้งอยู่ชายทะเล เป็นที่คงที่ว่าการอำเภอ
บางตะมุง มีอาณาเขตติดต่อ ทิศเหนือจดตำบลหนองปลาไหล
ทิศใต้จดตำบลหนองปรือ ทิศตะวันออกจดตำบลหนองปลาไหล ทิศ
ตะวันตกจดทะเลอ่าวไทย

ตำบลนี้มีวัดอยู่ ๒ วัด คือวัดช่องลม เป็นวัดคณะธรรมยุติก
นิกาย วัดสว่างฟ้าพัฒนาราม เป็นวัดมหานิกาย มีโรงงานทำไม้ขีด
ไฟซึ่งกำลังตั้งใหม่ ๑ แห่ง มีโรงเรียนประชาบาล ๒ โรง คือโรงเรียน
ประชาบาลตำบลนาเกลือ เจริญราษฎร์บางตะมุงโรงหนึ่ง ซึ่งก่อตั้งด้วย
เฟโรคนกรัต กับโรงเรียนประชาบาลอีกโรงหนึ่งอยู่ที่วัดสว่างฟ้า

ตำบลนาเกตุ^{๕๕๔๔}นี้มีฝั่งทะเลและหาดทรายงามมาก เหมาะสำหรับพักผ่อน
อากาศได้ดีแห่งหนึ่ง

สินค้าในตำบล^{๕๕๔๕}สินค้าพื้นเมือง แต่ได้รับช่วงมาจากตำบลอื่น
เป็นส่วนใหญ่ แต่ก่อนตำบล^{๕๕๔๖}เป็นที่ทำนาเกลือ แต่ว่าได้เลิกตั้งไป
เป็นทำสินค้าของอำเภอและตำบลทั้งหลาย ได้แก่ฝิ่น ไม้เซ้ม หวาย
ไต้ น้ำมันยาง หนังสัตว์ ไม้กะดาน ผลไม้ เช่นกล้วย อ้อย
แตงโม ขนุน และไข่จาวเม็ด มีร้านขายอาหารและเครื่องดื่ม
เครื่องนุ่งห่ม เครื่องเหล็ก ตามสภาพของตำบลเป็นที่ตั้งของอำเภอ
การทำมาหากินที่สำคัญก็คือ การประมง การค้าไม้เถื่อนไม้
ขาย การทำสวน ทำไร่ การค้าขาย

ตำบลบางละมุง ตำบลบางละมุงตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียง
เหนือของอำเภอบางละมุง มีระยะทางห่างจากที่ว่าการอำเภอ ๓๒๕
กิโลเมตร อาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือจดตำบลทุ่งสุขตา ท้องที่อำเภอศรีราชา และจดทะเล
ทิศใต้จดตำบลหนองปลาไหล ทิศตะวันออกจดตำบลตะเคียนเตี้ย ทิศ
ตะวันตกจดทต.ทะเลอ่าวไทย

ตำบลเดิมเป็นที่ตั้งเมือง เรียกว่าเมืองบางละมุง ต่อมาทาง
ราชการได้ยุบและจัดตั้งอำเภอขึ้นแทนที่ตำบลนาเกตุ ตำบลนี้เป็น
เมืองเก่าแก่จริง แต่ไม่มีโบราณวัตถุอะไร นอกจากมีโบสถ์ของ
วัดเศรษฐีและวัดโบสถ์ซึ่งเป็นวัดร้าง ตำบลนี้มีวัดที่มีโบสถ์ร้าง ๒ วัด

คือวัดบางตะมุง วัดโรงโป๊ะ มีโรงเรียนประชาบาล ๒ แห่ง การไปมาระหว่างอำเภอ^๕กับตำบลบางตะมุงมี ๒ ทางคือ ทางเรือไปทางหนึ่ง และรถยนต์ทางหนึ่ง ตำบลนี้มีโรงไฟฟ้าขนาดเล็ก ๑ โรง รับจ้างทำการดีข้าวเป็นประจำ และตำบลนี้มีชายทะเลอันงดงามมาก เป็นที่ตากอากาศได้ดีแห่งหนึ่ง

สินค้าในตำบลนี้มีไม้กระดาน ไม้เหลกหอย ไม้สักโป๊ะ น้ำมัน ยาง ปดาดัด ปดาคั่น

การทำมาหากินที่สำคัญคือ การตัดเคยไม้ขาย ทำการประมง ทำสวน ทำไร่

ตำบลโป่ง ตำบลนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอบางตะมุง มีระยะห่างจากที่ว่าการอำเภอ ๔๐๐ เส้น การที่เรียกว่าตำบลโป่งนั้น คือตำบลนี้คงมีโป่งอันเป็นที่เค็มสำหรับสัตว์ดังกล่าว มีอาณาเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือจดตำบลหนองปลาไหล ทิศใต้จดตำบลหนองปรือ ทิศตะวันออกจดตำบลเขาไม้แก้ว ทิศตะวันตกจดตำบลหนองปลาไหลและตำบลหนองปรือ

ตำบลโป่งนี้มีวัดอยู่วัดเดียว เรียกว่าวัดโป่ง มีโรงเรียนประชาบาล ๑ โรง เป็นวัดโรงเรียนถาวร มีเขาอยู่ ๑ เขา คือเขาทุ่งคันยาง การไปมาระหว่างอำเภอกับตำบล นอกจากต้องเดินและใช้สัตว์พาหนะแล้ว ยังไปมาได้โดยทางเกวียน ตำบลนี้มีทราบเป็นจำนวนมาก ซึ่งได้ใช้เป็นที่ทำสวน ทำไร่ ทำนา และมีชื่อเสียงในการ

ทำสวนทุเรียน มีคนทุเรียนทั้งหมดประมาณ ๔๐๐ คน เนื้อแฉะรด
ไม่แพ้ทุเรียนสวนชนบท

สินค้าในตำบลมีไม้กระดาน ไม้หักหยอ ไม้ปักโป๊ะ ใต้
น้ำมันยาง ผลไม้ทุเรียน ฝรั่ง กระท้อน หนาม มะพร้าว กุ้ง
ดื่บปรด นอกนั้นก็ ถ่าน หวาย

การทำมาหากินที่สำคัญคือ การตัดไม้ เฝ้ายไม้ขาย ทำ
สวน ทำไร่ เฝ้าถ่าน

ตำบลสัตตหีบ ตำบลตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอบางตะมุง
ห่างจากที่ว่าการอำเภอ ๘๕๐ เส้น เป็นที่ตั้งกิ่งอำเภอแฉะฐานทัพเรือ
ไทย เรียกว่าสถานีทหารเรือสัตตหีบ เป็นชุมทางของทางรถยนต์
แฉะเรือรถไฟที่จะไปจังหวัดระยองแฉะจันทบุรี ตำบลเป็นที่เหมาะ
สำหรับตากอากาศ เพราะมีฝั่งทะเลอันงาม มีเขาและเกาะสลับซับซ้อนกัน
เป็นที่น่าดูมาก และอุดมไปด้วยพรรณไม้ต่าง ๆ เช่นไม้
มะค่า ไม้เกด เป็นต้น มีอาณาเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือจดตำบล
นาจอมเทียน ทิศใต้จดทะเล ทิศตะวันออกจดจังหวัดระยอง ทิศ
ตะวันตกจดทะเลอ่าวไทย

ตำบลมีวัดอยู่ ๓ วัดคือวัดสัตตหีบ วัดทุ่งโปรง และวัดช่อง
แถมสาร มีโรงเรียนประชาบาล ๔ แห่ง คือโรงเรียนประชาบาลตำบล
สัตตหีบ ๓-๒-๓-๔ ตั้งปลูกสร้างที่สำคัญคือบริเวณสถานีสัตตหีบ ซึ่ง
มีที่ทำการของทหารเรือ มีโรงพยาบาลถึง ๒ โรง มีที่เก็บเครื่องบิน

ชนจากน้ำ มีต้นนามบินบก คำบดินมฤเขาดับชั้บช้อนหตายดูก มี
เขาดัดคหีบ เขาทุ่งโปรง เขาตาเพชร เขาจุลเม็ด นอกจากนยังมี
เกาะอีกหลายเกาะ เช่นเกาะพระ เกาะเนร เกาะจวงอันเป็นที่ตั้ง
ประกาศาร เกาะแถมดาร์ เกาะแมว เกาะหนู แหตมดำคัญคือ
แหตมปู้เจ้า แหตมนมที่ปลูกศาล และบรรจุพระอิฐของกรมหลวง
ชุมพรเขตต์อุดมศักดิ์คนนอกจากแหตมนยังมีแหตมเทียน ซึ่งห่างจาก
แหตมปู้เจ้าประมาณ ๖-๗ กิโลเมตร

การไปมาระหว่างอำเภอบางตะมุงกับกิ่งอำเภอดัดคหีบ ที่
สะดวกก็คือโดยรถยนต์ หรือเรือใบ คำบดินแม่จะมีเขามากก็ด
แต่ยังมีที่ราบพอใช้ทำนา ทำสวน เงาะ ฝรั่ง กล้วย และสวนยาง ซึ่ง
บดินมีอยู่แต่ประมาณหมื่นไร่

ดินดำคัญคือ ยางพาราบีเบอร์ ปลูกดี ปลูกเต็ม น้ำปลา
ถ่าน ผดไม้มีกด้วย ฝรั่ง เงาะ แดงโม ตะมุค นอกนั้นมีใช้
จาวะเม็ดและดินค้ำพินเมืองอื่น ๆ

การทำมาหากินที่สำคัญ คือการประมง การทำสวน ทำไร่
เผาถ่าน และการค้าขาย

ตำบลห้วยใหญ่ ตำบลห้วยใหญ่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
เฉียงใต้ของอำเภอบางตะมุง ห่างจากที่ว่าการอำเภอประมาณ ๖๐๐
เมตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือจดตำบลหนองปรือ ทิศใต้
ตำบลนาจอมเทียน ทิศตะวันออกจดตำบลสำนักกระท่อน จังหวัด

ระยอง ทิศตะวันตก จดตำบลนาจอมเทียน

ตำบลนี้มีวัดอยู่ ๒ วัด คือวัดห้วยใหญ่และวัดทุ่งระหาน ตำบล
นี้มีภูเขาหลายลูก มีเขาชะเงี้ยว เขากระทิง เขามะกอก เขาหินห้วย
ใหญ่ เขามะเคื่อ การไปมาระหว่างอำเภอกับตำบลนี้มี ๒ ทาง คือ
นอกจากเดิน ใช้สัตว์พาหนะและเกวียน ยังไปได้โดยรถยนต์
ไปตงปากทางที่นาจอมเทียน แล้วเดินอีกราวชั่วโมงเศษจะถึงตำบล
ห้วยใหญ่

สินค้าในตำบลนี้มีไม้กระดาน ไม้เต่า ไม้ปีกไก่ ถ่าน ผดไม้
ต้มต่าง ๆ กัดวย อ้อย สับปรด มะพร้าว
การทำมาหากินที่สำคัญ คือการตัดไม้เลื่อยขาย การทำสวน
ทำนา ทำไร่ เฝ้าถ่าน ตัดสัตว์

บางตะมุง (เพิ่มเติม)

บางตะมุง เป็นอำเภอ แต่ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ตำบลนาเกลือ
เพราะเดิมเมืองตั้งอยู่ที่ตำบลบางตะมุง ภายหลังทางราชการยุบให้เป็น
อำเภอ แล้วย้ายที่ว่าการอำเภอมายังตั้งอยู่ที่ตำบลนาเกลือ อำเภอ
จึงใช้นามเดิมของเมืองเก่า

อำเภอนี้เป็นท่าเรือ มีเรือกลไฟรับส่งคนโดยสารและรับส่ง
สินค้าในวันพุธและวันเสาร์ที่หน้าตำบลติดที่

อาณาเขตต์ ทิศเหนือจดอำเภอศรีราชา ทิศใต้ตกอำเภอไทย
คอนนอกฝั่งตะวันออกจดจังหวัดระยอง ทิศตะวันออกจดอำเภอบ้านค่าย

และอำเภอท่าประจักษ์หวัดระยอง ทิศตะวันตกตกทะเลอ่าวไทยตอน
ในฝั่งตะวันออก

แบ่งออกเป็น ๓๓ ตำบลคือ นาเกลือ บางตะมุง ตะเคียนเตี้ย
หนองปลาไหล โป่ง เขาไม้แก้ว ห้วยใหญ่ นาจอมเทียน ดัดต๊อ
เกาะล้าน หนองปรือ

จำนวนพลเมือง ดำรงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ทั้งชายและหญิง
รวมทั้งสิ้น ๑๒๐๐๐ คน

ลักษณะภูมิประเทศ เป็นที่ดอนมีป่าโปร่งและป่าที่มากกว่า
ครึ่งของพื้นที่ พื้นที่ชายทะเลเป็นทราย พื้นที่บนบกเป็นดินปนทราย
ด้านตะวันตกและด้านใต้เป็นอ่าวไทย มีเกาะหลายเกาะ คือเกาะครก
เกาะสาก เกาะร้างเกวียน เกาะครามน้อย เกาะครามใหญ่ เกาะ
เปริดแก้ว เกาะขปตา เกาะอ้ายว้า เกาะตาแดง เกาะยาย เกาะเตาหม้อ
เกาะยอ เกาะอีรา เกาะพระ เกาะเนิน เกาะแมง เกาะหมู เกาะ
ตะเข้ เกาะนางรำ เกาะอ้ายหมึก เกาะแถมดาร์ เกาะขาม เกาะ
หาดกเบ็ดนอก เกาะหาดกเบ็ดใน เกาะจวง เกาะจันทร์ เกาะโรงโชน
เกาะโรงหนัง เกาะสันตตาม เกาะยุงเกดือ เกาะอ้ายแรด เกาะจุฬา
เกาะครามเป็นเกาะที่มีไข้จระเข้ตมาก มีผู้ถูกขาดจากรัฐบาลรับทำ
ไร่ทุกปี และมีอ่าวอยู่หลายอ่าว คือ อ่าวขดอด อ่าวจุลเสมีด
อ่าวทุ่งไก่อเคย อ่าวทุ่งโปรง อ่าวนาจอมเทียน อ่าวบางตะมุง
อ่าวบางเตว อ่าวเปริดแก้ว อ่าวพิทยา อ่าวแถมดาร์ นอกจาก

ข้าวยังมีแสดม แสดมมะรอก (มะตาด?) แสดมเบียดแก้ว แสดม
 ภูเจ้า แสดมรอก แสดมเทียน แสดมทองหาว แสดมหมาจอ แสดม
 พระเจดีย์

ส่วนบมก็เขาแสดมภูเจ้า เขาหนองตะเคียน เขาดิน เขาพระ
 นารายณ์ เขาภูป เขาทะควา เขาหมาจอ เขาพระเจดีย์ เขาชดอด

ดินฟ้าอากาศ อากาศอบอุ่น ฤดูฝน ๆ ตกมากในระหว่าง
 เดือนมิถุนายนถึงเดือนกันยายน น้ำฝนไม่ท่วมเพราะมีธารแบ่งน้ำไหล
 ต่ะเด หน้าร้อนปรอทขึ้นสูงที่สุด ... คักรฟ้าเร้นไต้ หน้าหนาว
 ปรอทลงต่ำที่สุด ... คักรฟ้าเร้นไต้ หน้าหนาวตอนค่ำไม่ค่อยหนาว
 ค่ำเมื่อฝนเวตา ๒๓.๐๐ น. ไปแล้วจึงหนาวจัด เพราะฝนที่เป็นทราย
 มากและใกล้เขา

การคมนาคม มีทางรถยนต์เดินได้สะดวกถึงจังหวัดชดบุรี
 มีเรือกลไฟโดยสารของบริษัทเดินเรือสายตะวันออก และรับส่งคน
 โดยสารและสินค้าที่ตำบลนาเกลือ ตำบลดัดดหีบ และบ้านช่องแถม-
 ดาร์ในตำบลดัดดหีบ การคมนาคมกับจังหวัดอื่นทางฝั่งตะวันออก มี
 จันทบุรี ระยอง ตราด ไปโดยเรือกลไฟ ชดบุรี ฉะเชิงเทรา ไป
 ทางรถยนต์ กับจังหวัดอื่นต้องผ่านกรุงเทพฯ ก่อน เว้นแต่จังหวัด
 ปราจีนบุรี นครนายกผ่านฉะเชิงเทรา แล้วไปโดยรถไฟสายอรัญญ-
 ประเทศ

การทำมาหากิน แบ่งออกเป็นสี่พวก พวกหนึ่งทำการค้าชัก

ตากไม้ในป่า ทำน้ำมันยาง พวกหนึ่งทำการจับปลา พวกหนึ่งค้าขาย
พวกหนึ่งรับจ้างเป็นกรรมกรกตัญญู เช่นการทำนาทำไร่และอื่น ๆ
ไม่ได้ทำใหญ่โต เพียงแต่ต่างบ้านต่างปลูกเพื่อเลี้ยงครอบครัวของตน
ถ้าได้ผลมากกว่าต้องการ จึงขายแลกเปลี่ยนของอื่นตามต้องการ

การปกครอง แต่เดิมกับปัจจุบันนี้มีวิธีปกครองอย่างเดียวกัน
คือ มีนายอำเภอ ท่านั้น ผู้ใหญ่บ้าน ปกครองกันเป็นชั้น ๆ ตาม
ลำดับกันไป อำเภอนั้นมีพดเมืองต่างชาติ ๆ เดียวคือชาติจีน มีอยู่
ประมาณ $\frac{2}{3}$ ส่วนของไทย จีนเหล่านี้มีศัสดาพยุพราชทั้งดิน

ตำบลมี ๑๑ ตำบล รายชื่อดังต่อไปนี้

๑. ตำบลเกาะล้าน	๒. ตำบลเขาไม้แก้ว
๓. ตำบลตะเคียนเตี้ย	๔. ตำบลนาเกลือ
๕. ตำบลนาจอมเทียน	๖. ตำบลหนองปรือ
๗. ตำบลหนองปลาไหล	๘. ตำบลบางตะมุง
๙. ตำบลโป่ง	๑๐. ตำบลตัดคหีบ

๑๑. ตำบลห้วยใหญ่

เกาะต่าง ๆ มี ๓๐ เกาะ ดังรายชื่อต่อไปนี้

๑. เกาะชัปลา	๒. เกาะขาม
๓. เกาะกรก	๔. เกาะครามน้อย
๕. เกาะครามใหญ่	๖. เกาะจวง
๗. เกาะจันทร์	๘. เกาะเนิน

๕. แหยมพระเจดีย์

๖. แหยมหมาจอ

๗. แหยมมะตาด (มะราก ?)

๘. แหยมรช

อ้าว ๑๐ อ้าว มีรายชื่อต่อไป

๑. อ้าวชดอด

๒. อ้าวนาจอมเทียน

๓. อ้าวบางตะมุง

๔. อ้าวทุ่งโปรง

๕. อ้าวทุ่งไก่อเคียว

๖. อ้าวบางเสวี

๗. อ้าวเบี๊ยะแก้ว

๘. อ้าวพิทยา

๙. อ้าวแต่มดาร์

๑๐. อ้าวจุกเด่มด

เสด็จประพาสอ่างสילהใน ร. ๔

หนึ่งเพลาเช้า ๓ โมงเศษ นายแสงคำรอดจูงมาตั้งว่า ด้วยเจ้าหมื่นไฉวนพนา มหาเด็ก รับพระบรมราชโองการได้เกล้า ๆ ตั้งว่า จะเสด็จไปทอดพระเนตรอ่างสิดานั่น ให้ชาวพนักงานกรมหน้าจ่ายข้าวสารลงเรือพระที่นั่ง ๔ ลำ ๆ ละ ๒ เกวียน กำหนดจะขนข้าวลงเรือเมื่อไร ให้ไปเรียนถามผู้รับตั้ง (คัดจากหมายรับตั้ง ร. ๔ จ. ศ. ๑๒๓๘ เล่มที่ ๕)

ที่ประพาสที่อ่างสילהใน ร. ๔

ทรงพระราชดำริว่า ที่ชายทะเลตำบลอ่างสิดาแขวงเมืองชลบุรี เป็นที่อากาศดี ให้ทำเป็นที่เสด็จประทับแห่งหนึ่ง กับที่เขาสมมุขช้าง ได้ตำบลอ่างสิดา ก็โปรดให้ทำพดัมพดาเป็นที่ประพาสด้วย แต่การปลูกสร้างส่วนที่อ่างสิดา เป็นแต่ได้กะที่บนเนินไว้สำหรับทำพดัมพดา

และได้ถมดินที่ชายทะเลเกือบเป็นท่าจอดเรือ แต่ตำแหน่งของถาวรประจำ
ที่ยังหาได้สร้างไม่ ทำแต่พดด้วงที่ส้มมุข ต่อมาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ที่สมุหพระกลาโหมสร้างตึกอักษยสถาน (หลังใหญ่) ขึ้นหลังหนึ่ง
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์สร้างตึกอักษยสถาน (หลังเล็ก) ขึ้นหลังหนึ่ง
ที่ปลายแหลม ดำหรับให้คนป่วยไปพักรักษาตัวเป็นการกุศล

(ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้ได้จัดไปประพาสอ่างศิลาหลายครั้ง ทำ
แต่พดด้วงประดับด้วยฉัตรขาว หาได้ทำพระตำหนักของถาวรไม่ พดด้
พดด้วงที่ส้มมุขนั้นนานมากก็ผุพังไปหมด แต่ตึกอักษยสถาน ๒ หลังนั้น
เมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงดำริราชการแผ่นดิน
ต่างพระองค์คราวเสด็จยุโรปเมื่อในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้บูรณะ
ปฏิสังขรณ์ในการพระราชกุศลเฉลิมพระชันษาพระบาทสมเด็จพระจุ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และตกแต่งเครื่องใช้ด้วยครุฑบริบูรณ์ แล้ว
พระราชทานนามหลังใหญ่ว่า ตึกมหาราช นามหลังเล็กนั้นว่า ตึก
ราชินี ยังเป็นที่อักษยสถานมาจนทุกวันนี้) (คัดจากตำนานเรื่องสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง หน้า ๕๔)

เสด็จประพาสอ่างศิลาใน ร. ๕

วันเดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะแม วัศวาศก จ. ศ. ๑๒๓๔ พ. ศ. ๒๔๓๕

มีหมายเอนนายชำนาญมาว่า ด้วยเจ้าพระยาธรรมมาชิกรับพระบรม
ราชโองการได้เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งว่า ณวันอาทิตย์

เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ เพดาเข้าเสด็จทางขดमारค ทรงเรือพระที่นั่งกุด
ไฟขึ้นไปพระพุทธรบาท พระพุทธรณาย เขาแก้ว เมืองนครนายก เมือง
ประจิม อ่างสีดา หาดยราตรี ให้เกณฑ์ราชการฝ่ายทหารพลเรือน
ตั้งกองรักษาพระนครชั้นในชั้นกลางชั้นนอกนั้นแทน และให้ผู้ซึ่งต้อง
เกณฑ์นั้น ให้มีไม้พดอง ช้องโคม พร้า ขอบ ตะกร้อน้ำ เครื่อง
สำหรับกองให้พร้อมจงทุกกอง ให้เร่งไปตั้งกองรักษาหน้าที่ แต่
ณวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ ทั้งกลางวันกลางคืนเต็มทุกวันไป
กว่าเสด็จกลับ แล้วให้ลาดตระเวนจับถึงกัน ให้ทันกำหนดอย่าให้
ขาดได้ตามรับสั่ง (คัดจากหมายรับสั่ง ร. ๕ จ. ศ. ๑๒๓๕ ตอนที่ ๓)

เสด็จพระราชดำเนินประพาสชลบุรี
และทรงทอดพระกฐินที่วัดเขาบางทราย
ในสมัยรัชกาลที่ ๕

วันเสาร์เดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ เวลาย่ำรุ่งเศษ (พ. ศ. ๒๔๓๐)
เสด็จพระราชดำเนินลงเรือพระที่นั่งกระเชี่ยงไปประทับทำอ่างสีดา เสด็จ
พระราชดำเนินทอดพระเนตรสวน ซึ่งเป็นที่ประทับแต่ก่อน แล้วเสด็จ
ประพาสตลอดอ่างสีดา เวลาค่ำ ๒ โมงกับ ๔๕ นาที เสด็จจากด้าม
ประทับเรือชลบุรีพิศ เวลาค่ำ ๔ โมงครึ่งออกเรือพระที่นั่งจากอ่าง
สีดา เดือนไปหน้าเมืองชลบุรีประมาณชั่วโมงเศษตรงเมืองชลบุรี ทอด
เรือพระที่นั่งประทับแรม

วันอาทิตย์เดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ เวลาย่ำ ๒ โมง เสด็จ

พระราชดำเนิตรงเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือกลไฟสำหรับขึ้นทุกน้ำจูง
เรือพระที่นั่งตรงเขายั้งฝั่ง ระยะทางชั่วโมงเศษถึงหน้าวัดเขาวงทราย
ประทับเรือพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยกระบวนหน้าตาม
ไปประทับในพระอุโบสถวัดเขาวงทราย พระราชทานพระกฐิน มี
จำนวนพระสงฆ์จำพรรษา เจ้าอธิการ ๓ อินทีย ๓๓ รวม ๓๖ รูป
เป็นคณะธรรมยุติกนิกาย เจ้าอธิการปยุตตะครองกฐิน โปรด
เกล้า ฯ พระราชทานวัดนี้เป็นมรดกปัจจัยแก่พระสงฆ์ที่ในพระอารามนั้น
รูปละ ๒ ตำดั่ง แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์ทรงพระราชอุทิศ พระ
ราชทานเป็นเครื่องเกื้อหนุนช่วยทุน ในการค้ำพิ้มพื้หนึ่งดื้อแต่ดั่งพระ
พุทธทระต่าง ๆ สำหรับแจกดีปรัษ ๒ ชั่ง และโปรดเกล้า ฯ พระ
ราชทานเงินแจกนักเรียน และพระราชทานแจกดีปรัษแล้ว เสด็จพระ
ราชดำเนินลงเรือพระที่นั่ง ตักระเชียงจากท่าวัดเขาวงทรายไปตระพาน
ขึ้นตลาดระยะทาง ๔๐ มินิตถึงตระพานยาว เสด็จพระราชดำเนินประพาส
ตลาดเมืองชลบุรีจนเวลาย่ำค่ำ เสด็จพระราชดำเนินกลับลงเรือพระ
ที่นั่ง เรือกลไฟสำหรับขึ้นทุกน้ำจูงออกจากตระพานยาวเวลาย่ำค่ำ มา
ถึงเรือพระที่นั่งท่าหนึ่งกับ ๒๐ นาที ครั้นเวลา ๓ ยามออกเรือพระ

๑. พระปยุตตะ คือ พระชลโรปมคุณมณี (ปยุตโก พุฒ) เจ้าคณะใหญ่เมือง
ชลบุรี ท่านผู้นี้พยายามสั่งสอนประมุขชนด้วยความอดสาหะอันแรงกล้า แปลพระ
พุทธทระออกบรรยาธิปถ ๙ ไทยเข้าใจง่าย ๆ เขียนบั้งพิมพ์บั้ง แจกให้แก่
พุทธศาสนิกชน ให้มีความรู้ความเข้าใจตามสมควร พระชลโรปมคุณมณีเป็นพระ
อุปัชฌายะ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวโร เจริญ สุขบท) เจ้าอาวาสวัด
เทพศิรินทร์วาสปัจจุบันนี้

ที่หนีจากเมืองชลบุรี คงเข้าไปข้างใต้ (คัดจากราษฎรจากเบกษา
จ. ศ. ๑๒๔๙)

พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เรืออรรคราชวรเดช ที่ติดต๋ีบ

วัน ๒๐ ๒ ค่ำ ปีมะแม อัฐศก ๑๒๓๘ (พ. ศ. ๒๔๑๙)

เมื่อวานนี้เรือจุฬารัตนออกเรืออยู่ยั้ง รุ่ง เวลาบ่ายได้ติดไฟเข้า
โมง ๓ กับ ๑๕ นาทีได้ออกเรือ ในห้องนอนเมื่อตก ๆ ออกเรือไม่
หนาว ต่อจวนรุ่งจึงค่อยเย็นหน่อย ๆ เมื่อเช้าท่านเด็กว่ามีหมอกดง
มาก เวลา ๒ โมงเศษเรือมาใกล้เกาะนกเห็นหาดและต้นไม้สูงงามดี
แต่เห็นข้างนอกไกล ๆ นั้นเกาะเห็ดอมเกาะไม้แล้วต่อไปเป็นเกาะเล็ก ๆ
๒ เกาะ เขาเรียกเกาะครึ่งเพดาน เกาะวิมานชัย เวลา ๓ โมงเศษ
มาตรงเกาะด้านเหนือ นำร่องเรียกเกาะครก ในระหว่างนั้นเกาะด้าน
ใหญ่และเกาะด้านตะวันออกเรียกเกาะดัก แล้วแต่ดูข้างซ้ายมือเป็นฝั่ง
คดออก เพราะทนมืดตาอยู่ข้างนอก จึงเดินชิดคดถึง เวลา ๓ โมงครึ่ง
ตรงหาดมัทยา ดูนกไม้เขี้ยวมีหาดทรายแดง ๔ โมงเช้าเรือตรง
เกาะรัน เกาะรำฟาง เกาะยักกะโคงห่าง ๆ ไปเป็นลำดับ อยู่ข้างขวา
มือไกล ๆ ไม่เห็นต้นไม้ เรืออรรคราชเด่นมานั้น เรือกมูทมาดากับ
เรือปานมารุดไปหน้า เรือภิมย์ไปตรงเรือพระที่นั่ง เรือบุษบาแบ่ง
ก๊อปปี้ไปตรงท้ายเรือ ข้างหลังนั้นเรือโรชิงชันมาขวา เรือเพชรชดดี

มาซ้าย เรือกันโบดมากตาง ดูเป็นหมู่กันงามงามดี เวตา & โมงเศษ
พบเรือปากใต้ชักธงอังกฤษ เขาตดขงค้ำับด้วย ต่อมาอีกข้างขวา
มีอนันต์เกาะเล็ก เรียกว่าเกาะร้างเกวียน แดดูไกล ๆ เป็นดีตาขาว
หน้าผา

อนึ่งตั้งแต่ & โมงเช้า เราชนมานั่งบนศาลฟ้า ดูตดเกาะและ
เรือที่มาเป็นหมู่กัน เมื่อ ๕ โมงเช้านี้ มาถึงที่เก็ดดแล้วอยากจะดู
วิว อาตบาดเตอร์ชมว่างาม จึงได้ลงเรือโบด ๑๒ กันเขียง คนที่ไป
ด้วยเหมือนเมือวานนี้ ซาดแต่ไฮยนต์ เค็มหมอด้าย กรมพิชิต
อาตบาดเตอร์ไปด้วยเรือบุษบาตาง แล้วให้อาตบาดเตอร์กับพระยา
ภาชนะไปเรือบุษบา เรือเด่นไปในช่องหลังเกาะ ที่ฝั่งนี้เป็นเขาชัน
ชันกันเป็นชัน ๆ เหมือนฉากหลังเทียเตอร์ (โรงตกร) บางเขาดู
เหมือนกับรูปปริศนาทีเดียว แต่นับยอดเขาแรกเข้าไปแต่เห็นประมาณ
๓๓ ยอด ๓๒ ยอด พอเรือเดินเกินไปก็เป็นยอดเดือน ๆ ออกมาอีก
หลายยอด ต้นไม้ใหญ่บ้างเล็กบ้าง บ้างก็เขียวแก่เขียวอ่อน ที่เห็นอง
ก็มี ๆ ต้นไม้เล็กใบเป็นดีใบโศกแซมยาว ๆ งดงามนัก แต่เลี้ยวอยู่
หน่อยหนึ่งที่เป็นกลางวัน เขาแต่ไม้ไม่มีเงาแดดส่องทั่วกันไป ถ้า
เป็นเวตาเย็นหรือเช้าจะงามช่นกว่านี้มาก เรือเด่นไปตามคั้งบ้าง
แหลมบ้าง บางแห่งเป็นเหลี่ยมดีตามาคกลงน้ำ มีหน้าผาเป็นดีตา
เกลี้ยงไม่มีต้นไม้บนหลังดีตานี้

โคงเราคิดดำหรับเก็ดดแก้ว ๒ บทข้างคั้น ต่อไปอีก ๒ บท

นั้นเป็นของกรมพิชิต ไคตง ๔ บทนั้นว่าดังนี้.

เรือน้อยดอยดอยเดี่ยว	หัดงเกาะ
ตามช่องซอไฟเราะห์	เก็ดดักแก้ว
ผายนคตณชัคเซาะ	เซ้นซ่า
ชายหาดดะอาดแผ้ว	ม่องพนทรายขาว
พิศเพ่งพนดพน	ภูผา
หตายด้าแสงเค์ดา	เดอมพร้อย
ไม้ตะอุมพุ่มด้า—	วัดด้าม เดอยแย
เนกษะนิคณากน้อย	ข้างฟ้าผจงเขยน
เก็ดดักแก้วแก้วเก็ดคณ	อยู่หน ไรนอ
แดบเห็นแก้ว ยด	แต่ไม้
กับทิวถอมอบน	มั่งดัดบิ ดัดอนแฮ
หาจักหาแก้วให้	พบนนแด่นเขญ
เนกเช่นนรชาติทั้ง	โตกา
จักจิดผู้ดัดยหา	ยากแท้
คิดคู้เค์ดา	หตายหาดาก
เพ่งจะพบแก้วแม่	ดักน้อยหรือมี

ตามมั่งค่อมอีก มีต้นไม่เป็นเขาบ้างหาดบ้าง เป็นคอง ๆ ไป
จนถึงทุ่งโปดง เมื่อเรือจะเดยวเข้าในทุ่งนนี้ ดูที่ปากทุ่งข้างซ้ายมือ
ปถายเขาที่เป็นแหลมเหตอมกน ดูเหมือนกับจะเป็นคองไปได้ ที่น

ดูน่ารักมาก แล้วเข้าไปอีกหน่อยหนึ่งก็เป็นอย่างนั้นอีก ที่ทุ่งโปรง
เป็นวงกลมกว้าง มีเขารอบเป็นที่บังลม ถ้าเรือถูกคลื่นมาตีจน
ได้อาศัยจอดเรือในที่นั้นมาก ต่อไปนั้นที่อีกทุ่งหนึ่งเรียกว่าทุ่งไก่อเคย
กว้างกว่าทุ่งโปรงแต่ดูไม่ดูงามเหมือนทุ่งโปรง เป็นที่เรือถูกคลื่นมาตี
เหมือนกัน ในทุ่งไก่อเคยนี้ เราได้มาด้วยเรืออรรคราชน ไปจอด
นอนอยู่ที่นั่นคนหนึ่งเมื่อปีพุทธศักราช (พ.ศ. ๒๔๑๘) ต่อไปนั้นก็เป็น
เขาเป็นหาดเหมือนเช่นว่ามาแล้ว ข้างตะวันตกตรงปากช่องเก็ดแก้ว
มีเกาะครามน้อยต่อมาครามใหญ่ เกาะนี้เราไปตามแต่ตั้งทุดกระหม่อม
ครึ่งหนึ่งแล้ว วันนั้นเวลาย่ำแล้วคิดจะจัด เรากับเจ้านายทั้งปวงพา
กันเก็บหอยบ้าง ดูนาริมหาดบ้าง ถ้าคิดจะมาแล้วจึงเห็นเป็นต้นที่ดู
ที่สูงขึ้นไปริมฝั่งนั้น มีหอยเม่นหรือพวกที่เรารู้จักว่าหอยกระปุกบ้าง
ดังกองเทียวหากันชานใหญ่ บ้างก็เห็นดูหญ้าที่เรียกว่าดูกลมดัง
ตามตมวงได้กัน ครั้นเวลาเย็นจวนค่ำทุดกระหม่อมรับสั่งว่า “ดูจำ
กตัญญูไปเกิด” ต่างคนต่างก็พากันวิ่งมา แต่พี่น้องหญิง กับเจ้าอีก ๒
คน คือภักตวันคนหนึ่ง กับใครอีกจำไม่ได้หายไป ทุดกระหม่อม
รับสั่งให้เที่ยวค้นจนค่ำก็ไม่ได้ตัว เราก็ก่ยเดินตามหากก็ไม่พบ จน
ค่ำมืดทีเดียวจึงได้ตัวมา เพราะหลงเดินไปไกลกตัญญูไม่ไหว

อนึ่งเมื่อเรามาครั้งก่อน ก็ได้แวะที่หน้านอก แต่ไม่มีหอยกระ-
ปุกเพราะไม่เป็นฤดูคนตมจัดเหมือนคราวโน้น แต่ได้พบไข่จะตะเม็ด

หลายใบทีเดียว ต่อมาฉันเกาะร่า ในหว่างเกาะร่ากับเกาะคราม แต่ห่างออกไปฝนชป่า กับมีดีดอยอยู่นอกออกไปอีกดเป็นเกาะเล็ก ๆ แต่ไม่มีต้นไม้ เขาเรียกยายกับตา แล้วเรากลับมาขึ้นเรืออรรคราช เวลาเที่ยง ๒๕ นาที เรือก็เด่นต่อมาถึงดัดตหีบ เวลาบ่ายโมงหนึ่งกับ ๓๐ นาที เวดานี้หาวนอนนักไปนอนกลางวันยังไม่ทันหลับ คุณแพไปบอกว่าท่านกรมท่ามาที่เรือน และให้บอกว่าจะให้ไปได้เนื้อ มาที่ชายทะเลแถวจะนอนหลับเสีย ในเวลานั้นครั้นจะลุกขึ้นมาพูดกับท่านกรมท่า ก็เปิดเครื่องแต่งตัวเสียแล้ว อนึ่งก็หาวนอนนักไม่สู้สบาย จึงสั่งคุณแพให้ไปบอกท่านกรมท่าว่าไว้บาย ๆ จึงจะขึ้นไป ได้ฝากผ้าห่มดักหาดอ่อนสองดีไปให้ท่านกรมท่าผืนหนึ่ง เวลาบ่าย ๓ โมงฉันนอนแล้วกินเช้า เวลาบ่าย ๔ โมง ๔๐ นาทีได้งเรือใบตกคนเหมือนอย่างเคย ยกแต่กรมพิชิต เดิมศรีวิไชยคนเดียว แต่เมื่อกลับหมอสายกับเจ้าเพ่งมาด้วย แล้วไปขึ้นที่หน้าบ้านดัดตหีบ ได้ไปนั่งอยู่ที่ศาลาแต่ก่อนเคยมานั่ง ชาวบ้านซึ่งเป็นคนรู้จักกันได้มาหา มียานกเป็นหัวหน้า ได้เอาหอยต่าง ๆ กับเบี้ยชุดผ้ามาให้ ได้ถามถึงสุขทุกข์แตกต่าง ๆ แล้วได้แจกเงินให้แก่ชาวบ้านที่เขาของมาให้คนตะบาทหนึ่งบ้าง สามสตึงบ้าง สองสตึงบ้าง เด็กเด็กนั้นสตึงหนึ่งบ้าง สตึงสตึงบ้าง เงิน ๓๐ บาท ๒ สตึง ในขณะนั้นท่านกตางกับ

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี

๒. นายเพ่ง ศรีธรรมชัย

เจ้านายที่เรือเชจรขึ้นไปบนบก แล้วทำนกรมทำเดินมาแต่พับพดา
กับออกพีชเชอทหามหาดเล็ก ซึ่งขึ้นไปคอยอยู่ก่อน มารับในที่นั้น
ทำนกรมทำบอกว่าให้คนไปได้เนื้อให้ดังมาตรงพับพดา เราจึงได้เดิน
แต่ศาลาขึ้นไปพับพดาเขาทำไว้รับ พับพดานเมืองบางตะมุงทำ
ยกพื้นกลางเป็นข้างหน้าข้างในมีประราใบไม้รอบ ครั้นมาพักที่พับพดา
แล้ว ในขณะที่เสด็จจ่ายกับผู้หญิงทั้ง ๒ ถ้าขึ้นไปอยู่บนบกด้วย
ทำนกรมทำว่าพระระยองได้จัดเรือฉนวนไว้ ๓ ถ้าจะให้ดัง เรากับคน
ที่ไปด้วยกันพากันเดินมาตามชายหาด หอยไม้ใครจะมีเตย มีแต่
หอยเตย ๆ ถึงกระนั้นศรีวิไลกับสัตว์ดีก็เขายังเก็บกันไต่คนละห่อผ้า
เช็ดหน้า เมื่อถึงที่ตงฉนวนเป็นเวลาไม่ดี เพราะหาชนมากปลาไม่คิด
เตยสักตัวหนึ่งทั้ง ๓ ฉนวน เว้นแต่ได้ปูม้า ๒ ตัวเท่านั้น เราจึงได้เดิน
กลับจากฉนวนที่ ๓ มาพับพดา เขานั่งบังแดดอยู่ใต้กรูหนึ่ง ทำน
กรมทำว่าถ้าตงเรือไปริมน้ำคอยเนื้อเมื่อจะตงมาเห็นจะดี จึงพากันตง
เรือไปคอยอยู่ใต้สะพานน้อยหนึ่ง ประมาณตั้งครึ่งโมง เวลานั้น
จวนไม่เห็นอะไรอยู่แล้ว เห็นว่าคนที่จะไปได้นั้นไม่ได้ไม่ได้ เพราะ
ในป่าจะมีดีกว่าในทะเล จึงพากันกลับมา เมื่อถึงเรืออรรคราชนั้น
เวลาย่ำค่ำครึ่งมีเศษ แต่เขาได้เห็นเป็นอันมากว่าเมื่อเวลาบ่ายนั้นคน
ไปได้เนื้อข้างใน เนื้อได้ตงตงมาถึงริมหน้าตรงหน้าเรือ แต่ไม่มีผู้ใดยิง
ด้วยเป็นเวลากดางวันเราไม่ได้ยู่ที่นั่น และคนที่ได้ตามมาก็ไม่ทัน

เนื้อ ๆ ไม่ต่งมาถึงหน้า วังหลวงกลับเข้าไปเสียในป่า

อนึ่งที่ว่าคนบนบกนั้น เห็นว่าไม่ควรจะดื่มเสีย ด้วยพระยา
บางตะมิงคนใหม่ กับกรมการเขามาคอยรับ ได้ถามเขาบอกว่ามา
แต่वनชนคำหนึ่งแถว เมื่อมาถึงเรือเราได้นั่งเขียนระยะทางน้อย ๆ จะ
ว่าด้วยท่าเตี้ยจุดเรือที่ติดต๊อปปี้ ข้างทิศเหนือตรงฝั่งติดต๊อปปี้เป็น
แหลมยื่นออกมาจนเกือบถึงตะวันตก คือในทิศตะวันตกตรง ๆ และ
ตะวันตกเฉียงใต้เป็นแกว่นอก เกาะเตาม่อเห็ดอมกับเกาะพระ อยู่
ข้างบนต่อไปเกาะนางเงา ไปอีกเกาะยอ ต่อไปนี้เป็นหินกอง ใน
เขาม่อช่นหนึ่งนั้น เป็นเกาะพระใหญ่ยาวเต็มทิศตะวันตกตามที่ตา
เห็นในที่เรือจอด ทิศใต้ตรง ๆ นั้นเกาะกรวย เกาะหมู ตะวันออก
เฉียงใต้เห็นเกาะกรวยนอก เกาะหมูของเข้ามา แล้วถึงเกาะจรเข้
ถัดเข้ามาเกาะเล็กหนึ่ง เรียกเกาะนางรำ ต่อมาขึ้นเป็นเขายอดสูง
บนฝั่งริมน้ำ เรียกว่าเกาะทะคว่า ต่อขึ้นมาจนทิศตะวันออกเป็นฝั่ง
ติดต๊อปปี้มาประจบที่เดิม มีคำสมติดต๊อปปี้เป็นคำโคลงที่ได้ทำไว้ในวัน
เหมือนกับที่เกาะดีซัง เราถูกเกณฑ์ให้ว่าโคลงคนบาทบุญชรแฝดหนึ่ง
ได้ว่าดังนี้.

บาทบุญชร

ไม่ตะเมาะเกาะแก่งกัน

กรรกง

แปดทิศเทียบมณฑล

ถิ่น

เบญจทอง

๕
ชดแดน

๒
เข้าง

กว้างขวาง

ຈາກຕົວ ກິດແຢ່

រើសរើស

๒ ๓ ๔

ขนาดแผ่นหนัง ดึงน

ลัทธิภาพ

๑
ตายเฉยๆ

จัดไว้

นารัก มืดเคย

๒๓
เขตตงคตงหง

๑๑๖

จอมพลยาม

๒
ฉบับเดิม

๔
ายผง ทะเดนา

๒
ตอบคน

၂၁၇၇

๓๒๕

งเด็น

ห่วงของมองเงาใจ ห่วงดวง
 แด่กอดอนที่ตื่นทวนคิดอยู่ เราช่วยเติมให้ทั้งกอดอน
 พระเลดี้จตุรอาวอ้าง นามดีด— คหิเบย
 เขาโชคเคียง ๆ ชนัค แน่นด้อม
 วงกตางว้างดมสังค คัดนเรียบ
 แดเกาะกตปึกบ้อม พิทักษ์ไทแทนเวียง
 ก. ม. พ.
 บานน้อมถนอ้าง เอกชนาน
 ตัดคยอดปาด้าน ดพรังพร้อม
 คัดเคฟโอพาร ถ้วนหาด ทรายนา
 หีบพฤษศยถนแน่นด้อม เด็ดควควรรชม
 พ. ย. ภ.
 หนึ่งเมื่อคำนเขาดงอวนอีก ปดาได้มาก คุณแพทำเจียนมาให้
 กิบบอกชื่อว่าปดาโฉมงาม เป็นเวดากำดังโคตงจิด ก็เคยคิดค่อไป
 บทหนึ่งว่า
 โฉมงามนามเพราะเพียง โฉมงาม พี่เคย
 ปดาอวยร่วมนาม แต่เมื่อ
 งามนุชพิศุดตาม เต็มรัก งามนา
 งามเดชะนรดิษณเกอ กอบให้เห็นงาม
 เวดาคำ & ทุมเคษ ทอมอเมตเคอรับนหังคาแก้ง ๕๗ ดิกริ ชน

ต่าง ๘๐ คีกร เวตา ๔ ทุ่มครึ่งเข้านอน

ค่ายหลวงคำบดข้างดีดา

วัน ๗๒ ค่ำ ปชวด อัฐศก ศักราช ๑๒๓๘

เมื่อเวตาคนนั้น ที่เรือเราต้องแก้ไขเครื่องจักรและเครื่องต่าง ๆ ซึ่งไม่เรียบร้อยนั้นให้ดีขึ้นเป็นปรกติ เวตารุ่ง ๑๕ นาที เราได้ออกเรือจากแฉ่มดาร์ เรือเดินดีเรียบร้อยขึ้นกว่าแต่ก่อน มีเหตุบังเอิญน้อยแต่ใบจักรชำรุด ต้องหยุดแก้ไขบ้างครู่หนึ่งแล้วเดินต่อไป เมื่อขณะเรือมาตามทางนั้นเห็นปลาโอผุดเป็นหมู่ ๆ หายตลับคว เวตาเห็นเรือมาถึงที่ข้างดีดา แด่คนฝั่งเป็นที่แผ่นดินสูงขึ้นไปหน่อยหนึ่ง เห็นเรือนสูง ๆ ขึ้นไปกว่ากันเป็นลำดับดูงามดีคล้าย ๆ กับที่บึง เราตั้งเรือใบคนบกเวตาบ่ายโมงครึ่ง มีพระยาจางวางเมืองชลและกรมการเมืองชล พระยาบางตะมุง และพวกเมืองบางตะมุง มาคอยรับอยู่ หายตลับคน เราได้พบพระยาบ้ำเรือกับพระสุนทร ซึ่งท่านกรมท่าเขาให้มาจัดการอยู่ก่อนแล้ว ได้พูดกับพระยาบ้ำเรือพระสุนทรและกรมการเมืองหน่อย แด่ก็เดินเข้าไปในค่ายหลวง แด่เราเห็นพระยาชลเดื่อนขึ้นเป็นจางวาง ดูเหมือนกระชุ่มกระชวยขึ้นกว่าแต่ก่อนเล็กน้อยหนึ่ง เรามาถึงที่ห้องพระโรง แด่ดูเห็นเรือนที่เราอยู่ดูเหมือนกับยังใหม่แรก

๑. ถัดจากพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี หน้า ๑๒๐

๒. พระยาวิชิตชลเขต (ทศ สมุทธานนท์) จางวางเมืองชลบุรี

๓. พระยาอภัยพิพิธ (เสฟ)

๔. พระยาศรีสุรราชภักดี (ทนุ)

ทำ ไม่สู้ผิดกันนัก ท่านกรมทำให้ปัตตังเมืองชตมาเป็นผู้รักษาอยู่ที่
 หนึ่ง เขาเอาใจได้รักษามากเป็นคนดีจริง ๆ เราได้ยอมกับท่าน
 กรมทำว่าจะยกบ้านข้างดีถานเป็นเมืองหนึ่ง ชนเมืองชตบุรี เพราะ
 เห็นว่าคนก็มีมาก ถ้าเป็นถ้อยความกันชนแล้วก็ต้องไปว่าความถึง
 เมืองชต เป็นทางไกลได้ความลำบาก จะตั้งให้ปัตตังเป็นผู้รักษาอยู่
 เดิมเป็นเจ้าเมือง เรามาถึงที่นี่ได้พบตู่หญิงกตาง หญิงเล็ก ทั้งสอง
 คน ด้วยเมื่อก่อนเราจะมานั้นได้ตั้งให้ยายพามาอาศัยอยู่ที่นั่น หนึ่งเรา
 ได้รับหนังสือบางกอกมาด้วยเรือป่านมารุค มีหนังสือคุณสุรวงษ์
 ฉบับหนึ่งว่าในกรุงเทพ ฯ ไม่มีราชการตั้งใด แล้วได้รับหนังสือเทวัญ
 ๒ ฉบับ ทวีฉบับหนึ่ง เทวัญฝากไซดาออกเคอร์มาให้ถึงหนึ่ง กับ
 ตั้งรูปซึ่งถ่ายไว้เมื่อจวนจะออกมาให้ดูเป็นตัวอย่างด้วย เรามาครั้น
 เห็นหน้าเจ้านายมาเกือบจะหมด แต่ทว่ากับเทวัญไม่ได้มา ทว่านั้นจวนจะ
 จะถึงกำหนดตั้งกรมของเขา เขาตาอยู่จัดการ และจะชำระความที่ค้างๆ
 ให้แล้วด้วย เทวัญนั้นเราไปไหนยังไม่เคยขาดเคย ได้ไปด้วยกันทุก
 คราว ตั้งแต่เด็กมาจนโตพึ่งมาขาด ๒ คราว เมื่อไปบางปะอินวานขึ้น
 หนึ่งคราวหนึ่ง กับคราวนั้นอีกเป็นทางไกล นึกคิดถึงมาก ถ้าหากว่ามาคง
 จะได้ช่วยในการเยอแผนแแรงทเดียว หนึ่งเจ้านายผู้หญิงฝากของ
 มาให้มากหลายองค์ คือพระองค์แม่แพะเขื่อน พระองค์แสงจันทร์

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุภักธรวิไลยพรรณ

๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภัทรวรรณโรภาส

๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๓ พระองค์เจ้าแสงจันทร์

พระองค์ผู้บงกช^๑ กับพวกเรานี้ ๓๓ คน ๓๔ คน ถ้าจะออกช็อกก็จะ
ต้องยักยาวมากไป นับเอาเดี่ยวว่าหมดทั้งนั้น แล้วกาพย์มาบอกว่า
ทวกับพระนายศรี^๒ ฝากของกินมาให้อีก และได้หนังสือเจ้าคุณกลาง
พระยานรนาถ คนตะตะบับ เบ็ดออกดูไม่มีความอะไร เป็นแต่บาปฐ
ของกินทั้งนั้น เวลาย่ำ ๕ โมงแล้วลงเรือยอตร์อรเทพดิษมี แล่น
ไปไปตามอ่างศิลา คนที่ลงในเรือ ท่านเด็ก กรมมเรศวร หมอถ่าย
ศัพท์เพชร กาพย์ มีคนดำหรับเรือ ๒ คน กับคนเรือใบคนหนึ่ง
เรือยอตร์ของเราอีกคนหนึ่ง ชื่อว่าบุญคัมภีร์ ให้พระพิเรนทรกับ
ตำรวจไป พระนายไวยเราลงเรือยอตร์ของเราเอง ซึ่งเราให้ชื่อว่า
นาคโปดก แล่นตามไปด้วย จนถึงโปะที่ ๒ กัดเข้ามาท่า แล้วมา
ถึงเรือนเวลาย่ำค่ำ ๔๕ นาที เมื่อเวลาเรามาถึงสักครู่หนึ่ง มีฝนตก
ประปรายบ้างเล็กน้อยแล้วก็หายไป เราได้พบกับเจ้าปฤษฎางค์ ซึ่ง
ออกมาด้วยเรือปานมารุตในวันนั้น แล้วแต่งหนังสือเยอแนลอยู่จน
๒ ยามเช้านอน คำว่านั้นจดมากแล้วยังคิดนังดู ๆ แต่ไม่ดูหน้าหนัก
ปรอทเพียง ๘๐ ดีกรี

ค่ายหลวงตำบลอ่างศิลา

วัน ๑๖๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก ศักราช ๑๒๓๘

เวลาดำยแล้ว เราคืนนอน แต่งตัวออกไปนั่งที่ห้องพระโรงแล้ว

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๓ พระองค์เจ้าสุบงกช

๒. พระยาเพชรพิไชย (เจิม)

ให้สัญญาบัตรพระยาชลบุรีเก่า เดือนเป็นพระยาวิชิตเขตเตอร์ วิเศษ-
ศักดิ์านนท์พหุภักดี จางวางผู้กำกับเมืองชลบุรี ในเวลานั้นเราก็ค
จะไปเล่นโบเล่นแต่วันหน้อยหนึ่ง แต่คืนนั้นจึ่งได้รอยเดี่ยวบ้ายจึ่ง
จะไป แล้วไปนั่งดูเขาทำทอง อ้ายเจ๊กต้องเป็นช่างอยู่ที่บางปลาสร้อย
เดิมเมื่อคราวก่อนเราอยากจะทำดูประกาศบ้างหา ให้ทิพมวงคดีเขาทำ
เครื่องมือไม่มีมา จึ่งได้ไปบางปลาสร้อย ไปคบค้ากับเจ๊กคนหนึ่ง
พามาถวายตัว เราให้เงินไว้ ๓ ตำดั่งแทนเบียดหัวดี มาคราวนั้นจึ่ง
เขาถูกประกาศบ้างหาถึงเรียบบร้อยดมาให้ ๒ สาย เราให้เดือนหนึ่ง
หนึ่ง กับจะให้เงินแทนเบียดหัวดีด้วย แล้วมาแต่งตัว ครั้นกินเช้า
แล้วเวลาบ่าย ๒ โมง เราตงเรือยอชต์ดำเก่า วันนั้นกรมขุนท่านเดินด้าน
ไปด้วย หมายว่าจะไปส่มมูท่านอยากเห็น กับภพย่นกรมอดิศรมา
เปลี่ยนแทน คนนอกนั้นไปตามเดิม แล้ววันนั้นมหาดเล็กบ้างทหารบ้าง
ตงเรือตอมแล้วไปตามเราหลายลำ แล้วแล้วออกกรอยหนึ่ง ก้าวเข้า
กรอยหนึ่ง ถึงบางปลาสร้อย แล้วแล้วตามตามมาจนที่สะพานเห็นเวลา
ยังวันอยู่จึ่งเดินไปตามทางซ้ายมือถึงวัดโพธิ์ แล้วแล้วไปทางหมู่บ้าน
ข้างดีดา เราขอหอยกระปุก ๓ พวง ๆ ละ ๒ ไพ กับหอยดั่งซอก
ด้อยห้าร้อย แล้วมาพบท่านกรมท่าที่มุ่มค่าย หยุดพูดกันนิดหน้อย
แล้วเดินกลับเข้าไปในค่าย พออาบน้ำแล้วคุณปริกกับคุณพดอยมาหา
คุณปริกเอาปูเล็ก ๆ มาให้ ๒ ตัว ปูนั่นมีก้ามมีขาพร้อม ตัวตายเป็น

มีหน้าเอ็นดู เราจึงให้กมดาศ ไปทำเป็นเข็มปักผ้าผูกคอทั้งสองตัว
 ดัก ๒ ชั่วโมงก็แล้วทั้ง ๒ อัน เราเอาไว้อันหนึ่ง ให้ท่านกรมท่าอันหนึ่ง
 แล้วเราไปจากคุณปริก ไปนั่งพูดอยู่กับท่านกรมท่าที่หน้าท้องพระโรง
 เจ้าตั้งเอาถั่งบั้งหาแดงกับขาวซึ่งเราให้เขาไปทำกันนั้นมาให้ เธอช่าง
 ประดับประดาตุ้งามทีเดียว แต่เป็นการปัจจุบันใช้ไม่ทำเป็นฐานแล้ว
 เอาสิ่งได้ ที่ถั่งถั่นเอาฟองน้ำทำเป็นก้อนสีดำ เหมือนที่ถั่งบั้งหา
 งอกจริง ๆ แล้วเอาถั่งบั้งหาทั้งสองคันติดไว้ ข้างต่างเอาหอยเล็กๆ
 ประดับเป็นพ่นแล้วเอาหอยใหญ่เกาะเป็นหมู่ ๆ วางทั่วทั้งคัน ที่คัน
 ฐานนั้นรองด้วยเบย ๔ เบย แทนลูกแก้วหรือหน้าดิงโค เธอยังรับ
 ไปถึงบางกอกจะทำให้ใหม่ ที่จริงนั้นหอยเธอจริงๆ ช่างคิดทำอะไรๆ
 เด่นหายอย่างในการแต่งแล้วไม่มีใครดู เวลาค่ำ ๒ หุ้มเศษกินข้าว
 แล้วเขียนหนังสือ ๕ หุ้มเศษเข้านอน ทอมอเมตเตอร์ ๗๔ ดีกรี

ค่ายหลวงดำบดอย่างดีดา

ณวัน ๒๕๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก ศักราช ๑๒๓๘

เวลาเช้า ๒ โมง เราออกมาที่ท้องพระโรง แล้วเข้าไปในสวน
 เอาเสื้อแจกให้พวกช่างทองที่เขาทำการแล้วกินข้าว พอกินข้าวแล้วเดิน
 ออกมาที่ประตูสวน พบพี่เมียขุนศรีบ้านเกาะดีซึ่งเขาของตามมาให้
 บอกว่าเรือใบดำสำหรับเรือเขจรที่ไปแตกเสียที่เกาะดีซึ่งนั้นได้ยาแล้วพา
 มาส่งด้วย เราให้เงิน ๓ ตำลึง แล้วไปส่งเรือใบดำเก่า คนที่ไปนั้น
 กรมขุน กับท่านถางไปด้วย แล้ววันนั้นเขคเคอเกมบ๊ชาดไปไม่มีใคร

ได้ออกเรือเวลาบ่าย ๒ โมง ๓๕ นาที แล้วก้าวขึ้นไปข้างเหนือ ทอด
 สมองหน้าบางปลาสร้อย เวลาบ่าย ๔ โมง ๑๗ นาที เราหยุดกินข้าว
 เสียก่อนแล้วจึงได้ขึ้น เมื่อเวลาเรือจอดคนประจำเรือ เป็นคนดำหิบบัง
 ไตรของเราแต่ก่อน ได้มาเป็นนยกรับครมมาคอยรับอยู่ในที่นั้น เราเรียก
 ให้เข้ามาช่วยจัดของเตียงเจ้านายที่ไปกับเรา พอกินข้าวแล้วเรือทหาร
 ที่ตามมาถึงพร้อมกัน เราลงเรือใบดำเล็ก ๒ ก็นั่งซึ่งติดไปกับ
 เรือใบ หมอถ่ายกับกรมเรศร์ดักกันเขียง ๒ คน เราก็อทัย ท่าน
 เด็กท่านกลงไปด้วย แต่กรมขุนกับสรรพเพณีนั่งเรือยกบับตรไป
 เรือเราจอดห่างสะพาน เพราะน้ำตื้นเป็นเลนออกมามาก ต้องดักกันเขียง
 ไปไกล เมื่อเกือบจะถึงสะพานมีคนลงมากอยเข็นเรือ เราจอดห่างเรือ
 แล้วให้เขาเข็นเรือขึ้นไปบนเลนไม่นานเลย ไปถึงสะพานแล้วเราขึ้นบก
 เดินไปตลอดแถวตลาด แต่เวลาที่ไปนั้นเย็นเสียแล้ว เมื่อขึ้นถึงสะพาน
 เวลาบ่าย ๕ โมงตลาดเขาเลิก เราเดินกลับมาถึงเรือ แต่น้ำใกล้มาก
 ถึงสะพานอย่างดีเวลาทุ่มหนึ่งกับ ๕๐ นาที กดางคืนนั้นไม่มีการตั้งไร
 ทำหนังสือบ้างเล็กน้อยเข้านอน ทอมอเมตเตอร์ ๔๗ ดีกรี

ค่ายหลวงตำบลอ่างศิลา

ณวัน ๓๑๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก ศักราช ๑๒๓๘

เวลาเช้าคนนอนแล้ว ลงไปเล่นอยู่ในสวน จนเวลาบ่าย ๔ โมง
 แต่งตัวแล้วได้ไปลงเรือใบ คนเหมือนเมื่อก่อน แต่กรมขุนไม่สบาย

๑. พระยาลพบุรีรักษ์ (จีน สมุทธานนท์)

ท่านไม่ไปด้วย เสด็จออกเกมป้อมกรมอดิศรไปด้วย ถึงบางปะกาศร้อย
 เวลา ๓ โมงครึ่ง ขนบกไปซื้อของต่าง ๆ แล้วกลับมาลงเรือ เมื่อ
 ไปถึงสะพานนั้น พระยาจางวางเมืองชลเอาผ้าพันมากอยให้ ๑๐ ผืน
 กับของกินเครื่องชำร่วย มีน้ำปลาแห้งแห้งมาด้วย เราลงเรือแต่่นไปมาถึง
 อ่างศิลาเวลาย่ำค่ำ ๕๐ มีนิศ ขนไปบนพดด้วงแล้ว เมื่อเวลา ๒ ทุ่ม
 เศษ กรมการเมืองชล กับเมืองบางละมุง เมืองพนัสนิคม ๑๗ คน
 เอาผ้าพันและเอาของต่างๆมาให้ๆเดื่อคนละตัว วันนั้นมีศเตอร์ยูกเกอร์
 กับมิตเตอร์ฟอส ห้างบอเนียงกับปิ่นมาหา เราให้ผ้าโสร่งเงินทบู้คน
 ละผืน แล้วไปกินเช้า เวลา ๕ ทุ่มเช้านอน ทอมมอเมตเตอร์ ๗๐ คิครี
 เราอยากจะทำด้วยคำบดอ่างศิลาอันเล็กหน่อยหนึ่ง ได้ขอให้ท่านกรมท่า
 จดหมายการต่างๆ ในที่คำบดนี้ แต่ท่านกรมท่าได้เรียงเป็นเรื่องราวมา
 เรียบร้อยดีแล้ว เราเห็นว่าไม่ควรจะแต่งใหม่ จึงคัดเอาของท่านกรม
 ท่าเรียงมาลงต่อไป “คำบดบ้านอ่างศิลา แขวงเมืองชลบุรี มีบ้าน
 ราษฎร ๑๘๘ เรือน ราษฎรที่เป็นไทย ๑๘๐ คนเศษ ราษฎรจีนมาแต่
 เมืองจีนและเกิดเมืองไทย ๕๖๐ คนเศษ รวมราษฎรไทยจีนชายหญิง
 ในบ้านอ่างศิลา ๗๔๐ คนเศษ ในแขวงบ้านอ่างศิลานั้น หาดวงฤทธิ-
 ศักดิ์ชลเชตร หาดวงพิทักษ์จีนประชา ถังนายนี้เป็นปดัดเมืองชลบุรี
 เป็นผู้ใหญ่บ้าน เพราะหาดวงฤทธิศักดิ์ชลเชตร หาดวงพิทักษ์จีนประชา

๑. มิสเตอร์ยูกเกอร์

๒. มิสเตอร์ฟอส

ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ณบ้านอ่างศิลา ในบ้านอ่างศิลามีวัดอยู่ ๒ วัด
 เรียกชื่อว่าวัดนอก วัดใน วัดในมีพระสงฆ์ ๓๐ รูป วัดนอกมีพระ
 สงฆ์ ๓๓ รูป เป็นวัดเดิมมีมาแต่โบราณ ไม่ปรากฏว่าผู้ใดสร้าง และ
 มีตำบลบ้านโกตเคียง ๕ ตำบล ตำบลบ้านช้างเหนือคือเมืองชลบุรี คือ
 บ้านเดิมค ทางไปจากบ้านอ่างศิลา ๓๖๐ เส้น มีราษฎรชาวบ้านชาย
 หึงไทยจีน ๘๐ คนเศษ บ้านยี่ตุ่ทางไปจากบ้านอ่างศิลา ๘๐ เส้นเศษ
 มีราษฎรชาวบ้านชายหึงไทยจีน ๔๐ คนเศษ บ้านหัวไปรงทางไป
 จากบ้านอ่างศิลา ๘๐ เส้น มีราษฎรชาวบ้านชายหึงไทยจีน ๑๒๐ เศษ
 บ้านโรงนอกทางไปจากบ้านอ่างศิลา ๘๐ เส้น ราษฎรชาวบ้านชาย
 หึงไทยจีน ๒๐๐ คนเศษ ช้างโคค้อพรมแดนกับบางตะมุง บ้านเนิน
 มะกอก ทางไปจากบ้านอ่างศิลา ๓๐๐ เส้น มีราษฎรชาวบ้านชาย
 หึงไทยจีน ๒๐๐ คนเศษ รวมคนบ้านอ่างศิลาและบ้านโกตเคียง
 ๓๓๘๐ คนเศษ ราษฎรตำบลบ้านอ่างศิลาทำการหาหินด้วยทำโป๊ะจับ
 ปลาในทะเล ดึงฝือกจับปลาตามชายทะเล ดากเบ็ดในทะเล กับ
 กระดานเก็บหอยตามเดน และปักหลักจับหอยแมงภู่ ในฤดูเดือน ๑๒
 จนถึงเดือน ๒ เป็นฤดูปลาทูเข้าโป๊ะ ราษฎรเจ้าของโป๊ะได้ปลาทูแล้ว
 ทำเป็นปลาทูเค็ม บรรทุกเรือเข้าไปจำหน่ายในกรุงเทพฯ เป็นสินค้า
 ไปเมืองต่างประเทศปีหนึ่งเป็นปลาสิบหมื่นตัวเศษ ตั้งแต่เดือน ๕ ไป
 จนถึงเดือน ๗ ราษฎรจับหอยแมงภู่ที่หาดปักไว้ในทะเลมาต้มแล้ว
 เก็บเนื้หอยผึ่งแดดแห้งแล้ว บรรทุกเรือไปขาย

ณกรุงเทพ ฯ ซึ่งนำหนักเป็นสินค้าจำหน่ายไปเมืองต่างประเทศปีหนึ่ง
๓๓๐๐ หาบเศษ

และราษฎรที่ทำโป๊ะจับปลาในทะเลนั้น ทำได้แต่ฤดูเดือน ๑๒ ไป
จนถึงเดือน ๓ เป็นฤดูลมตะวันออกเฉียงใต้พัดมาจับโป๊ะแตก ต้องหยุดการ
จับปลาไปจนเดือน ๑๒ ในระหว่างที่หยุดการจับปลาทำโป๊ะไม่ได้
ราษฎรทำการหาเงินด้วยงมเปลือกจากดอนจับปลา และเก็บกระดานเก็บ
หอยชายทะเล และผู้หญิงเด็กนั้นคอยหอยนางรมด้วยซอนเหล็กตาม
ก้อนหินชายทะเลเมื่อเวลาน้ำลงซด และปลาที่จับได้ในเปลือก และ
จากดอนจากเบ็ด กับหอยนางรมที่คอยได้นั้น ซอขายแลกเปลี่ยนกัน
กันอยู่ในแขวงบ้านช่างตีดาและบ้านโกตเคียง ไม่ได้เป็นสินค้าใหญ่ไป
ต่างเมือง และปลาที่จับกับหอยนางรมที่กำหนดว่าราษฎรทำได้ปีหนึ่ง
เป็นปลาเท่านั้น หอยนางรมเท่านั้น หาบนั้น คำนวณตามปีที่ได้เป็นอย่างดี
กลาง บางปีก็ได้น้อยลงกว่าบ้าง แต่ผิดกันไม่มากทั้งปลาและ
หอยนางรม

ราษฎรชาวบ้านเสม็ด บ้านยี่สุต บ้านหัวโปรง บ้านโรงนา
บ้านเนินมะกอก ที่เป็นบ้านคอนอยู่ใกล้เคียงกับบ้านช่างตีดา นั้น ราษฎร
ชาวบ้านทำการหาเงินด้วยทำนาข้าว สั้นฤดูทำนาแล้วทำไร่แดงอุทิศไว้
ถวายเป็นสงฆ์ ซอขายแลกเปลี่ยนกันกันอยู่ในแขวงบ้านโกตเคียง แต่ถว
ายเป็นบรรพตทุกถวายนไปขายที่เมืองชลบุรี ทำนํานั้นถวายเป็นสินค้า
จำหน่ายเข้าไปณกรุงเทพ ฯ และจำหน่ายไปตามหัวเมืองที่อยู่ใกล้

เคียงกับบ้านอ่างศิลา^๕นั้น พาหนะที่ราษฎรใช้ด้อยอยู่ในพื้นบ้านเมือง
นั้น ใช้เรือฉลอม กระบือ เกวียน กระบือ^๕นี้ใช้ทำนาและเทียม
เกวียน ราษฎรที่บ้านขุขันธ์ชายทะเลใช้เรือฉลอม สำหรับออกเที่ยวจับ
ปลาในทะเล และบรรทุกปลาไปขายต่างเมืองที่อยู่ใกล้เคียง เรือฉลอม
นั้นใช้ใบสำคูล รูปใบเป็นสี่เหลี่ยม เรือยาว ๔ วา ๒ ศอกบ้าง ๕ วา
บ้าง ๖ วาบ้าง ตัวเรือนนั้นช่างสำหรับทำขายที่เมืองชลบุรี ทำด้วย
ไม้ตะเคียน แต่เกวียนนั้นราษฎรทำใช้เองทุกบ้าน ในตำบลบ้านอ่าง
ศิลา^๕นั้น ราษฎรไทยจีนชาวบ้านถือว่าเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีป่วยไข้สิ่งไร เพราะ
ในเวลาที่คนเป็นโรคป่วยใหญ่มาแต่ก่อนทุกครั้งทุกคราวนั้น คนชาว
บ้านอ่างศิลาก็ไม่ได้เป็นโรคป่วยใหญ่เลย คนชาวบ้านอ่างศิลาก็มิได้
เป็นอันตรายด้วยโรคป่วยใหญ่

และที่เรียกชื่อว่าอ่างศิลา^๕ เพราะมีแผ่นดินสูงเป็นลูกเนินมีศิลาก้อนใหญ่ ๆ เป็นศิลาคาด และเป็นสระยาวอยู่ ๒ แห่ง หนึ่งตึก ๗ ศอก กว้าง ๗ ศอก ยาว ๓๐ วา แห่งหนึ่งตึก ๖ ศอก กว้าง ๓ วา ๒ ศอก ยาว ๗ วา เป็นที่ขังน้ำฝน น้ำฝนไม่รั่วซึมไปได้ ท่านเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี เห็นว่าเป็นประโยชน์กับคนทั้งปวง จึงให้หลวงฤทธิศักดิ์เขตเตอร์ ปลัดเมืองชลบุรี เป็นนายงานก่อเสริมปากบ่อคันน้ำ มิให้น้ำที่โสโครกไหลตกลงลงไปบ่อได้ ราษฎรชาวบ้านและชาวเรือไปมาได้อาศัยใช้น้ำฝนในอ่างศิลานั้น ตามปีถ้าฝนตกมาก ใช้น้ำแต่ลำพังชาวบ้านก็ได้ใช้น้ำทั้ง ๒ แห่ง และบ่ออื่น

บ้างพอตลอดปีไปได้ ตามที่ฝั่มนัยราษฎรได้อาศัยใช้แต่เพียง ๕ เดือน
 ๖ เดือนก็พอหมดน้ำในอ่างดีดา แต่ในบ่อที่แห่งอื่น ๆ ที่ราษฎรขุด
 ขังน้ำฝนไว้ใช้นั้นมีอยู่หลายแห่งหลายตำบล ถึงน้ำในอ่างดีดาต้อง
 คับตันแห้งไปหมดแล้ว ราษฎรในบ่อที่แห่งอื่น ๆ ได้ จึงได้เรียกว่า
 บ้านอ่างดีดามาจนทุกวันนี้ ซึ่งท่านกรมท่าจดหมายนั้นมีความอยู่เพียง
 เท่านั้น แต่เราอยากจะพูดต่อไปอีกสักสองสามคำ ด้วยที่บ้านอ่างดีดานี้
 เราไม่รู้ว่าเป็นที่สำคัญขึ้นในปีไร เป็นแน่แท้ในแผ่นดินพุทธกระหม่อม
 มาแล้ว ฝรั่งเขาบอกว่าที่นี่เป็นที่อากาศดีพอใจ มีคนที่เจ็บไข้ไม่
 ตบยแก้วมาอยู่ในที่บ่อ ๆ พุทธกระหม่อมก็ได้เสด็จมาหลายครั้ง
 โปรดว่าเป็นที่อากาศดีนัก แต่หาได้ทำให้เป็นวังอะไรขึ้นไม่ มีแต่
 พลับพลาเล็กหลังหนึ่ง เมื่อเสด็จไปในที่นั้นก็ประทับอยู่ในเรือพระที่นั่ง
 ทรงม้าไปประพาศที่เกาะหลังเขาตมมุขบางที่อื่น ๆ บ้าง แต่ท่าที่ชน
 นั้นมีดีดามาก ถ้าเวลาน้ำแห้งก็เป็นเนินออกไปห่างฝั่งหลายสิบเส้น
 จึงโปรดให้เจ้าคุณกรมท่าทำที่คายออกมาหว่าสะพานดีดยาวออกไป พอ
 พนที่ดีดาในน้ำ สะพานนั้นก็ยังได้ใช้อยู่จนทุกวันนี้ ในขณะนั้นสมเด็จพระ
 เจ้าพระยาท่านก็ได้มาสร้างคึกขุ่นไว้ สำหรับคนป่วยใช้ได้อาศัยหลัง
 หนึ่ง ของเจ้าคุณกรมท่าสร้างหลังหนึ่ง ภายหลังคุณด้วงขี้ไปทำได้
 ข้างใต้สะพานลงไปอีกหลังหนึ่ง ก็เป็นที่คนต่างประเทศไปมาอาศัยอยู่
 เดิมขอ ครั้นมาเมื่อมีวอจกัตวาศเราขึ้นไปรับพระเสด็จตรัสดูภาพรรณ
 ที่เมืองสระบุรี แล้วไปพระพุทธบาทพระฉาย แล้วเดินทางกลับบ้าน

นครนายก ถึงเมืองปราจีนบุรี ดงเรือที่ปราจีนบุรีไปอย่างดีตา ใน
 ครึ่งนันทกรมทำออกมาทำพดปดรับเรา คือหลังที่อยู่นี้ แต่การ
 ที่ทำนั้นไม่ได้คิดจะรอ หมายจะเอาไวเป็นที่เราไปเที่ยวต่อไป จึงได้
 ทำเป็นค่ายหลวงใหญ่มีทองพระโรงและพระที่นั่ง เรือนข้างหน้าข้าง
 ในใหญ่โตพร้อมทุกพนักงาน ในพดปดที่ทำนั้นนอกจากความคิด
 ทำนกรมทำทั้งนั้น ตัวพดปดนั้นทำด้นัก ใช้ฝาแฝดทำสี่ข้างเขี้ยว
 ดายคราม วางที่พระที่นั่งเป็นที่เปิดออกอยู่ข้างหน้า มีเฉลียงรอบ เมื่อ
 เราออกมาที่เฉลียงแล้วแต่เห็นทะเลตลอดทีเดียว เป็นที่ร่มดมไม่ร้อน
 และฝาที่เป็นฝาปิดข้างชั้นบนชั้นดงใช้ไม้ระกำทำด้าท้าวา เชิงด้าท้าวา
 ดำรอบเรือน บนเรือนเรือนนั้นกนห้อง ๓ ห้อง ห้องหนึ่งเป็นห้องนอน
 ห้องหนึ่งเป็นห้องนั่ง อีกห้องหนึ่งนั้นยาวกว่าห้องทั้งปวง เป็นที่กินข้าว
 เพราะเจ้านายไปด้วยเราคราวละมาก ๆ ได้กินข้าวพร้อม ๆ กัน เฉลียง
 ด้านหน้านั้นเป็นข้างหน้า เฉลียงด้านหลังเป็นข้างใน ที่ตามช่องกบ
 ประตูมีฝาแดงเป็นฝากรกนทุก ๆ ช่อง ถึงโดยจะเปิดหน้าต่างประตู
 ก็ยังเป็นข้างหน้าข้างในอยู่ ที่ตามพนักระบายเฉลียงนั้น มีม่านผ้า
 แดงร้อยด้วยดวดซึ่งตลอด มีมุดทำด้วยไม้ระกำแขวนทุก ๆ ช่อง ใน
 เรือนนั้นมีเครื่องเรือนพร้อมทุกอย่าง คือคิดกระจุกรูปภาพต่าง ๆ
 มาก ในห้องนอนเรามีเตียงทองเหลืองและเตียงดด ทั้งคู่ผ้านุ่งและที่
 ด้าหน้ากระจุกแต่งตัว เครื่องใช้ในเรือนนอนพร้อมทุกอย่าง ที่ห้อง
 นั่งนั้นมีโต๊ะเก้าอี้แพร และคูเขียนหนังสือ โต๊ะตงหอยต่าง ๆ และขวด

บักคอกไม้ ดูพอดกนกกับห้องที่เคยว ที่ห้องกินเขานกก็มีตู้สำหรับตั้ง
 ถ้วยชาม แล้วดงบันไดที่ปลายเตียงเรือนมาถึงท้องพระโรงข้างใน
 ติดกันกับท้องพระโรงหน้า มีฉากกั้น แต่ท้องพระโรงนั้นพนาค่ากว่าที่อยู่
 ทำเป็นที่โถง ๆ เกดยง ๆ มีแท่นสำหรับเรานั่ง และเพดานมีระบาย
 พ่นปูนเลื้อยดงจันทบุรี รอบนอกเป็นเตียงโถง มีเกยเตียงติดอยู่กับ
 เตียงท้องพระโรงด้วย รอบรั้วคายนมมีห้องเครื่องมหาดเล็ก และ
 ห้องพนักงานต่าง ๆ ทิมดาบตำรวจ พร้อมทุกอย่าง มีเสาชิงช้าอยู่
 ในหมู่ต้นไม้ มีต้นมะม่วงงาม ๆ หาดยต้น พนเป็นหญ้าเขียว เว้น
 แต่ทางที่เดินข้างในนั้น มีคาน้ำรดน้ำรดน้ำใหญ่และเรือนอีกหลาย
 หลัง ริมท้องพระโรงข้างในนั้นเป็นครัวคุณแพ ค่อยไปมีประตูออกไป
 ส่วน ที่ในส่วนนั้นมะม่วงหาดยต้น เป็นที่ร่มรื่นสบายนัก ตาม
 ต้นมะม่วงนั้นมีชิงช้าหาดยชิงช้า มีโรงที่สำหรับนั่งในกลางแจ้ง เมื่อ
 คราวแรกที่เราไปนั้น ท่านกรมทำได้เอาใบไม้มาทำเป็นเขาวงกต ได้
 เดินกันสนุกมาก ค่อยออกมาออกค่ายด้านหน้านั้น เป็นหนทางใหญ่
 ดงมาถึงท่าน้ำแต่ไม่ตรง คดไปตามลำน้ำที่เป็นเนินสูงและต่ำ ล้อมข้าง
 นั้นมีลำน้ำของเดิมแต่ช่วยคดแต่งบ้าง เหมือนหนึ่งกับเป็นเขามอให้ทั้ง
 นั้น ทางที่จะไปเที่ยวมีหาดยแห่ง ไปเมืองชลบุรีก็ได้ อีกทางหนึ่งไป
 ที่ตะกาศและไปที่บ่อน้ำร้อน และในเร็ว ๆ นี้ได้เกิดตกหินใหม่อีกหลัง
 หนึ่ง เป็นของท่านกรมทำทำใหญ่โตแต่ยังไม่แล้วเสร็จ ถ้าเราไปอยู่
 ที่นั้น จะชมหาดยหรือดงหาดยก็ได้ ไปชมหาดยไปที่หน้าอ่างศิลา

บรรดาเมืองซึ่งชนในท้องถิ่นทมิฬทราบดีว่า มีเหตุเนื่องด้วย
การดำรงความกับญวนทางเมืองเซมร (ดังได้กล่าวในหนังสือประชุม
พระราชนิพนธ์ ซึ่งพิมพ์เมื่องานพระศพพระวิมาดาเธอ ฯ ครบปัญญา
สมควร) ต้องการที่จะรวบรวมรพเพิ่มเติมกับทั้งพวกทำทาง และ
ค้าเลี้ยงสัตว์เบี่ยงอาหารเครื่องอาภรณ์วัตถุสิ่งของทั้งที่ตั้งอยู่ในเมือง
เซมร จึงโปรดให้ตั้งเมืองขึ้นเป็นระยะ ตามที่ควรเป็นสถานที่ประชุม
พลและจัดการซึ่งกล่าวมานั้น โปรดให้บ้านเขตต์เมืองชลบุรีกับเมือง
ฉะเชิงเทรารวมกันเป็นเมืองพนัสนิคม (ตัดจากตำนานเรื่องวัตถุ
สถานที่ต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระนั่งเกล้าทรงสถาปนา หน้า ๗๒)

ปณิธานปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ (พ.ศ. ๒๔๐๘)

วัน ๕^๓ คำ บิดต๋อต๋อต๋อ ๑ ขำ ๑ ขุนขรรค์เมืองพนัสนิคม
ทำทางว่าพระหุดวงขุนหมื่นกรมการมาขึ้นแก่ ท่านขุนอักษรัตน์มด
เตมียนครากรมทำ จำนวนคนจะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ๓๐๘ คน
เงิน ๓๒ ข่ง^๓ โพน

พระอินทราชา ผู้ดำริราชการเมือง ๓ ชั้ ๕ คำตั้ง

หดวงนราฤทธิไกร ปัด	หดวงพิชัยชาญยุทธ์ ยุกระบัต
ขุนศรีพิทักษ์ ผู้ช่วยราชการ	ขุนรักษาราช ผู้ช่วยราชการ
ขุนภักดีโยธา จางวาง	ขุนรักษานิกร ปัดจางวาง
ขุนขรรค์	ขุนวัง
ขุนคลัง	ขุนคลัง
ขุนสุภา	ขุนบันเทาทุกขราษฎร์
ขุนแขวง	ขุนมหาดไทย
ขุนรองปัด	ขุนรองยุกระบัต
ขุนแพ่ง	หมื่นรองแพ่ง
หมื่นรองวัง	หมื่นรองคลัง
หมื่นรองบันเทาทุกขราษฎร์	หมื่นรองจำเมือง
หมื่นรองสุภา	หมื่นรองอินทอาชญา
หมื่นรองคลัง	หมื่นรองแขวง
หมื่นรองขรรค์	หมื่นรองจำคำด
หมื่นรองภูดาษ	หมื่นชูสังคราม นายร้อย
หมื่นรามฤทธิ นายร้อย	หมื่นศรีวรรณภพ นายร้อย
หมื่นจบจักรวาท นายร้อย	หมื่นศรีวิสุทธิ์ ปัดร้อย
หมื่นรุกไพร่ด่านท์ ปัดร้อย	หมื่นชำนาญไพร่ด่านท์ ปัดร้อย
หมื่นหาญเดชา ด้มูหับญชกต่าง	หมื่นนราพิทักษ์ ด้มูหับญชกต่าง

หมื่นคึกคักหาร เฒ๋มียนกอง หมื่นผดายุด้ตรู เฒ๋มียนกอง
หมื่นคนมรคา ตำรวัดร หมื่นราชาพิทักษ์ ตำรวัดร

นายหมวด

พันอาจารย์รง	พันพิฤททวยหาญ
พันชำนาญสงคราม	พันรามฤทธิ์ไกร
พันไชยปัญญา	พันมหาสถาน
พันผดายุรง	พันทรงฤทธิ์
พันมหาพินาศ	พันอาจฤทธิ์
พันศรีสงคราม	พันสงครามคึก
พันรามพิทักษ์	พันศักดิ์ฤทธิ์รงค์
พันทรงพิภพ	พันหาญพินาศ
พันชาติณรง	พันยงสงคราม
พันพิฤกไพรดำณท์	พันชำนาญฤทธิ์รงค์
พันคนมรคา	พันนราพิทักษ์
พันศักดิ์ชมภู	พันชูสงคราม
พันรามพินาศ	พันอาจารย์รง
พันยงฆ่าศึก	พันกระหตบสิงแดน
พันแสนสถาน	พันหาญไครจักร
พันฤทธิ์คึกหาร	พันหาญอาวุธ
พันศักดิ์ก้าแหง	พันผดายุด้ตรู

นายหมวด

พันพิณณรง	พันอาจใจยุทธ์
พันจบสงคราม	พันนราฤทธิ์
พันอาจพิณ	พันฮักหัวหาญ
พันผดามเดชา	พันเค็จทวยหาญ
พันฤทธิ์	พันศักดิ์
พันนราฤทธิ์ไกร	พันฮักหาญกล้า
ท้าวสุบิน	หลวงภักดีสงคราม จางวาง
ขุนรามภักดี ปลัดจางวาง	ขุนฤทธิ์วานไพโร
ขุนบันไดพฤษา	หม่นรามชุมพล ต้มหมี่บุญชั่งถาง
หม่นคนนรคา ตำรวจ	ท้าวแก้ว
ท้าวท้าว	พันศรีพดภักดี นายหมวด
พันรักษาราช นายหมวด	พันชาติสิงห์เดช นายหมวด
หม่นชนะสงคราม นายร้อย	หม่นรามพิฆาต ปลัดร้อย
หม่นวิเศษชุมพล นายหมวด	หม่นผดามณรงค์ นายหมวด
หม่นอักษรธานี เต็มยศกอง	ท้าวจันทร์วัง
ท้าวกร	ท้าวมาก หาดานพระอินทราชา
ณวัน ๔ ๓ ค่ำ ปีมะแมชวด	ขุนอักษรสมบัติ เต็มยศนรคา

๐๙ คน ๓๒ ชั่ง ๗ ตำลึง ๒ บาท รวมไป

วัดบางพระ

วัดที่บางพระเป็นวัดโบราณ ราษฎรในตำบลนั้นได้อาศัยบวชเรียนและประกอบกรกุศล พระอุโบสถเครื่องบนผูกมัด พวกชาวบ้านไม่สามารถจะซ่อมแซมให้ได้อย่างเดิมได้ พระครูกันทรจรรย์ถวายพระพรให้ทรงทราบ จึงโปรดให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นแม่กองปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดบางพระ เดิมผนังขึ้นไป ๒ ศอก ทำเครื่องบนใหม่ และสร้างพระเจดีย์สูง ๕ วาขึ้นข้างหลังพระอุโบสถด้วยองค์หนึ่ง (คัดจากตำนานเรื่องสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระจอมเกล้าทรงสร้าง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง หน้า ๘๕)

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
หน้าจตุรทิศวัดราช
ถนนพระสุเมรุ จังหวัดพระนคร
น.ท.พระพิมพ์เส้นนี้ ร. น. ต.พิมพ์โฆษณา
พ. ศ. ๒๔๗๓